

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

KIRGIZCADA SIFAT-FİİL YAN CÜMLELERİ

Kanyshai ERGASHEVA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

KIRGIZCADA SIFAT-FİİL YAN CÜMLELERİ

Kanyshai ERGASHEVA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

KABUL VE ONAY

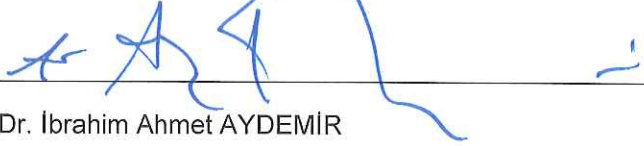
Kanyshai Ergasheva tarafından hazırlanan "Kırgızcada Sıfat-Fiil Yan Cümleleri" başlıklı bu çalışma, 21.06.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ (Başkan)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Danışman)

Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Sibel BOZBEYOĞLU

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

21.06.2017

Kanyshai Ergasheva

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

o Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir. (Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

o Tezimin/Raporumun tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum (Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir).

o Tezimin/Raporumun 21.06.2020 tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

o Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

04 /07/2017

Kanyshai ERGASHEVA

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Prof. Dr. Nurettin DEMİR danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Kanyshai ERGASHEVA

TEŞEKKÜR

Tez konusunun belirlenmesinde Hacettepe Üniversitesi'nin Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümündeki hocalarımdan aldığım dersler ve yeni bilgilerin katkısı büyük oldu. İlk olarak her zaman yanımda olan, sonsuz iyi niyetli danışman hocam Prof. Dr. Nurettin Demir'e çok teşekkür ederim. Çalışma döneminde beni yalnız bırakmayan ve her zaman yardımcı olan Serap Pılgır'a teşekkür borçluyum. Benim Türkiye'de yüksek lisans yapmamı sağlayan Türkiye Bursları programına sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

ERGASHEVA, Kanyshai, *Kırgızcada Sıfat-Fiil Yan Cümleleri*, Ankara, 2017.

Elinizdeki tez çalışması Kırgızcadaki sıfat-fiil yan cümleleri üzerine yapılmıştır. Genel olarak Türk dillerinde sıfat-fiiller yan cümle oluşturmaları açısından birbirine benzemesine rağmen, anlamsal olarak bazı farklılıklar içermektedirler. Türk dillerindeki sıfat-fiil yapıları üzerine yapılan sınıflandırmada Kırgızcadaki sıfat-fiil yapılarının bazı farklılıklar taşıdığı belirtilmiştir. Bu tez Kırgızcadaki sıfat-fiillerin yapısını, işlevini tespit etmek amacıyla ele alınmış bir çalışmadır. Burada sıfat-fiil yapıları morfosentaktik ve anlamsal açıdan ele alınmıştır. Diğer Türk dillerinden farklı olan başad işaretleyici sıfat-fiil yapılarının işlevi tespit edilmeye çalışıldı.

Anahtar Sözcükler

Sıfat-fiil, sıfat-fiil yapıları, sıfat-fiil yan cümlesi, nitelenen öge, özne, tümce, özerk niteleme, zaman, görünüş, kılınış

ABSTRACT

ERGASHEVA, Kanyshai, *Relative Clause Constructions in Kyrghyz*, Ankara, 2017.

The topic of this thesis is relative clause constructions in Kyrghyz. Although Turkic Languages are generally similar to each other in terms of relativization, there are some semantic differences. In the classification of the relative clause constructions in Turkic Languages there were stated some differences in some languages including Kyrghyz ones. Therefore, the scope of this thesis was to state the structure and functions of the relative clause constructions in Kyrghyz. In this thesis, we have tried to determine the function of the head-marked relative clause constructions, which are unique only to some of Turkic Languages, including Kyrghyz.

Keywords

Participle, participle structures, relative clause constructions, modified head, subject, object, headless participle structures, time, aspect, aktionsart/manner of action

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
BİLDİRİM	II
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	III
ETİK BEYAN	IV
TEŞEKKÜR	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
I. GİRİŞ	1
1. Kapsam ve Amaç.....	1
2. Kırgızlar ve Kırgız Dili	3
3. Sözdizimsel Çalışmaların Başlaması ve Sıfat-Fiiller.....	5
4. Dünya Dillerinde ve Kırgızcada Sıfat-Fiil Yapıları	12
II. KIRGIZCADA SIFAT-FİİLLER	14
1. Biçimbirimsel İnceleme	14
2. İç Sözdizimsel İşlevleri.....	17
3. Dış Sözdizimsel Özellikleri.....	21
III. ÖZERK NİTELEME	28
1. Özel/Belirli Kişiyi ya da Varlığı Belirtenler	32
2. Genel Bir Kişiyi ya da Varlığı Belirtenler	36
3. Bar/Cok Sözcükleriyle Yapılanlar	42
4. Sıfat-fiillerin Diğer Fiilimsilerden Ayrımı	48
5. Nesneyi Niteleyen Sıfat-fiil Yan Tümcelerinde Belirginlik	54
5.1. Nitelenen Ögenin Sıfat-fiilin Çerçevesinde Parçalanması	55
5.2. Nesneyi Niteleyen Sıfat-fiil Yan Tümceleri.....	56
IV. SIFAT-FİİL CÜMLELERİNDE ZAMAN, GÖRÜNÜŞ ve KILINIŞ	67
1. Zaman	68
1.1. Sıfat-fiil Yan Cümlelerinde Zaman	70
2. Kılınış	79
3. Görünüş	80
3.1. Sıfat-Fiil Yan Cümlelerinde Görünüş	81
SONUÇ	88
KAYNAKLAR	90
EKLER	94
Ek 1	94
Ek 2	95

I. GİRİŞ

Dil sürekli gelişme ve değişme hareketinde olan bir varlıktır. Bir dilde en kolay sözcükler değişir. Dilin sözdizimsel özellikleri ise değişmeye daha da dirençlidirler. Ancak onlar da zamanla çeşitli etkenler sonucu değişmeye uğrarlar. Dildeki bu değişme aşamalarını tespit etme ve bir dilin kullanımını kurallar çerçevesinde belirlemek dilbilimin konusudur. Bugün kuralsız sayılan kullanım dilin yarınında normal kurallı bir kullanım haline gelebilir. Ancak yine de belli bir zaman içinde belli bir kurallara uymak gerekir. Bu yönden Kırgızcaya bakılınca bazı konuşurlar arasında bir takım kullanım bozuklukları mevcuttur. Ayrıca bunlar çevirilerde görülmektedir. Bu tür kullanım bozuklukları daha çok Rusçanın mantığıyla, yani Rusça işleyiş kurallarına göre Kırgızca bir cümle kurmak gibidir. Ancak bu bozuklukları Kırgızcanın işleyiş kurallarını değiştirdi diyemeyiz, bunlar dilbilgisel bir anlamda kod kopyalama değildirler. Çünkü bu tür cümlelerde neyin kastedildiği Kırgızcaı bilen herkes tarafından net anlaşılmıyor. Bütün bunları engellemek için dilde doğru kuralların belirlenmesi ve dil o kurallar çerçevesinde öğretilmesi gerekir.

1. Kapsam ve Amaç

Bu çalışmada Kırgızcadaki sıfat-fiil yapılarının biçimbirimi kısaca, sıfat-fiillerin sözdizimsel özellikleri ise ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Kırgızcada sıfat-fiil yapıları genel olarak bütün Türk dillerindeki sıfat-fiil yapılarına benzemelerine rağmen, dikkatle bakıldığında ilginç özelliklere rastlanır. Kırgızcanın sıfat-fiilleri üzerine yapılmış olan önceki çalışmalarda sıfat-fiiller daha çok biçimbirimsel açıdan ele alınmıştır. Bu yapıların sözdiziminin incelendiği kaynaklarda sıfat-fiil yapıları bir yan cümle olarak algılanmasına rağmen nitelediği ögeden ayrı bir kategori olarak ele alınmış ve hep temel tümce açısından incelenmiştir. Bu çalışmada Kırgızcadaki sıfat-fiil yapılarının

doğasını: ilk aşamada basit bir cümle iken ilgi cümlesi olarak temel tümceye bağlanmasını, işlevini belirlemek için sıfat-fiiller morfosentaktik ve anlamsal açıdan değerlendirilecektir. Başta basit bir cümle olan bu yapıların ilgi cümlesine dönüşerek başka bir cümleye bağlanmasını dikkate alarak sıfat-fiil yapıları yan cümle ve temel cümle açısından incelenecek. Sıfat-fiil yapılarının ilgilenme aşaması, temel tümceye bağlanma tekniği ortaya koyulacak. Sonraki aşamada ise işlevleri ele alınacak.

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çalışmanın amacı ve yöntemi hakkında bahsedildi, kısaca Kırgızlar ve onların dili üzerinde duruldu ve sıfat-fiiller üzerinde yazılmış olan literatür taraması yapıldı. 1.5. alt bölümde Kırgızcadaki sıfat-fiillerin dünya dillerindeki yeri üzerinde duruldu. İkinci bölümde sıfat-fiilleri biçimbilimsel açıdan ele aldık. Sonra sıfat-fiil yapılarının sözdizimsel işlevini incelendi. Sıfat-fiillerin sözdizimi, onların işlevlerini belirlemek amacıyla yan tümce ve temel tümce açısından diye iki şekilde ele alındı. Üçüncü bölümde özerk niteleme üzerinde durduk. Bu bölümün bir alt bölümünde sıfat-fiillerin diğer fiilimsiler arasındaki ayrımı yapılmıştır. Bir sonraki alt bölümde nesnesini niteleyen sıfat-fiil yapılarının özellikleri üzerinde duruldu. Burada yan cümle öznesi ve tümleç arasında tamlama kurulmasının nedeni tespit edildi. Son bölüm olan dördüncü bölümde de Kırgızcadaki sıfat-fiil yapılarının zaman, kılınış ve görünüş anlamları üzerinde duruldu.

Bu tez betimleyici ve eş zamanlı olarak ele alınan bir çalışmadır. Bu, Türkçedeki sıfat işlevli yan cümleler üzerinde yazılmış olan Fatma Erkman-Akerson ve Şeyda Özil'in, Türkçedeki sıfat-fiil yapıları ele alınmış olan Geoffrey Haig'in ve Kazakçadaki sıfat-fiil yapıları üzerinde durulmuş olan Ferhat Karabulut'un çalışmaları temel alınarak yapılan bir denemedir. Sıfat-fiillerin zaman, görünüş ve kılınış değerleri ise Johanson'un Nurettin Demir tarafından Türkçeye aktarılmış olan *Türkçede Görünüş* ve Ahmet Aydemir'in *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi* adlı çalışmasını temel alarak yazıldı. Çalışmanın betimlenmesinde yukarıda bahsedilen eserlerde kullanılan terimler kullanılmıştır. Kırgızcadaki sıfat-fiillerin bazı nüanslarını görebilmek, iyi yansıtılabilmek amacıyla yer yer Türkçe ile karşılaştırılarak ele aldık.

Kırgızcadaki Sıfat-fiillerde nitelenen ögeye göre ek seçimi olmamasına rağmen söz konusu yapıların işlevini ve ilgilenme özelliğini yansıtabilmek için nesnesini ve öznesini niteleyen sıfat-fiiller olarak iki ayrı şekilde ele alındı.

2. Kırgızlar ve Kırgız Dili

Kırgızca Kırgızistan'da resmî dil olarak konuşulur. Kırgızistan dışında, Kırgızca Doğu Türkistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Afganistan ve Doğu Hindistan, Türkiye'nin Van bölgesinde yaşayan Kırgızlar tarafından kullanılır (Kasapoğlu Çengel, 2012:484). Kırgızistan'da 6.019.500 (2016 sayımına göre), Özbekistan'da yaklaşık 232.000 (2000 tahmini), Çin'de 186.708 (2010 sayımına göre), Rusya'da 103. 422 (2010 sayımına göre), Tacikistan'da 60.715 (2010 sayımına göre), Kazakistan'da 23.274 (2009 sayımına göre) Kırgız yaşamaktadır.

Bilim dünyasında Kırgızların kökeni ve Kırgızcanın Türk dillerinin hangi grubuna ait olduğuna dair bir takım ayrı fikirler öne sürülmüştür. Söz konusu fikirler Kırgızların geçmişteki Yenisey Kırgızları ile bir akrabalıklarının olup olmadığı sorusu çerçevesinde odaklaşmaktadır. L.R. Kyzlasov (1969:136-137), Kırgızların Yenisey halkı ile alakasız olduğunu, onların kökenlerini Kıpçaklar ve batıda Altay dağları ile doğuda Sincan arasında yaşayan eski zamandaki kabilelerin arasında aramak gerektiğini söyler. Benimsedikleri Kırgız etnik isminin bir siyasi isim olduğunu iddia eder. Cengiz Han döneminin başlarında onların Yenisey'de değil Kuzey Moğolistan'da yaşadıklarını ve oradan bugünkü yaşamakta oldukları Tanrı dağlarının eteklerine göç ettiklerini söyler. S.M. Abramzon (1971:21-70) ise 14.-17. yüzyıllar arasında çeşitli Türk boylarının bir araya gelerek erimesi sonucunda Kırgızların teşekkül ettiğini, yani Kırgız isminin etnikten ziyade siyasi bir anlama sahip olduğu görüşünü öne sürer. Bir düşünceye göre de Yenisey Kırgızları bugünkü Kırgızların aksine baskın bir Avrupalı unsura sahiptiler (Karatay 2013: 414). Günümüzdeki Kırgızlar ise fiziksel olarak Moğol somatik tiplere sahipler. Sovyet antropologlar Moğolların karışım tarihini Hsuing-nu dönemine dayandırır. Moğol somatik tipinin Cengiz döneminde

baskın hale geldiğini savunurlar. Yenisey Kırgızları ile Tanrı dağları Kırgızları arasındaki fiziki-somatik farklılıklar sadece diğer halklarla olan etkileşimin neticesi olduğunu savunan bilim adamlarının biri de Karl Menges'tir. Menges Yenisey Kırgızlarının Tanrı dağlarına yerleşmesini şöyle açıklar: 924'te Doğu Türküt hükümdarlığının mensupları olan Moğol Kitanlar Orhon'a yürümüş ve Kırgızların hükümdarlığını yıkmışlardır. Böylece Kırgızların önceki vatani olan Yenisey'in üst kısımlarına sürüklenirler. Ancak bazı Kırgız orduları önceki memleketi olan Yenisey vadisinin üst kısımlarına dönmeyip geleneksel göç yönü olan batıya ilerleyerek Altay dağlarının güney eteklerine yerleşirler. Böylece Yenisey'deki ordularını tamamen kaybederler (1207-09). 1293'te Cengiz Han'ın emri ile Kırgızların bir kısmı Mançurya'ya yerleştirilir. İşte o Kırgızlar kendilerini korumaları için ideal fırsatlar sunan yüksek dağların eteklerine, Orta Asya'daki Tenri dağlarının doğu kısmına sığınır. Böylece kuzeyde de Çin Türkistan'ın Yeni Uygurlarıyla, doğuda Özbeklerle, güneyde Kazaklarla komşu olurlar (1995:24).

Kırgızların kökeni gibi dilinin de Türk dillerinin hangi grubuna ait olduğu konusunda farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Bazı Türkologlar Kırgızca'yı Kıpçak grubuna dahil ederler. Menges, Kırgızca'yı iki farklı grupta ele alır: Özbekçe ve Yeni Uygurca ile beraber Orta-Asya grubunda, diğeri de Küzeybatı dil grubunun güçlü bir etkisini içeren dil olarak Küzeybatı veya Kıpçak grubunda, Aral ve Hazar dilleri arasında ele alır (1995:60). Menges Kırgızcanın komşu olduğu diğer diller arasından Kazakçaya yakın temasta olduğunu, böylece Kırgız edebi dilinin oluşmasına Kazakçanın etkisi olduğunu belirtir (1995:44). Baskakov ise Kırgızca'yı Altayca ile birlikte Kırgız-Kıpçak grubuna dahil etmiştir. O ilk örnekleri Yenisey yazıtlarında görülen Kırgızca ile Altaycanın Eski Kırgızcadan geldiğini, ancak Orta Türkçe döneminde Kıpçak dillerinden ve Moğolcadan önemli bir şekilde etkilendiklerini belirtir (1960:207). Talat Tekin ise Kırgızcanın *tölü* grubunu oluşturan dil olduğunu ifade eder (2005:410).

Kırgızca Özbekçe, Türkçe, Tatarca gibi bazı Türk dillerinde olduğu üzere SSCB döneminden önceki dönemlerde yazı dili değildi. Kültür ve sosyal normlar sözlü olarak muhafaza edilmişti. Kırgız edebi dili 1917 Ekim

Devriminden sonra kurulmuştur. Kırgızlar 1924'te Arap alfabesiyle tanışmışlar, ancak dört yıl sonra Latin alfabesi lehine ilkinden vazgeçilmiştir. 1941'de ise Kırgız dilinin ses özelliklerine uygun bir şekilde geliştirilmiş olan Kiril alfabesine geçilmiştir (Kirchner 1998:344). Bu dönemde gerek bilimde gerek siyasette baskın dil haline gelen Ruscadan Kırgızcaya önemli sayıda sözcük kopyalanmıştır. Ancak Kırgızca fonetik, morfolojik ve sentaktik açıdan kendine has özelliğini koruyabilmiştir.

Kırgızca biçimbirimsel olarak sondan eklemeli, sözdizimsel açısından ise genel olarak ÖNY sırasına sahip bir dildir. Ancak vurgulama amacıyla ögelerin yeri değiştirilebilir. Kırgızca sondan eklemeli bir dil olduğu için kelime yapım ve çekimleri zengin ekler sistemine sahiptir. Erillik dişilik yoktur. B. M. Yunusaliev'in sınıflandırmasına göre Kırgızcanın Kuzey, Güneybatı ve Güneydoğu olarak üç diyalekti vardır (1971:56).

3. Sözdizimsel Çalışmaların Başlaması ve Sıfat-Fiiller

Yapısalcı dilbilim 1920'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Çığır açıcı ilk temsilcileri Avrupa'da Saussure, Amerikada ise Bloomfield'dir.¹ Her iki dilbilimciye göre dilsel birimlerin (ya da göstergelerin) tek başlarına mutlak bir değeri yoktur, bunlar ancak belli bir dizge içinde değer kazanırlar (Erkman-Akerson ve Özil 1998:28). Yani herhangi bir dilsel birimin işlevi, diğer bir birimle kullanıldığında ortaya çıkar, bazen aynı birim farklı bir birimle kullanıldığı zaman ötekinden farklı bir işleve, değere sahip olabilir. İşte birimler arasındaki bu bağlantılar yapısal dilbiliminin temelidir. Yapısalcı dilbilim yaklaşımı, yapıların ilişkilerini araştırarak sonuç elde eder.

Yapısalcı çalışmalar her zaman eşzamanlıdırlar, artzamanlı değildirler. Yapısalcılık ayrıca, dilsel birimler arasındaki bağlantıları çeşitli dilsel düzlemleri birbirinden ayırarak inceler, yani sesbilgisi, biçimbilgisi ve sözdizim düzlemlerini birbirinden ayırır. Yapısalcı çalışmalar bir yandan doğal bir dilin tümcelerini çözümlerken, bir yandan da bunların nasıl üretildiklerini ortaya

¹ Saussure'nin *Cours de Linguistic Générale* adlı kitabı 1916 yayımlanmış, 1985'te B. Vardar tarafından *Genel Dilbilim Dersleri* adı altında Türkçe'ye çevirilmiştir. Bloomfield'in *Language* başlıklı kitabı 1933 yılında basılmıştır.

çıkartır. Tüm yapısalcı sözdizim incelemelerinin ortak özelliği, tümce sınırları içinde kalmalarıdır (Erkman-Akerson ve Özil, 1998:29).

Dilbilimin başka bir öncüsü Chomsky konuya kendinden önceki meslektaşlarından farklı yaklaşmıştır. Ona göre dilbilgisel çözümlemenin amacı, bir dilin dilbilgisel tümcelerinin yapısını belirlemektir. Başka bir deyişle, sözdizimi incelemeleri bir dildeki doğru tümceleri dilbilgisel olmayanlardan ayırma amacını güder. Chomsky 1957 yılında yayımlanan *Syntactic Structures* adlı çalışmasıyla üretici-dönüşümsel dilbilgisi adıyla tanınan yaklaşımın temellerini atar. 1965'de ise ortaya koyduğu dilbilgisi kuramına yönelik diğer dilbilimcilerin eleştirileri ve katkılarını göz önüne alarak üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramının temeli sayılan *Aspects of the Theory of Syntax* adlı incelemesini yayımlar. Söz konusu çalışmalar sözdizimi araştırmalarında temel kaynaklar olarak bu yönde çalışan dilbilimciler tarafından kullanılagelmiştir. 1981'de Chomsky'nin *Lectures on Government and Binding* adlı çalışması yayımlanır. Bu yapıtıyla gene Chomsky sözdizim alanında yönetim ve bağlama kuramının temelini atar. Chomsky'nin kuramına göre bütün dünya dillerinde ortak derin yapı mevcuttur. Konuşma sırasında zihnimizde olan derin yapıdan yüzeysel yapıya doğru üretici bir dönüşüm gerçekleşir. Yapısalcı çalışmaların özelliği daha önceki çalışmalarda olduğu gibi tümcede sıfat-fiili kendi başına bir birim olarak değil, sıfat işlevli yan tümcenin bir ögesi olarak ele almasıdır.

1972 yılından başlayarak 1980'li yılların ortalarına kadar Türkçenin sıfat işlevli yan tümceleri Amerika'da İngilizce olarak arka arkaya yazılan makalelerde ele alınmış, Chomsky'nin dilbilgisi kuramları Türkçedeki sıfat-fiillere uygulanmıştır.

Yukarıdaki kuramları temel alan, onları eleştiren, birbirine yanıt veren çalışmalar biri ardına yazılmıştır (ayrıntılar için bk. Dede, 1978; Knetch, 1979; Erdal, 1981; Csató, 1985; Zimmer, 1987 ve 1990; Barker/Hankhamer/Moore,1990 vb) .

1970'li yıllarda çıkan edimbilim akımı dil incelemelerinde tümce sınırlarının dışına çıkmıştır. Artık birimlerin değerleri tümce içinde değil metin

boyutunda, anlamsal bağlarla değerlendirilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde metinbilim çalışmalarının temelleri atılmıştır. Bu yaklaşımın temsilcileri metinlerin üreticisinden ve dinleyicisinden kopuk olmadıklarını, üretildikleri ve kullanıldıkları bağlamlarda gerçek anlamlarını bulduklarını ifade ederler. Söz konusu akımın etkisiyle 1980'li yıllarda işlevci yaklaşım gelişir. Bu yaklaşımın temsilcilerine göre de dilsel araçlar kendiliğinden ortaya çıkan olgu değildir, onların konuşucunun amacına, ortamına göre seçilirler. İşlevci akımın temsilcileri dilsel biçimlerin nasıl ve hangi ortamda ne amaçla dile getirildiklerine bakarlar. Bu yaklaşımın başlıca temsilcileri Van Valin (1984), Dik (1989), Givon (1990) vb. Bunlar dilsel biçimlere, işlevlerinden yola çıkarak bakarlar.

Sıfat-fiilleri, işlevci yaklaşımla ele bilim adamlarının bazıları Rolffs (1993), Erkman-Akerson (1993a, 1993b, 1994c), Özil (1993a, 1993b, 1994b, 1994c), Özsoy'dur (1994). Söz konusu bilim adamlar makalelerinde sıfat-işlevli yan tümcelerin işlevlerini ele almışlardır.

Gerek yapısalcı gerekse işlevci anlayışla Türkçe üstüne yazılan genel nitelikli makalelerde de sıfat işlevli yan tümcelere yer verilmektedir. Bu makalelerin başlıcaları Johanson'un 1975'de, Brendemoen/Csató'nun 1986'de, Kornfilt'in 1991'de, Csató'nun 1993'de ve Erguvanlı-Taylan'ın 1988, 1993, 1994 yıllarında yazılan makaleleridir (Erkman-Akerson ve Özil, 1998: 34).

1970'li yıllardan başlayarak sıfat-fiil yapıları çok popüler bir inceleme konusu olmaya başlamıştır. Bu dönemde çeşitli dillerdeki sıfat fiillerin ele alınmasıyla birlikte dünya dillerinin sıfat-fiil yapıları birbiriyle karşılaştırmalı incelenmeye başlanmıştır. Çalışmalarda benzer tipolojiler tespit edilerek sınıflandırma yapılmıştır. Bu tespitler neticesinde aynı dil ailelerindeki dillerde farklı tipolojilerin dikkat çekmesi yanında, farklı dil aileleri arasındaki benzer tipolojiler de dikkat çekmiştir. Sıfat-fiil yapıların tipolojileri konusunda yapılan çalışmalardan önemlisi Keenan & Comrie ve Lehmann tarafından yapılmıştır (Karabulut ve Ulutaş, 2011: 1320). Dünya dillerinin sıfat-fiilli yapıyı oluşturma stratejileri üzerinde duran ve bir nevi Keenan ve Comrie'nin çalışmasının devamı niteliğinde olan bu çalışmada, Lehmann, sıfat-fiilin yapısal

çözümlemelerinin yanında başadın bulunduğu yere göre tahliller yapmakta, bu anlamda benzer ve farklı dilleri sınıflandırmaya tabi tutmaktadır (Lehmann, 1986, 663-680-680, akt. Karabulut ve Ulutaş, 2011: 1322).

Geleneksel çalışmalarda sıfat-fiil bir kelime türü olarak ele alınmıştır. Bu çalışmalarda sıfat-fiili fiil soylu isimleşmiş bir kelime, cümle içerisinde özne, nesne, tümleç gibi görevlerde bulunur, genel olarak zaman ifade etme ve geçici nitelendirmeler yapma özelliği var olduğu tanımlanmıştır. Ayrıntılı olarak ele alınan çalışmalarda ise sıfat-fiiller kendi başına bir yapı olarak ele alınmıştır. Örneğin Keenan ve Comrie'ye göre bir sıfat-fiilli yapı, nitelenen bir adın içinde bulunduğu alan ve bu alanda sınırlayıcı ve niteleme özelliği olan bir yan cümlenin birlikte oluşturdukları bir yapıdır (Keenan & Comrie, 1977:63-64). Lehmann'a göre sıfat-fiilli bir yapı, bir ada sahip olan ve bu adın nitelenmesini sağlayan bir tanımlayıcı yan cümleden oluşan nitelemeli bir yapıdır. Nitelenen ad, başad, onu niteleyen yan cümlecik sıfat-fiilli yapı olarak adlandırılır. Aradaki nitelemeli ilişki aslında bu iki unsurun yan cümlede birlikte bulunmalarından kaynaklanır. Başadın yeri boş da olabilir (Karabulut ve Ulutaş, 2011:1322)".

Türk dillerinde sıfat-fiiller hakkındaki ilk kaynaklar XIX yüzyılın ilk yarısına aittir. İ. Giganov (1846), A. Troyanskiy (1860), M.A. Kazembek (1864), M. Terentyev (1875), P. M. Melioranskiy (1897), İ.F. Katanov (1903) gibi bilim adamlarının çalışmaları ele alınmaya başlamıştır. Söz konusu çalışmalarda sıfat-fiiller hakkında çok genel ve yüzeysel bir tanımda bulunulmuş, kısa sıfat-fiillerin morfolojisi üzerinde durulmuştur. 1920-50'li yıllar arasında sıfat-fiiller V.A. Gordlevskiy, N.P. Dırenkova, N.K. Dmitriev, A. N. Kononov, N.A. Baskakov, V.V. Reşetov, A. K. Borovkov, V.M. Nasilov, İ.A. Batmanov, R.N. Cumaniezov, M.D.Askarova, G.D.Sanceev, A.P.Poseluevskiy gibi türkologların çalışmaları ele alınmıştır. Bu dönemdeki çalışmalarda sıfat-fiillerin oluşumu, belirleyici özellikleri, sıfat-fiil yapım ekleri ve sıfat-fiillerin sınıflandırılması gibi konular ele alınmıştır. 1950'li yıllardan sonraki çalışmalarda daha önceki yayınlara göre daha derin incelenmeye başlanmıştır. Bu dönemdeki çalışmalarda önceki dönemdekilerden farklı olarak sıfat-fiilin sözdizimsel işlevleri öne çıkmıştır. Bu

dönemde ayrıca sıfat-fiiller artzamanlı olarak da ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemdeki çalışmalar İ. Z. Gadjieva, A. A. Yuldaşev, K. M. Musaev, K. Meliev, E. İ. Ubryatova, H. G. Nigmatov, M. İ. Çeremisina, G. Abdurahmanov, A. Hociev, K. K. Sartbaev, A.İ. İnkijekova-Grekul, G. D. Sanjeev, A. M. Şçerbak, M. Z. Zakiev gibi bilimadamlarına aittir. Bu yıllarda Türk dillerindeki sıfat-fiiller popüler bir incelenme konusu olmuştur. Öyle ki gramer kitaplarında genel olarak değil, doktora tezlerinde daha ayrıntılı ele alınan bir konu olmuştur. M. D. Şahnazarova kendi çalışmasında Özbekçedeki sıfat-fiillerin sentaktik fonksiyonlarını ele almıştır (Şahnazarova, 1971). S. N. İvanov Özbekçedeki sıfat-fiil yapan -GAN ekinin gramatikal ve anlamsal işlevlerini incelemiştir (İvanov, 1957). D.S. Nasırov, Karakalpakçadaki sıfat-fiillerin anlamsal ve dil bilgisel özelliklerini tespit ederek sıfat-fiilleri sözdizimsel işlevlerine göre sıfat işlevli ve yüklem işlevli sıfat-fiilleri olarak ikiye ayırır. İkinci tipteki/yüklem işlevindeki sıfat-fiiller art zamanlı bakıldığında sıfat-fiil olarak fakat eş zamanlı bakıldığında fiillerin çekimlenmiş biçiminde var olmaktadır. Bunlar -DX, -GAY, -AY, -s/n, -sA biçimleridir şeklinde ele alır (Nasırov, 1954). A.A. Kuliev Orhon-Enisey abidelerindeki sıfat-fiilleri ve zarf-fiilleri Azericedeki biçimleriyle karşılaştırarak ele almıştır (Kuliev, 1978). A.L.Aymurzaeva doktora tezinde Karakalpakçadaki sıfat-fiillerin isimleşmesini incelemiştir. Aymurzaeva sıfat-fiillerin isimleşmesinin anlamını ancak metne göre tespit edildiğini belirtir. A.V. Yesipova Şorcadaki sıfat işlevli yapıları inceler. M.M. Musaev Türk dillerinin güney-batı grubundaki zaman bildiren belirteç yan cümlelelri ile zaman bildiren sıfat-fiil yan cümlelerini, L.A. Şamina ise Tuvacadaki zaman bildiren sıfat-fiil yan cümlelerini ele almıştır. T. Guziçiev doktora tezinde Türkmencenin XVIII-XIX yüzyıllardaki abidelerindeki sıfat-fiilleri üzerinde durmuştur. Bu çalışmada artzamanlı ve eşzamanlı olarak, Türkmencedeki sıfat-fiillerin diğer Türk dilleri ile olan benzerlik ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kırgızcadaki sıfat-fiiller U. Baktıbaev'in 1939'da yayımlanmış olan *Kırgız Dilinin Grameri'* adlı kitabının fiilleri bölümünde kısaca bahsedilmiştir. Ancak bu çalışmada sıfat-fiiller kendi başına bir kategori olarak değil, fiillerin içinde ele alınmış ve sıfat-fiil yapım eki olarak sadece -GAN verilmiştir. 1940'da

yayımlanan Ü. Asılbekov'un *Grammatika. I. Bölük. Morfolojiya* adlı kitabında ortaçlar *etiştik atooç* (sıfat-fiil) terimiyle kendinde hem sıfat hem fiilimsi özellikleri bandıran başlı başına bir kategori olarak verilmiştir. Aynı yılda konuyu İ. A. Batmanov da ele almıştır. Batmanov sıfat-fiil yapan ekler olarak sadece *-Gan, -Ar, -Bas*'ı vermiştir (İ. A. Batmanov, 1940, 17-24). Adı geçen yayınlar ilk çalışmalar olduğu için çok eksikleri vardır. Kırgızcadaki sıfat-fiiller ancak 1980 yılında yayımlanan *Kırgız Dilinin Grammeri* adlı kitapta sıfat-fiiller önceki çalışmalara göre daha kapsamlı incelenmiştir. Bu çalışmada sıfat-fiillere "Gramatik yönden fiilimsi özelliklere de ad özelliklerine sahip olan, hareketi ismin özelliği olarak gösteren fiilimsiler sıfat-fiillerdir" tanımlaması verilmiştir. Sıfat-fiil yapan ekler olarak *-GAn, -Ar, -BAs, -UUçU, -A(y) + elek*, sıfat-fiillerin birleşik türü olarak *-Xp + turgan, -Xp + catkan, -Xp + -cürgön* biçimlerini almıştır.

S. Kудaybergenov ve S. Davletov'un *Azyrkı Kırgız Tili* adlı gramer kitabında önceki hiçbir çalışmada gösterilmeyen *-GldAy* sıfat-fiil yapım ekinden söz edilmiştir (1980:183). Söz konusu çalışmada sıfat-fiillere 'işlevsel sıfat-fiiller' olarak yeni kavram eklenerek onların *-Gillk, -GUIUk, -mXksXn, -AGAn* eklerinden oluşacağını belirtmişlerdir (1980:186).

1980'li yıllardan sonra Kırgızcadaki sıfat-fiiller popüler bir araştırma konusu olmuştur. 1982'de S. C. Musaev doktora tezinde Kırgızcadaki sıfat-fiilleri sözdizimsel açıdan ele almıştır. Bu çalışma Kırgızcadaki sıfat-fiilleri sözdizimsel sınıflandırılmasını ele ilk çalışma olmuştur. Musaev bu çalışmasında sıfat-fiil yapılarını yan cümle şeklinde ele alarak anlamsal ve işlevsel özelliklerini tespit etmeye çalışmıştır.

1988'de N. A. Keneşbekova doktora tezinde Kırgızca ve Rusçadaki sıfat-fiilleri karşılaştırarak ele almıştır.

1950'li yıllardan sonra sıfat-fiiller karşılaştırmalı olarak ele alınmaya başlamıştır. Sadece akraba diller arasındaki sıfat-fiillerin ele alınmasıyla sınırlı kalınmayıp başka aileden olan dillerle de karşılaştırmalı incelemeler yapılmıştır. Örneğin V.G.Aliev Azeri ve Özbekçedeki sıfat-fiilleri, K.Meliev Özbekçe, Uygurca, Kazakça ve Karakalpakçadaki sıfat-fiilleri,

S.İzimbergenova Kazakça ve Rusçadaki sıfat-fiil yapılarını, N.A.Keneşbekova Kırgızca ve Rusçadaki sıfat-fiilleri, M.A. Matcanova Kazakça ve Rusçadaki sıfat-fiiller in adlaşmasını karşılaştırmalı olarak ele almışlardır.

Sıfat-fiil tümcecikleri dilbilimciler arasında dikkat çekici bir konu olmasına rağmen Kırgızcadaki sıfat-fiiller konusunda pek çok çalışma bulunmamaktadır. Ancak Kırgız dilinin gramerini ele alan çalışmalarda sıfat-fiillere kısaca ve yüzeysel değinilmekle sınırlı kalınmıştır. Kırgızcanın sıfat-fiil yapılarını yabancı dilbilimciler tarafından özel olarak ele alan çalışmalar yok denilecek kadar azdır.

Kırgızcadaki sıfat-fiiller ancak Kırgız dilbilimcileri tarafından incelenmiştir ve daha çok biçimbirimsel ve temel cümlenin sentaktik özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışmaların, genel olarak, birbirinden pek farkı yoktur. Söz konusu çalışmalarda sıfat-fiil yapılarının morphosentaktik ve semantik özellikleri üzerine durulmamıştır. Sıfat-fiil yapılarının kendi başlarına temel cümleden ayrı bir cümlecik olarak iç sözdizimsel özekkikleri ele alınmamıştır. Bazı çalışmalarda ortaç ekini almış olan fiil yönettiği öğelerinden ayrı olarak tek başına bir sözcük olarak incelenmiştir. S. C. Musaev (1987), Ç. H. Hidirova (2006), A. Saparbaev, S. Mambetkaliev (2012), İ. A. Batmanov (1940) gibi dilbilimciler kendi çalışmalarında sıfat-fiilleri dil bilgisel kümenin dışında, yönettiği öğelerden ayrı bir kategori olarak ele almışlardır. Sözdizimsel olarak sadece temel tümce açısından incelemişlerdir.

Sıfat-fiiller hakkında karşılaştırmalı çalışmalar da mevcuttur. Örneğin N. A. Keneşbekova Kırgızca ile Rusçadaki sıfat-fiilleri karşılaştırmıştır (1988). Türk dillerinin kendi arasında da sıfat-fiil yapılarının farklılıklarını ele alan çalışmaları söylemek gerekir. Ö. Aydın kendi makalesinde Kırgızca ile Türkçedeki sıfat-fiil yapılarını karşılaştırmalı olarak ele almıştır. O yapısal olarak Türkçede iki farklı sıfat-fiil yapısına karşın Kırgızcada üç farklı yapıyı gözlemler (ayrıntılar için bk. 2006:2).

Türk dillerinin sıfat-fiil yapılarının tipolojisi üzerinde yazılan makalelerden en önemlisi Csato 1996'dır. Bu çalışmada birkaç Türk dili ele alınmıştır.

Çalışmada iyelik eki almaları açısından sıfat-fiil yapılarının özellikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece Türk dilleri sıfat-fiil yapılarındaki iyelik ekinin yerine göre iyelik eki ortaca gelen (Türkçe, Azerice), iyelik eki nitelenen ögeye gelen (Kırgızca, Tatarca, Kazakça, Altayca, Özbekçe vs.) ve iyelik eki hem ortaca hem nitelenen ögeye gelebilen (Tuvaca) olarak üç farklı gruba bölünmüştür (1996:30).

Son olarak Johanson'un *The Structure of Turkic* adlı makalesinde sıfat-fiillerden bahsederken ortaçların Kırgızcaya has özelliklerine değinmesini belirtmek gerekir (1998:46). Bu çalışmada yaklaşık bütün Türk dillerinin benzerlikleri ve farklılıklarına değinilmiştir. Sıfat-fiiller bu çalışmanın küçük bir bölümüdür.

4. Dünya Dillerinde ve Kırgızcada Sıfat-Fiil Yapıları

Türk dillerinin biri olan Kırgızcada sıfat-fiil yapıları diğer Türk dillerindeki yapılar genel olarak benzemesine rağmen yapısal açıdan bazı farklılıklar içerir. Ancak bu farklılıklar Kırgızcadaki sıfat-fiillerin taşıdıkları özelliklerle dünyada tek oldukları anlamına gelmez. Yeryüzünde yaklaşık beş-altı bin civarında dil olmasına rağmen, dilbilgisel kuralların sınırlı sayıda olması köken bakımından birbiriyle bağlantısı olmayan iki dilin yapısal olarak aynı grupta yer alabilmesine yol açar. Bu bölümde kısaca Kırgızcadaki sıfat-fiillerin yapısal özellikleri üzerinde durulacak ve Türk ve diğer dünya dillerindeki sıfat-fiilli yapılar arasında olan benzerlik ve farklılıklara işaret edilecektir.

Lehmann'ın sıfat-fiillerin tipolojisi üzerinde durduğu çalışmasında onların yapısına ve nitelenen ögenin yerine göre dünya dillerinde nitelenen ögenin başında (prenominal) ve nitelenen ögenin sonrasında oluşan (postnominal) sıfat-fiil yapıları olarak başlıca iki gruba bölmüştür (Lehmann 1986:665). Kırgızcadaki sıfat-fiil yapıları nitelediği ögenin önüne gelen sıfat-fiil yapılarıdır ve cümlede genel olarak ana cümlenin içine yerleştirilirler. Kırgızca adıl-düşüren bir dildir ve bu özelliğini sıfat-fiil yan cümlelerinde de korurlar. Örneğin, *Men okugan kitep* (benim okuduğum kitap) örneğini

okugan kitebim (okuduğum kitap) şeklinde de kullanabiliriz. Bu örnekte *men* (ben) adılının düştüğü görölmektedir. Nitelenen ögedeki 1. şahıs iyelik eki yan cümlenin öznesi, yani adılı temsil etmektedir. Ancak Türkçede düşmüş olan adil sıaft-fiildeki iyelik ekinden belli olursa Kırgızcada ise nitelenen ögedeki iyelik ekinden belli olur. Buradan Kırgızcadaki tümlecini niteleyen sıfat-fiilde başad öge işaretleleyen bir dil olduğu anlaşılıyor.

Her Türk dilinde olduğu gibi Kırgızcadaki sıfat-fiil yapılarında temel tümcedeki zarf-fiil yapılarıyla birleşik yapılar oluşturma özelliğinin korunmuş olmasıdır. Bu yönden Kırgızcadaki Sıfat-fiil yapıları geniş bir zaman ve görünüş sistemine sahip olduğu anlaşılır.

Kırgızca, sıfat-fiil yapıları çok sık kullanan bir dildir, hatta sıfat-fiil yan cümlelerinin art arda sıralı şeklinde kullanımı çok sık rastlamaktadır.

Dolayısıyla Kırgızcadaki sıfat-fiil yapıları seçimlik unsurdan başlayark fiilin yönettiği bütün ögelerini niteleyebilen, yani üst tümceye çıkararak ilgilenebilen bir potansiyele sahiptirler.

II. KIRGIZCADA SIFAT-FİLLER

1. Biçimbirimsel İnceleme

Bu bölümde kısaca Kırgızcadaki sıfat-fiillerin hangi eklerle oluştuğu, yapılış özelliği, işlevleri üzerine durulacaktır. Sonraki alt bölümlerde de sıfat-fiil yapılarının sözdizimsel yapısı incelenecektir. Yapı işlevsel ve yapısal olarak iç sözdizimsel ve dış sözdizimsel, yani yan cümle ve temel cümle açısından ele alınacaktır.

Sıfat-fiillerin yukarıda bahsedilen özelliklerini ele almadan önce kullanacağımız terimler üzerine kısaca durmayı doğru bulduk. Kırgızcada sıfat-fiiller için sadece *atoçtuk* terimi kullanılmaktadır. Türkçede ise ortaç, sıfat-fiil, sıfat-eylem, partisip, fiilimsi, eylemsi gibi terimler kullanılır. Sıfat-fiiller bir eylemsi ya da fiilimsilerlerdir, ancak bu terim sıfat-fiiller için çok yüzeysel kalır. Çünkü isim-fiil ve zarf-fiiller de bir fiilimsilerdir. Partisip terimi gelecek olursak bu terim sıfat-fiillerin İngilizcedeki karşılığıdır. Dolayısıyla bu çalışmada sıfat-fiil terimlerinin kullanılması tercih edilmiştir. Biçimbirimsel olarak sıfat-fiil, sözdizimsel olarak ise, sıfat-fiil yapısı, sıfat-fiil yan tümcesi terimi kullanılacaktır. Bir temel tümceyi kendi ögesinden birinin niteleyicisi yapma süreci için de ilgilenme terimi kullanılacaktır. Örneğin, Türkçede *Fatma kitabı okudu* gibi bir temel tümcenin öznesini niteleyince *Kitabı okuyan Fatma*, ya da nesnesini niteleyince *Fatma'nın okuduğu kitap* gibi yan tümceler temel tümceden ilgilenme sonucu türemişlerdir.

Bütün dünya dillerinde başlıca iki tane sözcüksel kategori mevcuttur: fiil ve isim. Bu iki kategori kullanımda birbiriyle daima sıkı bir bağlantı içinde olmalarına rağmen her biri kendi görevini üstlemektedir. Bu iki kategori birbirinden tamamen farklı özellikleri ve işlevleri taşımaktadır. Örneğin biri yöneten diğeri yönetilendir. Biri rol ve durum atayan diğeri ise rol ve durum alandır. Biri zaman, şahıs ve görünüşü belirtir, diğeri durum, sayı vs. yansıtır. Söz konusu iki kategori böylece birbiriyle etkileşimde olarak cümlenin temellerini sağlar. Fiil cümlede aldığı eklerle kendinde şahsı, sayıyı, zamanı, görünüşü, kipselliği, çatıyı yansıtma potansiyeline sahiptir. Bununla sınırlı

kalmayıp, fiile çeşitli fiilimsi ekler alarak isim-fiillerde olduğu gibi eylemi adlaştıran, zarf-fiillerde olduğu gibi başka bir eylemin durumunu yansıtabilen, sıfat-fiiller de olduğu gibi kendi ögelerinden birinin niteleyicisi haline gelebilen bir kategoridir. Bu durumlarda da kendi özelliklerini koruyabilirler, örneğin yan cümlede kendi ögelerini yönetebilirler, zaman, görünüş, kipsellik özellikleri taşıyabilirler. Ancak temel tümce açısından niteleyicidirler, ve nitelediği ögeyle birlikte temel tümcenin yüklemine istemine göre işlev üstlenirler.

Sıfat-fiillerin hem eylemsi ve niteleyici işlev üstlendiklerini söyledik. Peki sıfat-fiillerin niteleyici işlev üstlenen sıfatlardan farkı nedir sorusuyla karşı karşıya kalmaktayız. Lehmann (Haig, 1998'den naklen Lehmann, 1984:169) sıfat-fiillerin nitelenen ögeye göre ek seçimi yapan dillerde öznesini niteleyen sıfat-fiillerle sıfatların arasında anlamsal benzerliklerin daha sıkı olduğunu iddia eder. Ancak sıfat-fiiller ile sıfatların arasındaki fark sıfatlarla nitelenen ögelerin özelliğinin diğerine göre kalıcı olmasındadır. Örneğin, Haig Türkçe aynı fiil köklerinden hem sıfat-fiil hem sıfatları üretebilme potansiyeline sahip olduğunu belirtir (1998:91). Kırgızcada da Türkçede olduğu gibi edilgen anlamı taşıyan fiil gövdelerine geçmiş zaman anlamı taşıyan - *GAn* ekinin geldiği sıfat-fiilli yapılarla fiilden sıfat üreten - *Ik* ekiyle yapılmış olan sıfatlar, işlevsel olarak birbirinin yerini tutabilecek kadar yakındırlar. Ancak sıfat-fiillerde sıfatlara göre olup bitmiş belli bir durumu ifade edilir. Örneğin *sıngan aynek* (kırılmış cam) ile *sınık aynek* (kırık cam) örneklerinin arasında görünüşsel açıdan ince bir fark vardır. Sıfat-fiilli olanında belli bir durum, olay sonucunda canım kırıldığı anlaşılmaktadır, görünüşsel açıdan terminaldir, olay kritik sınırını ulaştığında gözlemlenmiştir. Sıfatlardan farklı olarak sadece nitelenen ögeye has durumu değil o durumun hangi şartlar altında, ne zaman gerçekleştiğini de belirtebilirler. *Sınık aynek* (kırık cam) örneği ise görünüşsel açıdan postterminaldir. Burada olay kritik sınırı aşıldıktan sonra gözlemlenmiştir. Sıfat-fiillerin görünüş özellikleri üzerine 4. bölümde durulacaktır.

Yukarıda sıfat-fiillerin özelliklerinden bahsettik, onları sıfatlardan ayırdık. Sıfat-fiillerin morfolojisine gelecek olursak sıfat-fiillerin yapılışı bazı küçük

farklılıklar hariç aşağı yukarı bütün Türk dillerinde aynıdır. Türk dillerinin hemen hemen tamamında farklı fonetik gelişmelerle –*GAn*, - (*X*)*r*, -*mİş* sıfat-fiil ekleri mevcuttur. Ancak Yakutça ve Çuvaşça başka Türk dillerinde bulunmayan -*ně* sıfat-fiil yapma eki mevcuttur. Bunun sebebi muhtemelen söz konusu iki dilin diğer Türk dillerinden erken dönemde ayrılmış olmalarındadır.

Edebi Kırgızcanın ilk gramerlerinden birini yazan Batmanov sıfat-fiil yapan ekler olarak sadece – *GAn*, – *Ar* eklerini ele alır. Bu eklerle oluşan yapıların cümledeki yerine göre ismin ya da fiilin özelliklerini taşıdıklarını belirtir (1940:11). Abdubaliev Kırgız dilinin morfolojisini ele aldığı çalışmasında sıfat-fiil yapım ekleri olarak –*GAn*, -*Ar*, -*BA*s, -*UUçu*, -*çU* ve -*A(y)* zarf-fiil eki ile *elek* sözcüğünden oluştuğunu belirtir. Günümüz Kırgızcasında sıfat-fiiller Abdubaliev'in belirttiği eklerle oluşmaktadır.

Kırgızcada sıfat-fiil yapılarını oluşturmada Türkçe, Türkmence ve Azericede, Güneybatı Türk dillerinde olduğu gibi nitelenen ögeye göre ek seçimi yoktur. Kırgızcadaki sıfat-fiiller bu yönden Kazakça, Tatarca, Özbekçe vs. gibi Türk dillerinin Kuzeybatı ve merkez grubuna benzemektedir. Bu yönden Kırgızcadaki sıfat-fiiller tarafsızdırlar diyebiliriz. Kırgızcada -*GAn* ekli sıfat-fiil yapım eki çok geniş bir işleve sahiptir. Genel olarak bu ek geçmiş zaman anlamı taşır, ancak çeşitli yapılarla birleşerek işlevini genişletebilir, şimdiki zaman, geniş zaman işlevlerini üstlenebilir. –*Ar* eki daha çok geniş zaman işlevindedir, -*UUçu* ve -*çU* ekleri ise tekrarlanan, alışkanlık haline gelen eylemi bildirir. Ancak bunlar sadece bu eklerin genel işlevleridir. Cümlede söz konusu eklerle yapılan sıfat-fiil yapıları çeşitli zaman ve görünüş açısından temel cümleye göre farklı işlevler üstlenebilirler. Sonraki bölümlerde bu konuya dönecektir. Burada Kırgızcadaki sıfat-fiillerin hangi eklerle yapıldığı ve bazı Türk dillerinden farklı olarak nitelediği ögeye göre ek seçiminin olmadığı üzerinde kısaca durduk. Sonraki bölümlerde de Kırgızcadaki sıfat-fiillerin yapısal özellikleri, yani sıfat-fiil yan cümle oluşturma özellikleri üzerine durulacaktır.

2. İç Sözdizimsel İşlevleri

Bilim dünyasında Türk dillerindeki yan cümleler ile ilgili bir takım tartışmalar ve ayrı fikirler mevcuttur. Mesele Türk dillerindeki yan cümle oluşturan fiilimsilerin bitimsiz olduğu etrafında dönmektedir. Sıfat-fiil yapılarının yan cümle oluşturmamalarını savunan bilimadamları tezlerine sıfat-fiillerin bitmişlik ifade edememelerini gerekçe gösterir. Onlara göre sıfat-fiiller bitmiş olayı ifade edemezler ve bir cümle gibi davranamazlar. Bir cümlenin sahip olduğu özelliklere sahip değildir. Bu görüşü savunan bilim adamlarına göre Türkçedeki sıfat-fiil yapıları birer yan cümle değildir, onların yan cümle olarak adlandırılması Hint Avrupa dillerinden kaynaklandığını, ancak Hint Avrupa dilleri ile Türk dillerinin sıfat-fiil yapılarının farklı olduğunu iddia ederler. Gadjeva ve Serebrennikov (1986) Türk Dillerinin sözdizimini ele aldıkları kitabında yan cümle ve temel cümlenin aynı yapıya sahip olduklarını, ikisinin de anlamsal olarak bitmiş bir düşünceyi ifade etmeleri gerektiğini belirtir. Ancak Türkçedeki sıfat-fiil yapılarının yan cümle ile temel cümleyi böldüğümüz zaman bitmiş bir düşünceyi ifade etmediklerini iddia eder. Bu iki bilim adamı eski yazıtlardan yola çıkarak Türk dillerinin bütün tarihi dönemlerinde basit cümlelerin sıralama şeklinde birbirine bağlandıklarını belirtir. Ancak sonradan Türk dilinde, her dilde olduğu dilbilimsel gelişme sonucu, basit cümlelerin dönüşerek yan cümle ve temel tümceden oluşan bir yapı olarak kullanılmaya başladığını iddia ederler. Gadjeva ve Serebrennikov (1986) başta Hint Avrupa ve Türk dillerinde basit cümlelerin durumu aynı olduğunu ancak dilbilgisel gelişmeler sonucu farklılaştıklarını, Hint Avrupa dillerinde basit cümleye bir basit cümle eklenerek yan cümle ve temel cümle oluştuğunu, Türk dillerinde ise iki basit cümlenin bir araya gelerek yine bir basit cümle oluşturduğunu öne sürmüşlerdir. Türk dillerinde yan cümlelerin olmadığını bu dillerdeki temel tümcelerin başka dünya dillerindeki temel tümcelere göre dominant bir özelliğe sahip olduğunu belirtirler. Onlara göre Türk dillerinde cümlenin en sonundaki yüklem bitimli bir fiil gibi formüle edilir, diğerleri ise bitimsiz olarak şekillenir, ve böyle bir cümlede yan cümle olamaz, bu bir basit cümledir (1986:94:113).

Kırgızcadaki sıfat-fiiller üzerine yazılan bütün çalışmalar yukarıdaki görüşü temel almıştır. Dolayısıyla sıfat-fiil yan cümlelerin bir cümle olarak iç tümce özellikleri incelenmemiştir, bütün çalışmalarda ortaç yapıları sadece temel tümce açısından ele alınmıştır. Örneğin Musaev, Kırgızcanın sıfat-fiil yapılarını ele aldığı çalışmasında ortaç yapılarının sentaktik fonksiyonunu derin olarak ele almış, ancak sıfat-fiil yapılarının iç tümcesel özelliklerine değinmemiştir (1987). Son zamanlara ait Asankan Saparbaev ile Sultan Mambetkaliev'in (2012) ortaçlı yapıların sentaksını ele aldıkları çalışmalarında durum değişmemiş, sıfat-fiiller temel cümle açısından yorumlanmıştır.

Türkçe sıfat-fiil yapıları üzerinde yapılan diğer görüş de onların bir yan cümle olduğu görüşüdür. Biz de bu çalışmada sıfat-fiilleri bir yan cümle olarak ele alacağız. Böylece ilk önce onların iç sözdümsel özelliklerine sonra da temel tümce açısından bakarak dış sözdizimsel özelliklerine değineceğiz.

Kırgızcada sıfat-fiil yapılarının bir yan cümle olduğunu yeterince yansıtabilmek için Keenan ve Comrie'nin (1977) elli dildeki sıfat-fiil yapılarını örnek olarak ele aldığı ulaşılabilirlik hiyerarşisinden başlamayı doğru gördük. Bu hiyerarşi sıfat-fiillerin niteleme sırası *özne > dolaysız nesne > dolaylı nesne > araç tümleci > seçimlik unsur > tamlayan öge* şeklindedir. Bu hipotez aşağıdan yukarıya doğru çalışmaktadır. Yani, eğer bir dilde sıfat-fiil yapısında özne görevindeki isim öbeğinin tamlayan unsuru nitelenebiliyorsa o dilin sıfat-fiil yapısında söz konusu hiyerarşideki bütün unsurlar nitelenebilmektedir. Kırgızcadaki sıfat-fiil yapılarının niteleme potansiyelini yansıtmak için örnek (1)de görüldüğü gibi öznesi isim tamlaması olan, dolaylı ve dolaysız nesnesi, araç unsurunu barındıran bir cümle seçtik

1. *Asandın apası Batmaga şiş menen baypak tokudu.*

“Hasan’ın annesi Batma’ya şiş ile patik ördü.”

özne

a. *[Batmaga şiş menen baypak tokugan] Asandın apası*

“Batma’ya şiş ile patik ören Hasan’ın annesi”

dolaysız nesne

b. *[Asandın apası Batmaga şiş menen tokugan] baypak*

“Hasan’ın annesinin Batma için şiş ile ördüğü patik”

dolaylı nesne

c. *[Asandın apası baypak tokugan] Batma*

“Hasan’ın annesinin şiş ile patiği ördüğü Batma”

araç unsuru

d. *[Asandın apası Batmaga baypak tokugan] şiş*

“Hasan’ın annesinin Batma’ya patik ördüğü şiş”

tamlayan unsur

e. *[Apası Batmaga şiş menen baypak tokugan] Asan*

“Annesi Batma’ya şiş ile patik ören Hasan”

Örneklerden görüldüğü gibi sıfat-fiil bütün unsurlarını niteleyebilmiştir. Sıfat-fiil yan cümlelerinin doğasını yansıtabilmek için (e) cümlesini bir temel tümce içinde ele alalım:

2. *[Asandın Apası Batmaga baypak tokugan] şiş cogoldu.*

“Hasan’ın annesinin Batma’ya patik ördüğü şiş kayboldu.”

(2) örnek bir yan cümle ve bir temel cümleden oluşmaktadır. Eğer bu cümleyi böylecek olarak *Asandın apası Batmaga şiş menen baypak tokudu* (Hasan’ın

annesi Fatma'ya patik ördü) ve *şış cogoldu* (şış kayboldu) olarak iki basit cümle elde ederiz. Gadjieva ve Serebrennikov temel cümleler ile yan cümlelerin doğasının aynı olduğunu, yani ikisinin de bitmiş bir durumu ifade ettiklerini belirtmişti (1986:97). İkinci örnekte görüldüğü gibi Kırgızcadaki yan cümleden oluşan cümleyi böldüğümüzde temel tümcede olduğu gibi bitmişlik ifade eden bir önermeyi elde ettik. Temel cümleyi parçaladığımız zaman *Asandın apası Batmaga şış menen baypak tokudu* gibi bir cümle elde etmiştik. Bu cümlede görüldüğü gibi yüklem bütün öğelerini yönetiyor ve bitmiş bir olayı ifade ediyor. Türk dillerinde iki basit cümleyi birleştirerek sıfat-fiil yan cümlesi olan bir cümle oluşturulduğunda Rusça ve İngilizcede olduğu gibi yan cümle temel cümleye ilgi zamiri aracılığıyla eklenmiyor. Bütün Türk dillerinde olduğu gibi Kırgızcada da yan cümle oluşturma tekniği farklıdır. Temel bir cümleyi ilgilendirirken o cümle bir ögesini dışa yollar, dışa yollanan öge de ikinci cümlenin yüklemi tarafından yönetilir. Böylece nitelenme amacıyla dışa yollanan öge yan cümle ile temel tümce arasında bir köprü kurar. (2) örnekte yan cümle ile temel tümcenin köprüsü *şış* kelimesidir:

 (=2) [*Asandın Apası Batma'ga* __ *baypak tokugan*] *şış cogoldu*.

“Hasan'ın annesinin Batma'ya patik ördüğü” *şış* kayboldu.”

(2) örnekte görüldüğü gibi nitelenen öge yan cümledeki yerinden kalkıp ortacın soluna yerleşmiştir. Söz konusu ögenin yan cümledeki yeri boş kalmıştır. Nitelenen öge yan cümlenin durum zarfı, temel tümcenin ise öznesidir. Dikkat edersek yan cümle özne, nesne gibi diğer unsurlarını korumuştur, yani yan tümcenin öznesi (*Asandın apası*), - *i* (*baypak*) ve yön tümleci (*Batmaga*) sıfat-fiil tarafından hala yönetilmektedir, sıfat-fiil hem kendi iç cümle öğelerini yönetiyor hem temel tümceye verdiği ögesini nitelenmektedir.

Fatma Erkman-Akerson ve Şeyda Özil Türkçedeki sıfat işlevli yan cümleleri ele aldığı çalışmasında nitelenen ögenin hem yan cümle hem temel tümce ögesi olduğunu, ancak iki kez değil bir kez dile getirildiğini belirtir (1998:128). Bu Türk dillerine has olan sıfat-fiilli yan cümle oluşturma tekniğidir ve yan cümlenin olmadığı temel cümle yüklemının dominant olduğu neticesinde sıfat-fiil yan cümlesinin eriyerek temel cümle ögesinin sadece bir niteleyicisi haline geldiği anlamına gelmez. Mantıksal olarak bu tür cümlelerde iki ya da ondan çok olayın gerçekleştiği bellidir.

3. Dış Sözdizimsel Özellikleri

Yukarıda sıfat-fiil yan cümlelerinin iç sözdizimsel özellikleri üzerinde durduk. Onların sadece bir niteleyici olmadıklarından, yan tümce olarak kendi cümlesel özelliklerini koruduklarından bahsettik. Ancak bu yapıları temel tümce açısından bakıldığında niteledikleri öge ile birlikte temel tümcenin yüklemine göre hareket ederler, yani sözdizimsel olarak temel tümcenin yüklemının yönettiği işlevi üstlenirler.

3. [*Kuş __uçpas*], [*kerben __cürbös*] *cerler da bar*.

“ Kuş uçmaz, kervan geçmez yerler de var“

4. [*__Cokerçillik turmuşuna keniri saktalğan*] *tooluktar tez kamındı*.

“ Savaşçı hayatına alışık olan dağlılar çabucak hazırlandılar“

(3) ve (4) cümlelerde sıfat-fiil yan cümleleri niteledikleri öğelerle birlikte temel tümcenin öznesidirler. (3)'de var olan kuş uçmayan kervan geçmeyen yerlerdir. (4)'de çabucak hazır olanlar savaşçı hayatına alışık olan dağlılardır. Sıfat-fiillerle donatılmış özneleri dinamiklerdir. Görüldüğü gibi buradaki

özneler sadece yer ve dağlılar değiller, onları niteleyen sıfat-fiiller öznelere bir belirginlik kazandırmıştır. (3)'de yer kavramını diğer yerlerin arasından kuş uçmayan, kervan geçmeyen olarak seçilmiştir. Dikkat edersek bu örnekte bir ögeyi paylaşan sıralı iki sıfat-fiil yapısı mevcuttur. (4)te ise aşağı yukarı bütün dağlılara ait olan genel özellikten bahsedilerek dağlı kavramı genişletilmiştir.

Sıfat-fiil yapıları niteledikleri öge ile birlikte aşağıdaki cümlelerde olduğu gibi dolaysız nesnesi ve yön tümleçleri olabilirler:

5. [*__Müyüzdüü buğu eneni öltürgön*] kişilerdi eçteme kıla albastığı]
na balanın canı kaşayıp ketti.

“ Boynuzlu geyik anayı öldüren insanlara hiçbir şey yapamayacağı için çok üzüldü“

Yukarıdaki cümle üç tane cümleden oluşmaktadır. Kendinde sıfat-fiil yan cümlesini barındıran isim-fiil cümlesi temel tümceye bağlanmıştır. Ancak sıfat-fiil yan cümlesi nitelediği ögeyle birlikte temel tümcenin yüklemi değil isim-fiil yapısı tarafından yönetilmektedir. Sırasıyla sıfat-fiil yapısını yöneten isim-fiil yapısı temel tümcenin yüklemi tarafından yönetilmektedir. Böylece sıfat-fiil yapısını Kırgızca örnekte isim-fiil yan cümlesinin *-i* tümleci, yani dolaysız nesnesi, sıfat-fiil yapısını barındıran isim-fiil cümlesi beraber temel tümcenin sebep zarfıdır.

Sıfat-fiil yapıları nitelediği öge ile birlikte temel tümcenin yer tümleci olabilirler:

6. [*__Barar*] cerinde baktıluu bol.

“ Gideceğin yerde mutlu ol.“

Sıfat-fiil yapıları nitelediği öge ile birlikte temel tümcenin yön tümleci olabilirler:

7. [Men __ süygön], [__meni söygön] kızdarıma bakıt kaalaym.

“ Benim sevdiğim, beni seven kızlarıma mutluluk dilerim.“

(7) örnekte de iki tane sıralı sıfat-fiil yan cümlesi mevcuttur. İlki –i tümlecini, ikincisi öznesini nitelemektedir. İlkinin nesnesi, diğerinin öznesi olan öge kız kelimesidir. Nitelenen ögeler aynı kavramı belirttiği için temel tümcede bir defa dile getirilmiştir ve niteleyenleri ile birlikte temel tümcenin yön tümleci işlevini üstlenmiştir. Ancak sıralı sıfat-fiil yan cümlelerinde aynı kavramı belirten nitelenen ögeler konuşurun bilgiyi iletme amacına göre iki kere de kullanılabilir:

8. [Kılıçtan __ alğan] caraat, [tilden __ alğan] caraatka karagadnda cenilireek.

“Kılıçtan __alınan yara dilden __ alınan yaraya göre haiftir“.

Sıfat-fiil yan tümceleri niteledikleri öge ile birlikte temel tümcenin –dan tümleci olabilirler:

9. [Kiyim-keçek satıluuçı] düköndön ötüp oñgo buruldu.

“Giyisilerin satıldığı mağazayı geçtikten sonra sağa döndü.“

(9)'de Kırgızca cümlede sıfat-fiil yan cümlesi nitelediği öge ile birlikte temel cümlenin -dan tümlecini, Türkçe çevirisinde ise – i tümleci işlevini üstlendiğine dikkat edilmelidir. Bunun nedeni iki dildeki geç- fiilinin isteminin farklı olmasındadır.

Sıfat-fiil yan tümcesi nitelediği öge ile birlikte temel tümcenin seçimlik unsurlarından biri olabilir, Örneğin (10) örnekte temel cümlelerin durum zarfı işlevindedir:

10. *[Sen belekke bergen] maşine menen keldim.*

“ Senin hediye ettiğin araba ile geldim.”

Bundan önce sıfat-fiil yan cümlesinin temel tümceye bir ögesini üst tümceye vererek bağlanan ve o ögesiyle birlikte temel tümcenin bir işlevini üstlendiklerinden bahsettik. Yukarıdaki örneklerde sıfat-fiil yan cümlesinin en basit bağlanma şeklini gösterdik. Ancak ortaçlı yan cümlelerin çeşitli bağlanma şekilleri de mevcuttur:

11. ⁵[⁴[²[¹ __ Karşı kel-gen¹] *tolkundardı ogo beter öcörlön-ö cir-ep²*], [³okeanda katuu dabiş salıp³] __ süzüp barat-kan⁴] *kitter-din küröş-üü⁵]s-ü-n Robert Bork oshol saatta uktu.*

“ ⁵[⁴[²[¹Karşına gelen¹] dalgaları daha da itinayla iterek²] [³okyanusta yüksek ses çıkartarak³] yüzmekte olan⁴] balinaların çırpınması⁵] nı Robert Bork o anda duydu.”

(11) örnekte iç içe yerleşik yan cümleler mevcuttur. Bu tür cümle yapıları birer matruşka gibidirler. Örnek (11)'de

(1) temel cümlelerin dolaysız tümleci olan bir tane isim-fiil yan cümlesi mevcuttur.

(2) Söz konusu isim-fiil yan cümlesi kendi içinde bir tane sıfat-fiil yan cümlesini barındırmaktadır. Bu sıfat-fiil yan cümlesi nitelediği öge ile birlikte isim-fiil yan cümlesinin öznesidir.

(3) Söz konusu sıfat-fiil yan cümlesi kendi içinde iki tane sıralı zarf-fiil yan cümlesini barındırmaktadır. Bu zarf-fiil cümlesi sıfat-fiilin niteleyicisidir.

(4) O zarf-fiil yan cümlelerinin ilki de kendi içinde bir tane sıfat-fiil yan cümlesini barındırmaktadır. Bu sıfat-fiil yan cümlesi nitelediği öge ile birlikte zarf-fiil yan cümlesinin dolaysız tümlecidir.

Böylece cümlemiz bir tane temel tümce ve iç içe yerleşik ve birbirine zincir gibi bağlanmış olan 5 tane yan cümleden oluşmaktadır. Bu yan cümlelerin her biri içinde bulunduğu diğer bir yan cümlelerin fiili ya da fiilimsileri ile yönetilmektedir. Gadjeva ve Serebrennikov (1986) Türk dillerinin sentaksını ele aldıkları çalışmasında Türk dillerinde basit cümlelerin kendine yan cümleleri bağlamaya eğilimli olduklarını belirtmiştir (1986:111). (11) örnekte de görüldüğü üzere yan cümleler mıknaş gibi birbirine bağlanarak temel cümleyi dinamik bir yapıya getirmişlerdir. Sıfat-fiil yan cümlesi ise kendi yapılış tekniğini burada da korumuştur, onun nitelediği ögeleri bir sonraki cümleyle birer köprü görevini üstlenmişlerdir.

Yukarıdaki örneklerde sıfat-fiil yan cümlelerinin temel tümceye bağlanarak onun yüklemi gereği davranırlar demiştik. Ancak ortaçlı yan cümlelerin bir yüklem rolünü üstlendikleri yapılar da mevcuttur:

12. *Alar [__turmuşsun açuu-tattuusun ali başınan ötkörö elek] caştar.*

“Onlar [__hayatın acı tatlısını henüz tatmamış] gençlerdir.”

(12) örnekteki cümle *Alar caştar* (onlar gençler) gibi bir isim cümlesidir. Bu isim cümlesinin içine *Caştar turmuşsun açuu-tattuusun başınan ötkörö elek* “Gençler hayatın acı tatlısını henüz tatmamışlardır” gibi bir sıfat-fiil yan cümlesi yerleşmiştir. Ancak sıfat-fiil yan yapıları kendi ögesini dışarı yollayan yapılar olduğu için burada öznesini nitelemiştir ve o nitelediği ögeyle birlikte isim cümlesinin yüklemi rolünü üstlemişlerdir.

13. Alar [² __ [¹ __ ötkön¹] ömürlörü tabılbay kalgan²] kariyalar.
 “Onlar [[geçmiş] hayatları geri gelmeyecek olan] ihtiyarlar.”

(13) numaralı örnekteki cümle de *alar kariyalar* “onlar ihtiyarlar” gibi bir isim cümlesidir. Bu isim cümlesine bir tane iç içe yerleşik iki tane sıfat-fiil cümlesi vardır. Ancak bu sıfat-fiil yan cümlesi ilginç bir yapıya sahiptir. Bu yapıyı parçalamak gerekirse *Kariyalardın ömürlörü öttü* “İhtiyarların hayatı geçti” gibi bir basit cümle ve [*Kariyalardın __ ötkön*] *ömürlörü tabılbay kaldı* “İhtiyarların geçmiş hayatları geri gelmedi” gibi bir yan cümlesi ve temel cümleden oluşan bir cümle elde ederiz. Bu cümlede *kariyalardın ömürlörü* “ihtiyarların hayatları” gibi bir isim tamlaması vardır. Bu isim tamlamasını ortadan ötkön (geçmiş) sıfat-fiili parçalamıştır, yani sıfat-fiil isim tamlamasının tamlananını nitelemek için söz konusu ögeyi dış tümceye atmıştır ve nitelediği öge ile birlikte bu tümcenin *-i* tümlecinin işlevini üstlenmiştir. Bu sırada isim tamlamasının tamlayan parçası da yerinden kalkıp tamlananının nesnesi olduğu cümlenin dışına yerleşmiştir, ve niteleyicisi olan yan cümle ile birlikte isim tümcesinin yüklemi rolünü üstlenmiştir. Bu örnekte görüldüğü gibi Kırgızcadaki sıfat-fiil yapıları kendi içinde de bir sıfat-fiil yapısı barındırabilir ve tamlayan ve tamlanan öbeklerinin her birini ayrı ayrı niteleyebilmektedir.

Aşağıdaki örnekte *Konoktor apamın kurbuları* “misafirler annemin dostları” gibi bir isim tümcesidir. Bu isim cümlesinin öznesi *konoktor* (misafirler) yüklemi de *apamın kurbuları* (annemin dostları) gibi bir isim tamlamasıdır. Burada isim tümcesini öznesi ve yüklemine tamlananı sıfat-fiil yan tümceleriyle donatılmıştır, yani nitelenmiştir, tamlayan ise yan cümle öznesi rolünü üstlenmiştir. Böylece bu cümle iki tane eş değerli sıfat-fiil yan cümlelerinden oluşmaktadır. Eş değerli olmalarının sebebi de isim cümlesinin yüklemine sadece özne ögesini yönetebilmesindedir. Bu tümleyi parçalayacak olursak üç tane basit cümle elde ederiz. Onlar: *Konok çıkarıldı*

“misafir davet edildi”, apam dosturun jakşı köröt “annem dostlarını sever) ve *konotkor apamdın dostoru* “misafirler annemin dostları” gibi cümlelerdir. Aşağıdaki cümlede bu üç bilgi bir cümle kapsamında ifade edilmiştir:

14. [Çakırılğan] konoktor [apamdın en cakşı körgön] kurbuları.

“[Davet edilen] misafirler [annemin en sevdiği] dostlarıdır.”

Bu bölümde Kırgızcadaki sıfat-fiil yan cümlelerinin dış sözdizimsel özelliklerin üzerinde durduk ve cümledeki yapılaş şekillerinden bahsettik. Sözdizimsel işlevlerini özelliklerini temel tümce açısından ele alarak göstermeye çalıştık. Sıfat-işlevli yan cümleleri iç içe yerleşik cümlelerinde de gösterdik. Onların matruşka şeklinde yapıldıklarını, işlevsel olarak her yan cümlenin kendinden sonraki gelen bir cümleyi nitelediklerinden bahsettik. Aşağıdaki bölümlerde Kırgızcadaki sıfat-fiillerin adlaşmaları üzerine durulacaktır.

III. ÖZERK NİTELEME

Kırgızcada Türkçeden farklı olarak nitelenen ögenin özne veya tümleç olmasına rağmen aynı ekler kullanıldığından ve eklerin dağılımının görünüş ve kipsellik özellikleriyle ilgili olduğundan bahsedilmiştir. Bu bölümde sıfat-fiil yan cümlelerinin özel bir türü olan özerk niteleme ele alınacaktır. Özerk niteleme sıfat-fiil yapılarının biçimbilgisel özellikleriyle doğrudan ilişki içindedir. Kırgızcadaki özerk nitelemeyi daha yakından görebilmek için bazı noktalarda Türkçe ile karşılaştırma yapılacaktır.

Bu bölümde sırasıyla ilk önce sıfat-fiil yapılarının sınıflandırılması yapılmaya çalışılacaktır. Önceki kaynaklarda sıfat-fiil yapısı içinde ele alınan ve işlev açısından sıfat-fiil olmayan bazı yapılar konu dışı bırakılarak sıfat-fiil yapılarının sınırı çizilecek. Sonra sıfat-fiil yapılarının özel türü olan özerk nitelemeler üzerine durulacaktır.

Özerk nitelemede nitelenen ögenin düşmesi ve sıfat-fiilin düşmüş olan ögenin eklerini almasıyla gerçekleşir. Özerk nitelemede sıfat-fiil, kendi içinde, düşmüş olan ögenin eklerini barındırır ve hem yan tümcenin hem temel tümcenin sözdizimsel, biçimbirimsel ve işlevsel özelliklerini alır. Baş ögesi/nitelenen ögesi düşmemiş olan sıfat-fiil yapılarında nitelenen öge yan tümce ile temel tümce arasında bir köprü rolünü üstlenmiş ise söz konusu görev artık sıfat-fiillere düşmektedir. Bu tür sıfat-fiiller istemlerini kendi içinde barındırabilme özelliğine sahip yapılardır; yan tümcede sıfat-fiil nasıl bir nesne, özne istemi alıyorsa özerk nitelemede aldığı çokluk, iyelik ekleri söz konusu istemlerin temsilcisidir. Ancak bu konuda Kırgızca ve Türkçe bazı arasında farklılıklar görülmektedir:

1) a. *kork-kon-dor-ubuz* “Biz birilerinden korkarız anlamında”

kork-an-lar-imiz

b. *körgön-dör-übüz* (Bizim gördüğümüz şeyler anlamında)

gör-dük-ler-imiz

Yukarıda özerk nitelemeler verilmiştir. (1a) örneğinde çokluk eki olan *-lAr* yan tümcedeki boşluğu/nesneyi, yani *-den* tümlecini, iyelik eki ise yan tümce öznesini temsil etmektedir. (1b) örneğinde ise çokluk eki *-i* tümlecini, iyelik eki ise özneyi temsil etmektedir. Örneklerden görüldüğü gibi Kırgızcada nitelenen ögeye göre ek seçimi yoktur. Hem özne hem nesne için *-GAn* eki kullanılmıştır. Türkçede ise nitelenen ögeye göre ek seçimi olduğu için baş ögenin düştüğü özerk nitelemelerde sıfat-fiil ekinden yola çıkılarak düşmüş olan ögenin özne ya da nesne olduğunu kolayca fark edilebilir. Kırgızcada ise nitelenen öge ancak bağlamdan çıkarılabilir. (1a) ve (1b) örneklerinden görüldüğü gibi hem Kırgızca hem Türkçede sıfat-fiiller, öznesini ve nitelediği ögeyi aldığı çokluk ve iyelik ekleriyle temsil edebilirler. Çünkü Türk dilleri adıl düşüren dillerdir ve bu özelliklerini sıfat-fiil yapılarında da korurlak, dolayısıyla sıfat-fiil yapılarındaki iyelik eki her zaman özneyi temsil eder. Çokluk eki ise nesneyi temsil eder. Görüldüğü gibi sıfat-fiiller aldığı çokluk ve iyelik ekleriyle hem öznesini hem nitelediği ögeyi temsil edebilmektedirler.

Özerk nitelemeyi ayrıntılı olarak ele almadan önce Kırgızcadaki sıfat-fiiller üzerine daha önce yapılmış olan çalışmalara değinerek konumuzun sınırını çizmeyi doğru bulduk. Kırgızcada sıfat-fiil yapıları özerk nitelemeler, isim-fiil ve yer tamlayıcısı/sirkonstant işlevindeki sıfat-fiiller olarak sınıflandırılmıştır (Hidirova, 2006). *Biz barganda biz barganga çeyin* (Birim gittiğimizden önce), *biz bargandan kiyin* (bizim gittiğimizden sonra) gibi sıfat-fiil eki almış yapıları sınıflandırmada Türkoloji çalışmalarında farklı görüşler ileri sürülmüştür.

N. A. Baskakov, Budagova, Karpov, Kuliev gibi araştırmacıların çalışmalarında ve 1987'ye kadar Kırgızca üzerinde yapılan çalışmalarda söz konusu yapılar adlaşan (substantive) sıfat-fiiller olarak ele alınmıştır. N.A.Baskakov'un *Karakalpak Dili* adlı çalışmasında *Akeş ölgöndön kiyin aga kıyın boldu* “Akeş öldükten sonra ona zor oldu”, *Caş çırpıktın iyilgeni – singanı, caş cigittin uyalganı – ölgönü* “Filizin eğilmesi kırılmasıdır, delikanlının utanması – ölmesidir”, *May karmagan barmagın calayt* “Yağa dokunan parmagını yalar” (Baskakov, 1952:438) gibi yapıların, Karpov'un

Hakas Dilinin Grameri adlı çalışmasının fiiller bölümünde *Çoohtasçathanda min abtobustın parıbışanın körbin halgam* “Süylöşüp turganda men avtobustun kantip ketip kalğanın baykabay kalgam”/ “Konuşuyorken otobüsün gittiğini fark etmedim”, *Togıngannarga azıral agılgannar* “İştegenderge tamak alıp kelişti” / “Çalışanlara yemek getirdiler” (1975:231) gibi cümlelerdeki sıfat-fiil eki almış yapıların tümünü adlaştırmış sıfat-fiiller olarak ele almışlardır.

Gadjieva, Gordlevskiy gibi araştırmacılar söz konusu yapılar için isim-fiil terimini kullanmışlardır (Gordlevskiy, 1961:94-98, 1988:451-459).

Ubryatova, Çeremisina, Brodskaya gibi araştırmacılar fiilin hal ekleri alması olarak ele alırlar ve *keler-kelbesi* (gelip gelmeyeceği), *cönörübüzdü* (gideceğimizi) gibi yapıları eyleyen, özne ve nesnel olarak, *köçköndö* (taşındığımızda), *ooruganga çeyin* (hastalanmadan önce) gibi yapıları sirkonstant/ yer tamlayıcısının hal ekleri alması olarak sınıflandırırılar (Çeremisina, Brodskaya, 1984;1981:3-11). Hidirova “Kırgız dilinde sıfat-fiiller” adlı çalışmasında da bir önceki araştırmacılara katılarak söz konusu yapıları sirkonstant/cümlede yer tamlayıcısı şeklinde ele almıştır.

Yapılan araştırmalara göre sıfat-fiil yapısının sınıflandırılması oldukça karmaşık ve iç içedir. Yukarıda sözü edilen çalışmalarda çoğunlukla söz konusu yapıların cümle ögesi rolü ve biçimbirimsel yönden bakılarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Sınıflandırmaların çok yüzeysel ve iç içe olmasının nedeni de sınıflandırmalara işlevsel yönden bakılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada söz konusu yapılar adlaştırmış sıfat-fiiller ya da yer tamlayıcısı işlevi gören sıfat-fiiller ele alınmayacaktır. Onların isim-fiillerde ele alınması doğrudur diye düşünülmüştür. Görüldüğü gibi sıfat-fiil ekleri ile oluşturulan yapılar isim-fiil ve zaman ve yer zarfı işlevi üstlenmektedirler.

2 .Cookeerler karmaşta emes, **kaçkanda** köp kırılrat.

“Askerler savaşta değil, savaştan kaçtıklarında daha çok ölürler”

3. ***Cıgılğan sayın Caş-Tegin uşul cemeni uktu.***

“Her düştüğünde Caş-Tegin bu azarı işitti.”

4. ***Kasımcan şaşkan boydon ketti.***

“Kasımcan **acele ederek** gitti”

(2) örnekte görüldüğü gibi -GAN eki ve bulunma hali ekiyle oluşan yapı zarf-fiil işlevini üstlenmektedir. Ayrıca söz konusu yapıyı birbirinin yerine rahatlıkla geçebildikleri için “kaçarken”, “kaçınca” şeklinde diğer zarf-fiil ekleriyle de değiştirebiliriz. Söz konusu yapılar arasında tek fark kiplik ve görünüş açısından oluşmaktadır. Bu yapı zarf-fiil yapıları içinde ele alınmalı ve diğer zarf-fiil yapılarıyla birlikte kiplik, görünüş açısından incelenmelidir. (3-4) örneklerde olduğu gibi zarf-fiil yapıları fiile -GAN eki ve edatla bir araya gelerek de oluşabilirler.

Sıfat-fiillerin sınıflandırılmasında ele alınan diğer bir yapı da *cüzdün kızarganı...* “*yüzün kızarması...*”, *ubadasın atkarbagandan...* “*sözünü yere getirmemekten...*” gibi yapılardır. Söz konusu yapılar üzerinde de Türkoloji çalışmalarda farklı görüşler öne sürülmüştür. Baskakov (1952, 423-430), Kudaybergenov (1956, 58-60), Murataliev (1960) Bolatov (1955, 7-9) gibi araştırmacılar adlaşmış (substantive) sıfat-fiiller olarak, Ivanov (1959,102-106), Musaev (1983) gibi araştırmacılar ise adlaşan işlevindeki sıfat-fiiller olarak ele almışlardır. Uşakov (1956), Musaev (1956), Dmitriev (1940:140), Batmanov (1955:76) gibi diğer araştırmacılar grubu da böyle yapıları isim-fiil anlamında kullanılan sıfat-fiiller olarak sınıflandırmışlardır. Hidirova söz konusu yapıları isim-fiil anlamındaki sıfat-fiil olarak, bunu da adlaşan sıfat-fiil yapılarının bir türü olarak ele almıştır. Musaev böyle yapılarda özerk nitelermelerde olduğu gibi mantıksal nitelenen ögenin olmadığını, dolayısıyla burada adlaşma sıfat-fiil değil, sıfat-fiilin sadece isim fonksiyonunda olduğunu belirtir (Musaev,1987:63-64). Temelden nitelenen ögesi olmayan yapılar sıfat-fiil olamazlar. Sıfat-fiil teriminin adından da anlaşılacağı gibi sıfat-fiiller nitelenen öge gerektirir, çünkü onların sıfat işlevi mevcuttur. Söz konusu nitelenen öge düşebilir, sıfat-fiil düşen ögenin gramatikal şekillerini alabilir,

ancak özerk nitelemelerde mantıksal olarak bir nitelenen ögenin olduğu anlaşılmaktadır. Nitelenen ögesi temelden olmayan, fiil köküne -GAN, -Ar, -BAs ekleri ve yalın, yönelme, ayrılma halleriyle oluşan yapılara ise isim işlevindeki sıfat-fiil diyemeyiz. Onlar başlı başına isim-fiillerdir.

5. *Miñ colu ukkandan bir colu **körgön** artık.*

“Bin kere dinlemektense bir defa **görmek** iyidir”

6. *Kalak **suzganga** caş Edigey mıktı bolçu.*

“Kürek **çekmek için** genç Edigey iyi idi”

(5-6) örneklerde görüldüğü gibi söz konusu yapıların isim-fiiller olduğu Türkçe'ye çevirdiğimiz cümlelerden de belli olmaktadır. Ayrıca böyle yapılar *kalak suzuuga caş Edigey mıktı bolçu*, *min colu ukkandan bir colu körüü artık* şeklinde diğer isim-fiil yapıları ile eşdeğer olarak kullanılabilir. Ancak aralarında kiplik, görünüş açısından fark vardır. Söz konusu yapılar isim-fiil yapılarının içinde ele alınmalı ve diğer isim-fiil eklerinin işlevleri arasındaki fark araştırılmalıdır.

Yukarıda sıfat-fiil yapılarının özel türü olan özerk nitelemeler üzerine genel olarak bahsettik ve bu konu üzerinde daha önce yapılmış olan çalışmalarda sınıflandırmalara değindik, söz konusu sınıflandırmalarda sıfat-fiiller içinde ele alınan ama aslında işlevsel açıdan sıfat-fiil olmayan yapılar bu çalışmada sınır dışı bırakılacağını belirttik. Aşağıdaki bölümlerde özerk nitelemeyi anlamsal özellikleri açısından özel/belirli kişiyi ya da varlığı belirten özerk nitelemeler ve genel bir kişiyi ya da varlığı belirten özerk nitelemeler olarak iki şekilde ele aldık.

1. Özel/Belirli Kişiyi ya da Varlığı Belirtenler

Özerk nitelemenin bu türünde bu türünde nitelenen öge her özerk nitelemeye olduğu gibi düşer, kullanılmaz. Sıfat-fiili yapısal ve işlevsel açıdan hem

niteleyenin hem nitelenenin rolünü üstlenir. Ancak burada anlamsal yönden bir fark görülmektedir. Bu tür yapılarda düşmüş olan öge bilgiyi iletici ve alıcı tarafından bilinen bir ögedir. Söz konusu adlaşmış sıfat-fiiller şu biçimlerde kullanılabilir:

7. *Altaydan kelgen meymandardı öz bölmölörünö caygaştırdık.*

Kelgender uzak coldo ayabay çarçaganday.

“Altay’dan gelen misafirlere odalarını verdik. Gelenler uzun yolda baya yorulmuş gibiler”.

Burada ilk cümlede *Altaydan kelgen meymandar* (Altaydan gelen misafirler) sıfat-fiil yan cümlesi görülmektedir. İkinci cümlede ise nitelenen öge kullanılmamıştır. Sıfat-fiil nitelediği ögenin çokluk ekini alarak, nitelenen ögesiz dilde dolaşıma girmektedir. Bu tür özerk nitelemelerin ögesi belirlidir, yani söz konusu ögeden daha önce bahsedilmiştir. Nitelenen öge kullanılmadan da gelenlerin kim oldukları bellidir.

8. *Ötkön dem alıšta alma terdik. Kışka saktalçuların çaşıktarga saldık.*

Kalgandarın tazalap şerbet casadık.

“Önceki hafta sonu elma topladık. Kışın yenileceklerini ahşap kutulara koyduk. Diğerlerinden de hoşaf yaptık”.

Bu örnekte ikinci ve üçüncü cümlelerde nitelenen öge ‘alma’ kullanılmamıştır. Onun yerine özerk niteleme tercih edilmiştir. Kullanılmamış ögenin elma olduğu bağlamdan bellidir. Ancak bu yapılar *kışka saktalçu almaldı, kalgan almaldı* olarak nitelenen ögeli de kullanılabilir. Burada tekrardan kaçınmak için sıfat-fiiller nitelenen ögesiz kullanılmıştır.

Bu tür özerk nitelemeler şu durumlarda da rastlanır:

9. a) *Kire berište ilingendi eesine alıp barıp ber.*

“Girişte asılı olanı sahibine götürüp ver”

b) *Canında oturgandarga boorsokton ooz tiyt.*

“Yanında oturanlara boorsoktan ikram et”

Burada nitelenen öge hem bilgiyi aktarıcı hem alıcı tarafından bellidir. Bu tür yapılarda nitelenen ögenin önceden konuşulmuş olması ya da bir önceki bağlamda geçmiş olması gerekmez. Çünkü kullanılmamış olan nitelenen ögeyi aktarıcı ve alıcı bilgiyi iletirken canlı olarak görmektedirler.

Bu bölümde sıfat-fiillerin niteledikleri ögesi belli olan türü ele alındı. Kullanım amaçları ve özellikleri tespit edilmeye çalışıldı. Nitelenen ögenin belli olduğu durumlarda kullanımdan düşebileceği, sıfat-fiilin hem niteleyici hem nitelenen işlevi üstlendiğinin farkına varıldı.

10. a. *Az-ga ıraazı bol-bo-gon adamdar köp-tön acıraşat.*

“Az-a razı olmayan insanlar çok-tan maruz kalırlar”

b. *Az-ga ıraazı bol-bo-gon-dor köp-tön acıraşat.*

“Az-a razı olmayanlar çoktan maruz kalırlar”

11. . a. *Caş injenerdin ayt-kan sözdörü tereñ oygo salgan ele.*

“Genç mühendisin de-diğ-i sözler derin düşünceye sokmuştu”

b. *Caş injenerdin ayt-kan-dar-ı tereñ oygo salgan ele.*

“Genç mühendisin de-dik-ler-i derin düşünceye sokmuştu”

Özerk nitelermelerde sıfat-fiil yapılarının nitelenen ögesinin düşmüş şekli gibi yorumlanmaktadır. Söz konusu iki yapı da çokluk, iyelik ekleri gibi eklere

sahiptirler. Dolayısıyla sıfat-fiil yapılarındaki -IAr / Ø düşmüş olan nitelenen ögeden kalmadır (Göksel, 2005: 52). Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi nitelenen öge dolaylı nesne, dolaysız nesne olduğu zaman sıfat-fiil yapıları rahatça dilde dolaşıma girebilmektedirler:

12.. *Biz bergen belekter / Bergenderibiz*

“Bizim verdiğimiz hediyeler / Verdiklerimiz”

13. *Biz belek bergen kızdar / Biz belek bergender*

“Bizim hediye verdiğimiz kızlar / (Bizim) hediye verdiklerimiz”

Örneklerden görüldüğü gibi nitelenen öge dolaylı veya dolaysız nesne olduğu zaman kolaylıkla yerinden düşmektedir. (12) örnekte -IAr dolaysız nesneyi, (13) örnekte ise dolaylı nesneyi temsil etmektedir. Ancak nitelenen öge zaman ve yer bildiren belirteç iken sıfat-fiil yapılarında özerk nitelenmenin imkansız olduğu görülmektedir. Burada çokluk ve iyelik eklerinin sıfat-fiilin katılanlarını temsil edemedikleri görülmektedir (Göksel, 2005:54).

14. *Biz çaşagan cerler * Çaşaganıbiz*

“Bizim yaşadığımız yerler * Yaşadıklarımız”

15. *Biz ötkörgön kündör * Ötkörgöndörübüz*

“Bizim geçirdiğimiz günler * Geçirdiklerimiz”

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi nitelenen öge zaman ve yer bildiren belirteç olduğu zaman sıfat-fiilin özerk nitelenmesi kuralsızdır. Ancak *Biz bargan-da üyündö cok ele* gibi bir yapı *Biz bargan künü üyündö cok ele* gibi bir sıfat-fiil yapısının özerk nitelenmesi kabul edilmemelidir. İlk yapıda kısa bir esnayı, ikinci yapıda ise belli bir günü kast etmektedir.

2. Genel Bir Kişiyi ya da Varlığı Belirtenler

Özerk nitelemelerin diğer bir türü de genel bir kişiyi ya da varlığı belirten nitelemelerdir. Bu tür nitelemeler belirli bir kişiyi ya da varlığı belirten nitelemelerden farklı olarak her zaman nitelenen ögesiz kullanılır, yani burada nitelenen öge bağlamda önceden yer almaz. Söz konusu özerk nitelemeler bir nevi kavramsallaşmışlardır. Kırgızcada böyle yapılar atasözlerinde sık rastlanır. Örneğin *Söz bilbegen muştumu menen korkutat* (Söz bilmeyen yumruğuyla korkutur) cümlesinde *söz bilbegen* özerk nitelemesinde mantıksal olarak *kişi, adam* (insan) bir baş öge mevcuttur. Ancak bu tür baş ögeler çok genel, belirli olmayan bir addır. Bu tür özerk nitelemenin özelliği *adam, kişi, nerse* (insan, şey) gibi bir genel, belirsiz ögeden ve onu niteleyen sıfat-fiilden oluşmasındadır. Ancak söz konusu iki öge bütünleşmiş ve artık dilde bir kavram haline gelmiştir. Bundan dolayı böyle yapılar bu çalışmada genel bir kişiyi ya da varlığı belirten özerk nitelemeler olarak ele alınmıştır.. Böyle yapılar *Söz bilbegen kişi muştumu menen korkutat* olarak nitelenen ögesiyle kullanılabilir, verilmek istenilen bilginin anlamı açısından hiçbir değişikliğe uğramaz, ancak kavramlaşamaz. Dil özerk niteleme yoluyla kullanıcıya aynı bilgiyi kısa, öz, iki kelime kullanma yerine bir kavramla aktarma gibi bir alternatif, avantaj sunar. Bu tür yapıların özelliği aktaranın gönderdiği iletinin alıcı tarafından anlaşılır olmasındadır. Söz konusu özerk nitelemelerin sıfat-fiille bütünleşen ögesi anlamsal açıdan genel isimler demiştik. Bu tür sıfat-fiillerin ögesi *ayal, kız, bala* (kadın, kız, çocuk) gibi belli bir isimler değildir. *Söz bilbegen kız muştumu menen korkutat* diyebiliriz ve bu cümledeki sıfat-fiil yapısını özerk nitelemeye dönüştürecek olursak yine *Söz bilbegen muştumu menen korkutat* olarak karşımıza çakacaktır. Burada söz bilmeyenin kız olduğu ancak bağlamdan anlaşılır. 3.1.de üzerinde durduğumuz özerk nitelemelerde bilgi spesifik ve belli bir alıcı ya da alıcılara iletilir demiştik. Burada bilgi aktaran ile alıcının arasında bilinen bir bilgidir. Yani söz bilmeyenin bir çocuk ya da kadın değil kız olduğu bilgisine sahiptirler, bu bilgi belli bir alıcıya hedeflenerek iletilmiştir. Hedef dışı olan alıcılar söz bilmeyenin kız olduğu bilgisine sahip değiller.

Kavramsallaşmış adlaşmada ise aktarılan bilgi herhangi bir alıcı tarafından anlaşılır. *Söz bilbegen muştumu menen korkutat* (Söz bilmeyen yumruğuyla korkutur) denildiği zaman aklımıza otomatik olarak insan gelir. Söz bilmeme eylemi insan tarafından yapıldığı herkese malumdur ve artık bu eylemi yapan insan olarak beynimizde kavramsallaşmıştır. Bu tür yapılar geçici bir özelliğe sahip olan özerk nitelermelere göre insanın bilgi yapısında kodlanmıştır.

Akerson ve Özil, sözlüklerdeki ad türü sözcükler gibi hazır kavram olmayan, ancak bir dizi dilbilgisel işlem sonucunda üretilen söz konusu yapıların eylemsel bir özelliği dile getirdiklerini ve anlamsal açıdan bir oluşun, bir durumun, bir eylemin kavramsallaştırılması olduğunu belirtirler (1998: 261). Örneğin *Sındagandı coo debe, onolsun degen oyu bar* “Eleştireni düşman sanma, iyi olsun amacı var” gibi bir cümleye bakılacak olursa bir dilin sözcüğünde *sındagan* “eleştiren” gibi bir kavram hazır bulunamaz. Bu kavram ancak şu şekilde üretilir: *sın-* “eleştir-“ fiili bir özne ve bir *-i* tümlecisi ister, örneğin, *insan insanı eleştirir (adam adamdı sındayt)*, dolayısıyla özne ile nesne nitelendiğinde eleştiren insan (*sındagan adam*) ve eleştirilen insan *sındalgan adam* (eleştirilen insan) üretilir. Sonraki aşamada daha kısa ve öz yapı tercih edilerek eleştiren *sındagan* ve eleştirilen *sındalgan* olarak *eleştir-* eylemi kavramlaşabilir.

Fatma Erkman-Akerson ve Şeyda Özil söz konusu yapıların belli bir eylemle ilişkili olan ‘kadın’, ‘çocuk’ gibi belli bir türe ait bir üye ya da üyeler olmadıklarını, burada amacın böyle bir ayrıma gitmeden yalnızca bir eyleme dayalı niteliği olan kişilerden/herkesten söz etmek olduğunu, böyle yapıların tıpkı ‘herkes’, ‘birileri’ sözcükleri gibi genel bir kavram adını yansıttığını belirtirler (1998:263). Ancak Kırgızcada genel bir kavramı belirten özerk nitelermeler bazı durumlarda fiilin istemine bağlıdır ve o fiil artık kendi istemiyle kavramsallaşmıştır. Örneğin *Eki katın algandın kulagı tınbayt* gibi bir cümleye bakacak olursak Kırgızcada *katın al-* gibi anlamca kaynaşmış birleşik fiil mevcuttur. Söz konusu birleşik fiili Türkçeye çevirdiğimizde bir erkeğin bir kadınla evlenmesi gibi bir anlam kazanır. Kırgızcada, Türkçeden farklı olarak evlenme kavramı cinsel ayrımı anlam açısından gerektirir. Evlenen erkekse *kadın al-* kadınsa *kyöögö tiy-* eylemi kullanılır. Dolayısıyla

doğal olarak erkek kadın alır, dolayısıyla *katın algan* deyince aklımıza gelen erkektir. Buna benzer şekilde *Alganıñ cakşı bolso argımak minip duularsın, alganıñ caman bolso azabın çekip kuurarsın* (evlendiğin iyi biri ise at üzerinde koşturursun, evlendiğin kötü biri ise ızdırap içinde kurursun) gibi bir cümlede *alganın* dediğimizde akla ilk gelen kadındır. Böylece belli bir eylemle ilişkisi olan ‘kadın’, ‘erkek’ gibi kümenin adı olan, belli bir türe ait olan üyeleri niteleyen sıfat-fiiller özerk niteleme yoluyla söz konusu öğelerin belli bir eylemsel özelliğini niteleyen kavram üretilebilir. Ancak böyle yapılar, sadece anlamca kaynaşmış birleşik fiillerde ya da deyimleşmiş yapılarda gerçekleşebiliyor. Genelde, genel anlamlı canlı ya da cansız varlıkların belli bir niteliğine göre bir üyeyi (üyeleri) eyleme dayalı bir niteliğiyle adlandırmak değildir. Canlı ya da cansız varlıkları/nesneleri/şeyleri yalnızca belli bir eylemlerine, göre kümelendirmektir (Erkman-Akerson ve Özil 1998: 263). Örneğin *manas aytkan* (manas anlatan), *tameki çekken* (sigara içen), *ulak çapkan* (“ulak çanış” oyununu aynayan) gibi örneklerde insanlar belli bir eylemlerine göre kümelendirilmiştir. Böylece yeni kavramlara ulaşılmıştır. *Manas ayt-, tameki çek-, ulak çap-* eylemleri herkes tarafından yapılmamaktadır. Söz konusu yapıların mantıksal öğeleri olan adam, kişi, herkes sözcükleri çok geneldir. Bu tür özerk nitelemeler yoluyla genel olan kavramları daraltıyoruz, herkes değil *manas aytkan, tameki çekken, ulak çapkan* gibi bir sınırlama yapıyoruz, genel bir kümenin içinden seçim yapıyoruz, tüm insanlardan değil, sadece söz konusu eylemleri yapanlarından bahsediyoruz. Böylece söz konusu özerk nitelemelerin canlı ya da cansız varlıkların kümesini daraltma ve yeni kavram üretme potansiyeli sunduğu görülmektedir.

Genel bir kavramı belirten özerk nitelemeler aynı nitelenen ögesiyle birlikte kullanılan sıfat-fiil yan cümleleri gibi işlev görürler. Bunlar da kendi başına yan cümlelerdir. Dolayısıyla bir yan cümleye bakıldığında bir sıfat işlevli bir ortağ nesneyi ya da özneyi nitelediği gibi özerk nitelemeler yan cümle öznesini ya da nesnesini temsil ederler. Türkçede sıfat-fiillerin temsil ettiği ögeye göre ek seçimi mevcuttur. Kırgızcada nitelenen ögeye göre ise böyle bir ek ayrımı söz konusu değildir. Ancak zaman, görünüş, kip gibi özellikler

sıfat-fiillerin ek seçimini etkiler. Örneğin, *Kumar oynogondor özün koşo utturup ciberet* (kumar oynayanlar kendilerini bile kaybederler) cümlesinde *kumar oynogondor* (kumar oynayanlar) özneyi temsil etmektedir. Burada özerk nitelemeler kendi istenciyle davranan kişileri temsil etmektedir. Kendi istenci dışında, başka bir etken etkisiyle oluşan özneler genellikle edilgen çatı ile yapılan sıfat-fiillerdir. Örneğin *Çakırılğandar toluk kelip berişti* (davet edilenler geldiler). Öznelerin kendi istenci dışında davrandığı diğer bir etken *Oogon cıgilganga külöt* (Düşmek üzere olan düşmüş olanla alay eder) gibi bir cümlede görülmektedir. Burada *oogon* (düşmek üzere olan) ve *cıgilgan* (düşmüş olan) kendi istenci dışında davranan iki farklı yan tümce öznesini temsil etmektedir. Bunun sebebi de *oo-*, *cıgil-* gibi fiillerden kaynaklanmaktadır. İnsan kendi istenciyle düşmez. Düşme eylemi farklı bir etkenin etkisiyle gerçekleşir. Aşağıdaki örneklerde ise özerk nitelemeler sıfat-fiilin nesnesini temsil etmektedirler:

16. *Sıylaganga aş tappasan, sıpaa-sılık söz tap*

“Saygı duyduğuna yemek bulamazsan iyi söz bul”

17. *Aksakal bata bergender caşoodo öz ordun taap, amandıkta boluşçu.*

“İhtiyarın dua ettikleri hayatta kendini bulur, sağlık içinde yaşarlardı”

18. *Acar korkkondordun baarı başına kelip turdu.*

“Acar’ın korktuklarının hepsi gerçekleşmişti”

Verilmiş olan cümlelerin hepsi genel kavramları belirten özerk nitelemelerdir ve hepsi nesnesini temsil etmektedirler. İlk örnekte sıfat-fiil *-i* tümlecini temsil etmektedir. Kırgızcada *sıyla-* “saygı duy-“ fiili bir *-i* tümleci ister. Aslında

burada *sen sıylaganga* ya da *sıylaganına* şeklinde olması gerekirdi. Ancak yan ve temel tümcenin adlı ortak olduğu için ikinci tekil şahıs eki temel tümcedeki fiile görülmektedir. Dolayısıyla bağlamdan anlaşıldığı için cümlede ne zamir ne II. tekil iyelik eki kullanılmıştır. İkinci örnekte ortaç -e tümlecini temsil etmektedir. Burada sıfat-fiile eklenen çokluk eki e- tümlecidir. Yani *aksakal biröölörgö bata beret* “ihtiyar birilerine dua eder”. Son cümlede kavramlaşmış sıfat fiil *-den* tümlecini temsil etmektedir. Burada yan cümle öznesi ile sıfat-fiil belirtili tamlama kurmuştur. Ancak sıfat-fiiller yer ve yön tümleçlerini nitelediğinde nitelenen ögenin diğer nitelenen tümleçlerde olduğu gibi yerinden düşemez, sıfat-fiiller niteledikleri ögelerin rolünü üstlenemezler. Bu durumda genel anlam taşıyan yer ve *cak* sözcüğüne başvurulur. Yani belli olan yerlerin ismini belirtmektense genel anlam taşıyan yer, *cak* sözcüğüne başvurarak belli olan yerler daha genelleştirilir, kavramsallaştırılır:

19. *Biz oturgan cak abdan tınç cana taza.*

“Bizim oturduğumuz yer sakin ve temizdir”

20. *Barar ceri, basar toosu kalbadı.*

“Gidecek yeri, ayağı basacak dağı kalmadı”

21. *Kelgin kuştar uçkan cagınan cazdı koşo alıp kelgendey.*

“Göçmen kuşlar uçup geldiği yerden kendileriyle birlikte yazı getirmiş gibi.”

İlk örnekte yer tümleci olan *-de* tümleci, ikinci örnekte yön tümleci olan *-e* tümleci ve üçüncüde de *-den* yön tümleci nitelenmiştir. Söz konusu yapılarda özerk nitelime gerçekleşemez, ancak genelleme yapılarak kavramsallaştırılabilir. Nitelenen ögenin yerinden düşmesi kural dışıdır:

22. **Biz oturgan abdan tınç cana taza.*

“*Bizim oturduğumuz sakin ve temizdir”

23. **Bararı, basar toosu kalbadı.*

“*Gideceği, ayağı basacak dağı kalmadı”

24. **Kelgin kuştar uçkandan cazdı koşo alıp kelgendey.*

“*Göçmen kuşlar uçup geldiğinden kendileriyle birlikte yazı getirmiş gibi”

Yer ve yön tümleçlerinde nitelenen ögenin tamamıyla yerinden kalkarak kavramlaşmalarının sebebinin Erkman-Akerson ve Özil tümce öğelerinin sıralı düzenine dayandırılır. Onlara göre nitelenen ögesi bulunmayan bir kavramla karşılaşıncaya bu kavramları önce canlılar, olmuyorsa nesnelere düzeyinde düşünme eğilimi mevcuttur. Yani cümlede bu öznenin tümlece doğru giden bir çizgidir. Tümleçler dizisinde de ilk eğilim temsil edilen tümlecine önce *-i* tümleci olarak düşünülmesi, bağlam ve fiil izin vermiyorsa *-e* ve *-den* tümleçlerine geçilir. Tümce öğelerinin sıralı düzeninde yer (‘-de’) ve yön tümleçleri en sonlarda gelir. Bunların da diğer tümleçlerle aynı ortaç yapım ekleriyle temsil edilmeleri iletiyi bulanıklaştırır. Yön tümleçleri her ne kadar *-e* ve *-den* tümleçleriyle aynı durum eklerini alırlarsa da, işlevleri farklıdır; üstelik kimi zaman belirteç işlevi de görebilirler, yani her zaman zorunlu tümleç değildirler. İşte bu sıralı düzen mantığı ve ekler arasındaki işlevsel farklar, yer ve yön tümleçlerinin öbür tümce öğeleri gibi kavramsallaştırılmasını engeller. Bu işlevsel farklar, özerk nitelendirmelerin kuruluşunda biçimsel düzleme yansır ve mekanların kavramsallaştırılması için ‘yer’ sözcüğünü nitelenen öge olarak kullanmayı gerektirir (Erkman-Akerson ve Özil 1998:275). Söz konusu öğelerin sıralı düzeni insan beyninde

kodlanmıştır. Dili kullanırken milisanide gereken eğilimleri seçilerek aktarılmak istenilen bilgi iletilir. Biçimsel karmaşıklıklar gibi herhangi bir karmaşıklık ortaya çıktığı zaman görüldüğü gibi kuraldan sapma gibi başka yollara başvurulur.

3. Bar/Cok Sözcükleriyle Yapılanlar

Buraya kadar verilen özerk nitelermeler fiil türü sözcüklerden oluşuyordu. Ancak ad türü sözcükler de nitelenebilir. Bu durumda *bol-* “ol-“ fiilinden yararlanılır. Örneğin, *Ayrıkça daariger bolgondor işine dagı da coopkerçiliktüü boluşu kerek* “Ayrıca doktor olanlar işine daha sorumlu davranmaları gerek” cümlesine bakılacak olursa, *daariger* “doktor” ad türü bir sözcüktür. Ad türü sözcüklere sıfat-fiil eki eklenerek bir sıfat-fiil yapılamayacağı için *bol-* yardımcı fiiline ihtiyaç duyulmuştur. Ancak söz konusu bilgi *Daarigerler işine dagı da coopkerçiliktüü boluşu kerek* “Doktorlar işine daha sorumlu davranmaları gerek” şeklinde sıfat-fiil yan cümlesine ihtiyaç duyulmadan da iletilebilir. Aynı şekilde *Akılduu bolgondor ceti ölçöp bir keset* “Akıllı olanlar yedi defa biçer bir defa keser” cümlesinde *akılduu* “akıllı” sıfat türü bir sözcüktür ve sıfat-fiil yan cümlesi olmadan da kendi başına *Akılduu ceti ölçöp bir keset* olarak da kullanılabilir. Ancak örneklere daha yakından bakıldığında onların eşışlevli olmadıkları, aralarında farklar bulunduğu ortaya çıkıyor. Genelde sıfat-fiil yardımıyla ifade edilen belirti dinamiktir. Sıfat-fiiller fiillerle ortak semantik temele sahip oldukları için onların arkasında eylemi/oluşu/durumu gerçekleştiren bir özne kastedilir. Nesnelerin dinamik belirtisi geçici bir özelliktir. Sıfatla ifade edilen belirti ise kalıcı bir özelliktir (Musaev, 1987: 67). Dolayısıyla yukarıda sözü edilen kendi başına temel tümce içinde kullanılan ad ve sıfat türü sözcükler sıfat-fiil yan cümlesi olarak kullanılanlara göre daha kalıcı ve sıradandır. Söz konusu ad türü sözcükleri kendi başına kullandığımız zaman sıradan, durağan özelliklerinden bahsetmiş oluyoruz. Sıfat-fiil yan cümlesiyle kullandığımız zaman söz konusu ad ya da sıfatın vurgu kazanmasını, adın bir kezlik, geçici bir nitelermeye kavuşmasını sağlıyoruz. Örneklerimizdeki *daariger*, *akılduu* sözcüklerini *bol-* fiiliyle sıfat-fiil yan cümlesine çevirdiğimiz zaman adlaşma

sırasında düşmüş olan insanın doktor ya da akıllı olduğunu özellikle vurguluyoruz, dolayısıyla cümle daha dinamik ve canlı bir anlama kavuşuyor. Bu kullanımlar birbiriyle eşdeğer yapılar değildir. Dolayısıyla işlevsel olarak birbirinin yerine geçemez. Aktarmak istenilen bilgi, kullanım amacına göre seçilir.

Erkman-Akerson ve Özil'e göre (Erkman-Akerson ve Özil 1998:268; örnek buradan aktarıldı) Türkçede içinde var/yok sözcükleri bulunan örneklerden de yola çıkılarak özerk nitelermeler üretilebilir. Bu durumda da gene 'olmak' fiiline başvurulur:

25. Akçası köp bolgon kaalaganının baarın ala alat.

“Parası çok olan her istediğini alabilir”

Görüldüğü gibi Kırgızcada da Türkçede olduğu gibi 'olmak' yardımcı fiiline ortaç eki getirilerek bir özerk nitelme üretilmiştir. Ancak Kırgızcada var/yok sözcükleri bulunan önermelerde *bol-* fiili gerekmeden de kullanılabilir:

26. Akçası köp kaalaganının baarın ala alat.

“*Parası çok her istediğini alabilir”

27. Atı bar cöö baspayt.

“*Atı var yürümez”

28. Üyü cok batirden batirge köçüp künü ötöt.

“*Evi yok kiralık evden kiralık eve taşınarak günü geçer.”

Örneklerde görüldüğü gibi Kırgızcada Türkçeden farklı olarak var/yok sözcükleri *bol-* “ol-” fiili olmadan da kullanılabilir. Dikkat edersek nitelenen öge de yok. Böyle yapılar sıfat-fiil eki almamasına rağmen sözdizimsel olarak sıfat işlevli bir yan cümle gibi davranırlar. Böyle durumda belirtili isim

tamlaması *bar/yok* sıfatının çevresinde parçalanır. Sıfatın sonrasına geçen tamlayan ögesi üst tümcedeki rolüne göre hareket eder. Ancak belirtisiz isim tamlaması *var/yok* sıfatlarının çevresinde parçalanarak tamlananın sıfatın sonrasına geçtiği durumlarda özerk nitelendirme gerçekleşemez olması belirtilmesi gereken bir özelliktir. Başka bir deyişle nitelenen öge düşerek *bar* sözcüğü nitelendiği ögenin biçimsel ve işlevsel rolünü üstlenemez:

29. *Tuulgandan bar münözün özgörtö albaşibiz мүmkүн.*

“Doğduğundan var olan huyunu değiştiremeyebiliriz”

30. **Tuulgandan barın özgörtö albaşibiz мүmkүн.*

“*Doğduğundan varın değiştiremeyebiliriz”

Kırgızcada *bar/yok* sözcükleri bulunan önermeler yan cümle olduklarında miktar ve zaman zarfı, isim yan cümlesi ve sıfat işlevli yan cümle gibi üç farklı fonksiyonda bulunurlar. Herhangi bir karmaşıklık olmaması için burada her birine kısaca değinilecektir. Belirtili isim tamlamasının tamlananının ve isim cümlesinin öznesi *bar* sözcüğünün sonuna geçtiği bazı durumlarda söz konusu önermeler miktar zarfı işlevini üstlenirler:

31. *Ölköbүздүн önүгүсү үчүн bar araketiñizdi cumşap catasız.*

“Ülkemizin gelişmesi için bütün gayretinizi sarf ediyorsunuz”

32. *Bar akçanı saga berdim.*

“Bütün parayı sana verdim”

Bar sözcüğü yerine *bol-* fiili burada da kullanılabilir. Ancak bu defa da fiilin sıfat-fiil eki almasına rağmen miktar zarfı işlevini üstlendiği görülmektedir:

33. *Ölköbüzdün önügüüsü üçün bolgon araketiñizdi cumşap catasız.*

“Ülkemizin gelişmesi için bütün gayretinizi sarf ediyorsunuz”

34. *Bolgon akçanı saga berdim.*

“Bütün parayı sana verdim”

Böyle bir önerme *bar bol-* olarak ikili şekilde de kullanılabilir. İkili kullanımın diğerlerinden farkı miktar zarfı işlevine bir pekiştirme katmasıdır:

35. *Ölköbüzdün önügüüsü üçün bar bolgon araketiñizdi cumşap catasızdar.*

“Ülkemizin gelişmesi için bütün gayretinizi sarf ediyorsunuz”

36. *Bar bolgon akçanı saga berdim.*

“Bütün parayı sana verdim”

Bahsettiğimiz üç farklı kullanımın hepsi miktar zarfı işlevi üstlenmektedir. Ancak aralarında birinin miktar bildirme derecesinin diğerininkinden bir aşama pekişmiş, güçlü olma gibi bir nüans vardır. Miktar zarfı işlevi üstlenen *bar/bolgon* sözcükleri baş ögesinin düşmesiyle onun eklerini alarak üst tümceye hizmet edebilir. Üretilen yapı tek başına hem nesneyi hem nesnenin miktarını bildirir:

37. *Barın saga berdim.*

„Olanını sana verdim“

38. *Bolgonun sen aldın.*

„Olanını sen aldın“

Bar/cok sözcükleri bulunma durumu olarak zaman zarfı işlevi de üstlenebilirler. Söz konusu zaman zarfları *bar ubak*, *bar zaman*, *bar uçur* gibi önceden sıfat işlevi yapıların nitelenen ögesinin üst tümcedeki rolü gereği bulunma hali olarak *bar ubakta*, *bar zamanda*, *bar uçurda* gibi yapıların nitelenen ögesinin düşerek onları niteleyen *bar/cok* sözcükleri söz konusu ögelerin bulunma durum ekini olarak oluşturduğu yapılardır. Böylece burada sıfat işlevli yan cümleler adlaştığı sırada zarf işlevi üstlenirler:

39. *Men üydö barda kel.*

“Ben evdeyken gel”

40. *Caman üydü konogu biyleyt dedirtpey esiñ barda eteğiñdi cıy.*

“Kötü evi misafiri yönetir dedirtmeden aklın varken eteğini topl”
(‘kendine gel’ anlamında)

Bar/cok sözcükleri bulunan önermelerin diğer bir işlevi de isim yan cümlesi fonksiyonu üstlenebilmeleridir. Burada yan cümle öznesiyle *bar/cok* sözcüğü arasında bir tamlama kuruluyor, söz konusu tamlama hem belirtili hem belirtisiz isim tamlaması olabiliyor:

41. *Eki uyumdun ortosunda kagaz cüzündö kelişim bar ce cogun taktap körüü kacet.*

“İki organizasyonun arasında yazılı olarak anlaşma olup olmadığını belirlemek lazım”

42. *Anın üyündö cogun bilbepmin.*

“Onun evinde olmadığını bilmemişim”

43. *Cakın dosuñ barın unuṭpa.*

“Yakın dostunun olduğunu unuṭma”

Bar/cok sözcüklerinin bulunduğu önermelerin diğer bir foksiyonu da sıfat işlevli yan cümlelerdir. Yaklaşık bütün Türk dillerinde fiiller tümcenin sonunda yer alır, fiilin yönettiği tüm öğeleri de fiilin öncesinde bulunur. Bu kural temel tümcelerde olduğu yan tümceler için de geçerlidir. Sıfat işlevli yan tümcede ise bu diziliş kuralı bir dereceye kadar bozulur. Fiilimsi, burada sıfat-fiil gene yönettiği öğelerin sonrasında yer alır, ancak yönettiği öğelerden birini dışarı yollar. Başka bir deyişle, nitelenen öge, sıfat-fiilin öncesindeki yerinden kalkar ve söz konusu yapının sonrasına, yani üst tümceye geçer (Erkman-Akerson ve Özil 1998:105). Olayı netleştirmek için isimleşmemiş olan, yani nitelenen ögesi olan bir örnek üzerinde durulacaktır.

44. *Kırgızstandın parlamentinde [közömdöögö aluu zarıçılığı bar] maalımat bulaktarın anıktap çıguu sunuştaldı*

“Kırgızistanın meclisinde tespit altına alma zarureti olan) bilgi kaynaklarının tespit edilmesi önerildi”

(44) örneğinde, temel tümcenin nesnesi (*'maalımat bulaktarı'*) bir yan tümce tarafından nitelenmektedir. [__ *közömdöögö aluu zarıçılığı bar*] *maalımat bulaktarı* yan cümlesi kendi nesnesini (*'maalımat bulaktarı'*) üst tümceye yollamıştır. Böylece temel tümce ile yan tümce bir ögeyi ortak olarak kullanmaktadırlar. Söz konusu öge (*maalımat bulaktarı*) iki tümcede de *-i* tümlecidir, yani dolaysız nesnesidir. Yan tümce burada sıfat işlevlidir, nesnesini nitelemektedir. Görüldüğu gibi burada bir sıfat-fiil eki olmasa bile (*bar/yok* sözcükleri bir sıfattır, sıfat-fiil ekleri ise sadece fiillere gelir) işlevsel olarak *var/yok* sözcükleri olan önermeler sıfat işlevli yan cümleler gibi davranabilirler. Kendisi yönettiği ögeyi üst tümceye yollayabilir ve yolladığı ögesini niteleyebilirler.

Genel bir kavramı belirten özerk daha çok insan, kişi gibi genel anlamlı sözcüklerden oluşan tamlayanların *bar/yok* sözcüklerinin sonuna geçmesiyle üretilir. Bu durumda söz konusu tamlayan düşer ve *bar/yok* sözcükleri hem niteleyicinin hem niteleyenin rolünü üstlenir, aynı zamanda üst tümcedeki rolüne göre davranır, temel tümcenin yüklemine yönetimi altına girer, yani ona göre ek alır ya da yalın durumunda olur. Bu tür yapılar fiil çekirdeği olmayan özerk nitelemelerdir:

45. *Abiyiri cokton cakşılık kütpö.*

“Vicdanı olmayandan iyilik bekleme”

4. Sıfat-fiillerin Diğer Fiilimsilerden Ayrımı

Bir önceki bölümde sıfat-fiil ekleriyle yapılan ancak işlevsel açıdan sıfat işlevini üstlenmeyen, diğer fiilimsilerin fonksiyonunu yerine getiren yapılardan bahsedilmiştir. Söz konusu yapılar fiil köküne *-GAn*, *-Ar*, *-BAs* ekleri eklenerek yapılan ve iyelik, hal eklerini alabilen yapılardır. İşlevsel olarak isim-fiilin işlevini üstlenebilen, yani eylemi isim görevinde gösteren, ayrıca çoğu zaman isim-fiil yapılarının yerine geçebilen yapılardır. Sıfat-fiilleri ele alan çalışmalarda değinilmiş olan diğer bir yapıda da *-GAn*, *-Ar* eklerini almış olan fiil köklerine bulunma hali eklenerek, bazı durumlarda edat ve yardımcı kelimeler ile oluşan yapılardır. Hidirova Kırgızcadaki sıfat-fiilleri ele aldığı çalışmada söz konusu yapıları isim-fiil ve sirkonstant başka bir deyişle zarf tümleci işlevindeki sıfat-fiiller olarak ele almıştır (2006: 41). Csato da ilk yapıları tümleç işlevli sıfat-fiil yapıları olarak, ikinci yapıyı ise gerundial yapılar olarak ele alır (1990:75-76). Bu çalışmada söz konusu yapılar, sıfat-fiiller olarak ele alınmayacaktır. Çünkü sıfat işlevleri üstlenmemektedirler, ayrıca sıfat-fiil yan cümlelerinde olduğu gibi iç tümce ögesini sıfat-fiilin sonuna alarak nitelemektedirler. Ortacın kendi yönettiği ögeyi üst tümceye çıkarabilmesi sıfat-fiil yapılarının en önemli özelliğidir. Bahsettiğimiz yapılar

ise sıfat-fiillere sadece aldığı ekler açısından benzedikleri olmazsa işlevsel açıdan farklılardır. Kırgızcada - GAn, -Ar eklerinin geniş işleve sahiptirler. Bu nedenle fiilimsilerin sınırı henüz tam olarak çizilmemiştir. Fiilimsilerin arasında hangi türe ait olduklarını belirlemek zor olan, ama yine de aralarında önemli bir fark olan karıştırılabilir yapılar mevcuttur. Bu bölümde böyle yapılar ele alınacaktır. İnce farkları ortaya koyabilmek için Türkçe ve Kırgızcadaki yapıları karşılaştırmalı olarak incelemek doğru görülmüştür.

R.Underhil'in Türkçedeki sıfat-fiilleri öznesini niteleyen sıfat fiil ve nesnesini niteleyen olarak ikiye böldüğünü (1972:88) Geoffrey Haig iyelik eki alan ve almayan sıfat-fiiller olarak ele alır. İyelik eki almayan -An ekli sıfat-fiiller asıl sıfat-fiiller olarak, iyelik ekli kullanılan -Dik ve -AcAk ekli sıfat-fiillerin çelişkili olduklarını, isim-fiil, tümleç yapısı hem sıfat-fiil olabildiklerini belirtir (1998:50-52). Söz konusu eklerin Kırgızcadaki karşılığı -GAn ve -Ar ekidir. Bu eklerin isim-fiil ve zarf-fiil işlevlerini de üstlendiklerinden bahsetmiştik. Ancak Kırgızcada sıfat-fiiller Türkçede olduğu gibi iyelik eki alamazlar:

46. [*Bala bar-gan -Ø*] *bala bakça*

“[Çocuğun gittiği] kreş”

47. * “[Bala-nın bar-gan-ın] *bala bakça*”

Belirtilen ekler fiil köklerine gelerek isim-fiil işlevinde kullanıldıklarında ise iyelik ekli olurlar:

48. *Bala-nın bala bakçaga bar-gan-ın bilbepmin.*

“Çocuğun kreşe gittiğini bilmemişim”

Ancak söz konusu ekleri almış olan sıfat-fiil yapıları nitelediği ögenin iyelik ekini alarak özerk niteleme moduna geçtiklerinde bahsedilen isim-fiil ve özerk nitelemeler bazen çelişmektedir:

49. [*Sen-in ayt-kan-ıñ*] *men-i kızıktır-ba-y-t*

“Senin söylediğin beni ilgilendirmez”

Yukarıdaki yapı hem isim-fiil hem *senin aytkañ nersen meni kızıktırbayt* “Senin söylediğin şey beni ilgilendirmez” şeklindeki özerk niteleme olabilir. Görüldüğü gibi cümledeki işlevi ayırt etmek zordur, ancak bu çok önemli bir ayrıntıdır. Böyle yapıların ne oldukları ancak bağlamdan belli olur. Ancak eğer yukarıdaki gibi bir yapı çokluk eki içeriyorsa o yapı özerk nitelemedir. Çokluk eki sadece sıfat-fiil yapılarına eklenir, isim-fiil yapılarında çokluk eki söz konusu değildir (Haig,1998:53). Çokluk eki sıfat-fiil yapılarındaki nesnenin temsilcisidir:

50. [*Sen-in ayt-kan-dar-ıñ*] *men-i kızıktır-ba-y-t.*

“Senin söylediklerin beni ilgilendirmez

Yan cümle oluşturma açısından Kırgızca ile Türkçe arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Türkçede nesneyi niteleyen sıfat-fiil yan cümlesinde özne ile sıfat-fiil aralarında tamlama kurulur. Kırgızcada ise böyle bir tamlamaya gerek duyulmuyor, özne ve sıfat-fiil yalın halde olabilirler:

51. [*Akılay izde-gen*] *kitep bizdin kitepkanada jok eken.*

“Akılay-ın ara-dığ-ı” kitap bizim kütüphanede yokmuş.

Kırgızcadaki ortaçlı yapılardaki tamlama biraz farklıdır, özne ortaçla değil yan tümce öznesiyle nitelenen nesne arasında tamlama kurulur:

52. [*Akılay-dın izde-gen*] *kiteb-i bizdin kitepkanada cok eken.*

“Akılay-ın ara-dığ-ı” kitap bizim kütüphanede yokmuş.

Bu tür yapıların işlevi bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Fiilimsilerin aynı ekleri almalarına rağmen farklı işlevleri üstlendiklerini söylemiştik. Onların arasındaki işlevsel ve anlamsal fark ilginç bir şekilde yapıyı oluşturan ögeler tamlama kurduklarından ortaya çıkarılabilir. Örneğin aşağıdaki (53) ve (54) numaralı örneklerde olduğu gibi:

53. *[Batma kelgende] men uktap catkan elem.*

“Batma gel-diğ-in-de” ben uyuyordum”

54. *[Batma-nın kel-gen-in] uktuk*

“Batma-nın geldiğ-i-n-i duy-duk”

(53) örnekte özne yalın haldedir, tamlama kurulmamıştır. Çünkü Kırgızcada zamansal anlamı olan zarf-fiil yan cümlelerinde tamlama kurulmaz. İsim-fiillerde olduğu gibi değildir. (54) numaralı örnekte ise özne ile isim-fiil arasında tamlama kurulmuştur. Geoffrey Haig, bunun sebebini yüklem istemine bağlar. İyelik eki almış bir fiilimsinin üst tümcenin temel üyesi olursa yan cümle öznesinin ilgi eki alacağını belirtir (1998:57). (54)’de yan cümlenin tamlamalı olmasının sebebi onun üst tümcenin dolaysız nesnesi olmasındandır. Cümlede oldukça önemli bir rol üstlenen özne, dolaysız nesne gibi temel üyelerdir. Dolaylı nesne, zarf cümlesinde ikincil, temel üye olmayan yapılardır (Haspelmath ve Sims 2010: 236). (53)’de temel zarf tümleci, yani ikincil üyesi olduğu için yalın tamlamalı değildir.

Sıfat-fiillerle aynı eki paylaşan yapılar bazen ortaçlarla çelişkili olabiliyorlar demiştik. Aşağıda verilen örneklerden yola çıkarak Kırgızcadaki tamlamalı yapıların hangi durumlarda kullanılıp hangi durumlarda kullanılmayacağını ortaya koymak istiyoruz:

55. *[Batma ukta-gan] bölmö-dö oturganbız.*

“Batma-nın uyu-duğ-u” odada otur-muş-tuk”

56. *[Batma-nın ukta-gan] bölmö-sü-n-dö oturganbız*

(56) numaralı örnekte verilen yan cümle, sıfat-fiil yan cümlesidir, nitelenen ögesi yer bildirmektedir. Kırgızcada nitelenen ögesi yer anlamı taşıyorsa ve üst cümlenin temel üyesi ise özne ile nesne arasında tamlama eki daha sık rastlanır. Bu, yer bildiren ögenin üst tümcenin temel üyesi olduğu için belirlenim değerinin daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Zaman işlevi taşıyan zarf-fiil ve zaman anlamı taşıyan sözcüğü niteleyen sıfat-fiil yapılarında durum biraz karmaşıktır. Söz konusu yapılar arasındaki farkı gözlemleyebilmek için aşağıdaki örnekler üzerinde duralım:

57. *[Akılay kelgende] Batma uktap catkan ele.*

“Akılay geldiğinde Batma daha uyuyordu”

58. *[Akılay kelgen] ubakta Batma uktap catkan ele.*

“Akılay geldiği zaman Batma daha uyuyordu”

59. * *[Akılay-dın kel-gen] ubag-ı-n-da Batma uktap catkan.*

“Akılayın geldiği zaman Batma uyuyordu”

(57) numaralı örnekte zaman işlevi taşıyan bir yan cümle vardır. Dolayısıyla Kırgızcada yan cümlede tamlama kurulmamıştır. (58) numaralı örnekte ise sıfat-fiil yan cümlesi görülmektedir. Nitelenen ögesi de *ubakit* (zaman) kelimesidir. Ancak (59) örnekte görüldüğü özne ile nesne arasında tamlama

kurulamamıştır. Normalde nesnesini niteleyen sıfat-fiil yan cümlelerinde tamlama kurulabilmesi lazımdı. Görüldüğü gibi burada nitelenen öge mevcut ancak anlamsal olarak şeffaflaştırmıştır, anlamsal değerini kaybetmiştir yerini zaman zarfına bırakmıştır. Dolayısıyla özne ile nesne tamlama kuramamıştır.

Aynı eklerden oluşan zaman zarfı ve sıfat işlevli yan cümlelerde çelişki olabiliyor. Cümlede ikisi aynı fonksiyonu üstlenmiş gibi görünebilir. Ancak aralarında küçük bir fark vardır:

60. a) *[Batma kelgen] kün camgır caadı*

b) *[Batma-nın kel-gen] künü camgır caadı.

“Batma geldiği gün yağmur yağdı”

61. a) *[Batma Oşto cür-gön] kün-dör-ü camgır caadı.*

b) **Batmanın Oşta bolgon kündöründö jamgır caadı*

“Batma’nın Oşta olduğu günlerde yağmur yağdı”

62. a) *[Batma kelgen] kün camgırduu ele.*

b) *[Batma-nın kelgen] künü camgırduu ele*

“Batma’nın geldiği gün yağmurlu idi”

(60) b) ve (61) b) numaralı örneklerde görüldüğü gibi özne ile nesne tamlama kuramamıştır. Eğer bu örnekler sıfat-fiil yan cümlesi olsalardı tamlamalı örneklerin kural dışı olmamaları lazımdı. Dolayısıyla nitelenen ögesi olan sıfat-fiil yapılarına benzemelerine rağmen (60) ve (61) örneklerindeki yapılar zaman zarfı işlevi üstlenmektedir. Üst tümcenin temel üyesi değil ikincil üyesidir. Örnek (62)’de ise hem tamlamalı hem tamlamasız yapı kullanılabilmiştir. Nitelenen öge de üst tümcenin temel üyesi, yani nesnesidir.

Böylece, konuyu netleştirmek için, önceki kaynaklarda sıfat-fiil yapılarının içinde ele alınan yapıları zarf-fiil ve isim-fiil olarak sınıflandırılarak bu yapılar

sıfat-fiil yapılarının dışında sınırlandırıldı. Sıfat-fiillere benzeyen ama sıfat işlevli olmayan bu yapılarda özne ile nesnenin tamlama kurması mümkün olmadığı sonucuna varıldı. Böyle yapılarla karşılaşıldığında sıfat-fiil olup olmadıklarını tespit etmek için tamlama kurma metodu kullanılabilir. Aşağıdaki bölümde tamlama kurmanın amacı, işlevi ele alınacaktır

5. Nesneyi Niteleyen Sıfat-fiil Yan Tümcelerinde Belirginlik

Türk dillerinde yan tümceler sola dallanan yapılardır ve niteledikleri addan önce gelirler (Csato 2010:73). Kırgızcada yüklem cümlelerin sonunda yer alır, onun yönettiği tüm öğeler de yüklem öncesinde bulunurlar. Yan tümce de böyle bir kurala sahiptir. Sıfat-fiil gene yönettiği öğelerin sonrasında yer alır, ancak yönettiği öğelerden birini dışarı yollar (Erkman-Akerson ve Özil 1998:105). Yani sıfat-fiilin nitelediği öğe yerinden kalkar ve sıfat-fiilin sonrasına, üst tümceye geçer. Söz konusu nitelenen öğe yan tümcenin öznesi ya da herhangi bir tümcesi olabilir. Örneğin *Çon ene bakçada gül östürot*. “Babaanne bahçede çiçek yetiştirir.” Gibi bir tümcenin öğelerini nitelemeye çalışalım.

63. a) [*Bakçada gül östürgön*] *çon ene*

“Bahçede çiçek yetiştiren babaanne” dediğimizde özneyi niteliyoruz,

b) [*Çon ene bakçada östürgön*] *gül*

“Babaanneninin bahçede yetiştirdiği çiçek” dediğimizde nesneyi,

64. [*Çon ene gül östürgön*] *bakça*

“Babaanneninin çiçek yetiştirdiği bahçe”

dediğimizde ise yer tamlayıcıyı nitelemiş oluruz. Bazı Türk dillerinde öznesini ve tümlecini niteleyen sıfat-fiiller birbirinden farklı morfolojiye sahiptirler (Kornfilt 2008:21). Kırgızcada ise böyle bir fark bulunmamaktadır, yani hem öznenin hem tümlecini nitelenmesinde aynı ekler kullanılır. Kırgızcada eklerin farklı kullanılması zaman kip ve görünüş özelliklerine dayalıdır. Ancak konumuz bu zelliği. İnceleyeceğimiz konu Kırgızcadaki tümlecini niteleyen sıfat-fiil yan tümcelerinin belirgin dereceleri üzerinde olacaktır. Fakat asıl konuya gelmeden önce nitelenen ögeyle ilgili özelliklere durmayı doğru bulduk.

5.1. Nitelenen Ögenin Sıfat-fiilin Çerçevesinde Parçalanması

Yukarıda sıfat-fiil yan tümcesinin nitelediği tek birimli öbeklerden örnekler verdik ve nitelenen ögenin yan tümceden çıkıp sıfat-fiilin sonrasına, yani üst tümceye geçtiğini gördük. Ancak nitelenen ögenin bir parçası sıfat-fiil yan tümcesinin içinde diğerinin de temel tümceye geçtiği durumlar da vardır. Böyle bir parçalanmanın sebebi hangi parçayı nitelemek istediğimize bağlıdır. Örneğin *Balanın atası Ohot denizine balık uuloogo çıkpat*. “Çocuğun babası Ohot denizine balık avlamaya çıkar” gibi bir cümce alalım ve o cümlenin öznesi olan “balanın atası” ad tamlamasını tek tek nitelemeye çalışalım:

65. [**Atası** Ohot denizine balık uuloogo çıkkan] **bala**...

“Babası Ohot denizine balık avlamaya giden çocuk”

66. [**Balanın** Ohot denizine balık uuloogo çıkkan] **atası**...

“Çocuğun Ohot denizine balık avlamaya giden babası”

Yukarıdaki örnekte ad öbeği ortacın çerçevesinde parçalanarak bir birimi sıfat-fiil yan tümcesinin içinde diğer birimi ise sıfat-fiilin sonrasına geçerek nitelenen öge konumuna yükselmiştir. Tamlamanın hangi biriminin üst tümceye çıkacağı üstünde kayıt yoktur, üst tümce söze hangi birimle devam etmek istiyorsa, o birim nitelenen öge yapılır (Erkman-Akerson ve Özil

1998:167). Özne, *-i* tümleci, *-e* ve *-den* tümleçleri, yani yön tümleci işlevindeki ögeler iki kuruluş yapısında da bulunabilirler ve iki yapının gereklerine uygun olarak nitelenebilirler (Erkman-Akerson ve Özil 1998:167). Parçalanmış öge sıfat-fiil yan tümcesinin sadece öznesi değil yer ve yön tümleçleri de olabilir. Öyleyse *Kumara üstöldün çetinde turat* “Vazo masanın kenarında duruyor” gibi bir cümlenin *üstöldün çetinde* gibi bir ad tamlamasından oluşan yer tamlayıcısını ayrı ayrı nitelemeye çalıştığımızda aşağıdaki örnekleri alıyoruz:

67. [*Çet-i-n-de kumura tur-gan*] üstöl

“Kenarında vazonun olduğu masa”

68. [*Üstöl-dün kumura tur-gan*] çet-i

“Masanın vazo duran kenarı”

Böylece (67) ve (68) örneklerde belirtilen bir ad tamlamasından oluşan *-de* tümlecinin hem tamlayanını hem tamlayıcısını nitelemiş olduk. Yüksek dilbilgisel donanım, birimleri birbirinden ayırabilme olanağı sağlar (Erkman-Akerson ve Özil 1998:210). Yukarıda bahsettiğimiz sıfat-fiilin çerçevesinde parçalanabilen bütün ad tamlamaları aitlik fonksiyonundadır. Ancak Kırgızcada tümlecini niteleyen sıfat-fiil yan tümcesinin yan tümce öznesiyle nitelenen ögenin birbiriyle tamlama kurduğu, fakat aitlik dışı bir fonksiyon içerdiği durumlar vardır. Şimdi ise onlara yer verelim.

5.2. Nesneyi Niteleyen Sıfat-fiil Yan Tümceleri

Kırgızca ve Türkçe gibi Türk dilleri yan tümce yapıları açısından benzer yapıya sahiptirler. Ancak söz konusu dillerin yan tümce yapılarında bazı farklılıklar vardır (Aydın 2006:1). Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi Kırgızcada sıfat-fiil yan tümcelerinde ek seçimi nitelenen ögeyle ilgili değildir. Sıfat-fiil yan tümcesinin olsun öznesinin olsun tümlecini nitelediğinde aynı eki alacaktır. Eklerin dağılımı zaman, görünüş, kip özelliklerine bağlıdır. Öyleyse

biz buradaki örneklerde sadece –*Gan* ekini ele alalım. Türkçede olduğu gibi Kırgızcada da öznesini niteleyen sıfat-fiil yan tümceleri –*Gan* eki alır ve yan tümce öznesi nitelenme konumuna yükselmek için yan tümcedeki yerinden sıfat-fiilin sonrasına geçer (69). Tümlecini niteleyen sıfat-fiillerde de durum aynıdır, sıfat-fiil –*Gan* eki alır, yan tümcenin tümleci ise aynı şekilde yerinden kalkıp ortacın sonrasına geçer (70). Kırgızcada sıfat-fiil yan tümcelerin temel yapısı böyledir. Ancak (71) örnekte görüldüğü gibi tümcesini niteleyen sıfat-fiil yan tümcelerinin öznesi ile nitelenen öge arasında tamlama kurulduğu durumlar da mevcuttur.

69. [*Kat-tı oku-gan*] *cigit*

“Mektubu okuyan delikanlı”

70. [*Cigit oku-gan*] *kat*

“Delikanlı-nın okuduğu mektup”

71. [*Cigit-tin oku-gan*] *kat-ı*

“Delikanlının okuduğu mektup”

Bu konuya birkaç bilim adamının değindiği görülmektedir. Aydın, Kırgızca ve Türkçedeki yan tümceleri karşılaştırarak Kırgızcadaki tamlamalı olan yan tümceleri Türkçedeki –*Dık* ekiyle yapılmış ve yan tümce öznesiyle sıfat-fiilin tamlama oluşturduğu yan tümcenin yapısal olarak benzerliğinden bahsediyor. Kırgızcadaki tamlamasız kurulan yan tümceyi ise yan tümce yapısının üçüncü türü olarak almıştır (ayrıntılar için bk. Aydın 2006). Kornfilt, bazı Türk dillerinde niteleme yan tümceleri bazılarındakine göre daha kısıtlıdır iddiasında bulunmuştur. Türkçe gibi tümlecini nitelirmede yan tümce öznesiyle ortacın tamlama kurarak yapıldığı dillerde sıfat-fiil yan tümcesinin tam gelişmiş olduğunu söyler. Kırgızca, Kazakça, Yeni Uygurca gibi dillerde de hiçbir tamlama kurmadan yapılan, yan tümce öznesi ile nitelenen ögenin yalın halde olduğu sıfat-fiil yan tümcesi Zaman / Kip / Görünüş açısından daha kısıtlıdır. Ancak nitelenen öge ile yan tümce öznesinin birbiriyle

tamlama kurdukları zaman tam bir donanımlılık kazandığı, yüksek donanımlı yan tümce haline geldiği iddiasında bulunur (ayrıntılar için bk. Kornfilt, 2009:86).

Horezmcede de sıfat-fiil yan tümcesinin öznesiyle nitelenen ögenin tamlama kurduğu yapılar mevcuttur (Kornfilt 2015:11). Sözünü ettiğimiz tamlamalı kuruluş Türkmençe, Karaçay Balkarcada da görülmektedir. Bu bir dilbilgiselleşme sürecinin sonucudur (Csato 2010:89). (7) numaralı örneğe baktığımızda ilgi eki almış öznenin iyelik eki almış olan nitelenen ögenin sahibi olmadığı bellidir. Öyleyse sıfat-fiil yan tümcesindeki tamlamanın işlevi nedir? Nitelenen öge ile yan tümce öznesi tamlamasız kurulan sıfat-fiil yan tümcesi ile tamlamalı olanının arasındaki fark nedir gibi soruları cevaplamaya çalışalım.

Bilindiği gibi sıfat-fiil yan tümceleri niteledikleri ögeyi bir aşama olsa bile belirli dereceye çıkarırlar. Kırgızcada tümlecini niteleyen sıfat-fiil yan tümceleri yan tümce öznesini belirginliğe yükseltme potansiyele sahiptirler. Yan tümce öznesinin belirginlik değerini yükseltmek için özneye nitelenen öge arasında tamlama kuruluyor. Öylece özne bir aşama daha belirginlik kazanıyor. Aşağıdaki örnekler bakarak tamlamalı ve tamlamasız olan yapıların farkını çözmeye çalışalım.

72. [*Bala algan*] coluk apasına zell.

“Çocuğun aldığı örtüyü annesi beğendi”

73. [*Bala-nın al-gan*] colug-u apasına zell.

“Çocuğun aldığı örtüyü annesi beğendi”

(72) örnekte de yan tümce öznesi olan *bala* (çocuk) belli bir çocuktur, yani annesine örtü alan çocuktur. Ancak o çocuğu daha da belirgin bir seviyeye yükseltme gereksinimi duyuyorsak o zaman (73) örnekte olduğu gibi tamlamalı türüne başvuruyoruz. Bu sefer örtü alma eylemini herhangi bir çocuğun değil belli bir zelliğ yaptığını belirtiyoruz. Aslında iki kullanımda da

özne belirgindir, ancak tamlamalı olanında öznenin belirginlik değeri yüksektir. Böyle bir iddiayı aşağıdaki örenlerle pekiştirebiliriz:

74. *[Eç kim barbagan] cer*

“Kimsenin gitmediği yer”

75. **[Eç kim-din barbagan] cer-i*

“Kimsenin gitmediği yer”

(75) numaralı örnekte olduğu gibi belirsiz zamirin kullanıldığı sıfat-fiil yan tümce tamlamalı olarak kullanılamaz. Bunun ilkel sebebi de belirsiz zamirinden oluşan özneye belirginlik kazandırmanın imkansız olduğundandır. Görüldüğü gibi yan tümce öznesinin belirginlik değerini yüksek tutamadığımız durumlar vardır. Yeni Uygur Türkçesindeki tamlamalı kullanımda öznenin canlı veya cansız olmasının, etken ya da edilgen yapıda olmasının hiçbir rol oynamadığını söyler (Csato 2010:90). Ancak Kırgızcada bu durum farklıdır. Eğer özne canlıysa belirgin değerine zelliğid hiçbir engel yoktur. Yani, yan tümce öznesi canlı ise biz onu rahatlıkla nitelenen ögeyle tamlama kurarak belirginlik değerini yükseltebiliriz. Ancak yan tümce öznesinin cansız olduğu durumlarda belirginlik değerini her zaman yükseltme imkanımız olmuyor.

76. *[Akça tur-gan] tartma*

“Paranın olduğu çekmece”

77. **[Akça-nın tur-gan] tartma-sı*

“Paranın olduğu çekmece”

(77) örnekte görüldüğü gibi yan tümce öznesinin belirginlik değerini yüksek tutamadık. Burada öznenin dilbilgisel anlamıyla ilgili başka bir özelliğe bakmak gerekiyor. –Erkman-Akerson ve Özil (1998) özneleri anlam

açısından kendi istenciyle davranan ve kendi istenciyle davranamayan özneler olarak ikiye bölmüşlerdir. Bizim (77) numaralı örnekte de kendi istenciyle davranamayan özne görülmektedir. *Akça* (para) kendi istenciyle davranamaz, para insan tarafından kullanılan, kazanılan, harcanılan şeydir. Söz konusu özne kendi istenciyle herhangi bir harekete geçemediğinden bizim onun belirginlik değerini yükseltmemiz imkansızdır. Çünkü para çekmeceye birisi tarafından koyulmuştur ve orada kendi istenci dışında duruyordur. Biz o paranın **[Seksen som-dun tur-gan] tartma-sı* olarak belirginlik değerini yükseltmek için miktarını, para birimini söylesek bile belirginlik değeri yükselmez. Bunu ancak *Seksen som turgan tartma* olarak tamlamasız söyleriz. Bu durum, tamamen öznenin anlam özelliğine bağlıdır. Yan tümce öznesinin belirginlik değerini yükseltemediğimiz diğer durumlara da bakalım:

78. *[Süröt il-in-gen] dubal*

“Resim asılan duvar”

79. **[Süröt-tün il-in-gen] dubal-ı*

“Resmin asılı olduğu duvar”

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi yan tümce öznesinin belirlenim değerini tamlamalı kullanımla yükseltemedik. Bunu sebebi de artık bunun gibi kavramların akla sinmiş, beynimizde öyle kodlanmış olmasıyla ilgilidir. Resmin duvarda asılı olması yeni bir bilgi değildir. Bu çok genel bir bilgi içerir. Genel olarak herkes resmi duvara asar, bu hareket artık bizim yaşam tecrübemize sinmiştir. Resmin belirlenim değerini yüksek tutma gereksinimi duyarsak *“[Picasso-nun “Küzgü”-sü il-in-gen] dubal”* (Picasso’nun “Ayna”sının ilindiği duvar) olarak, ancak resmin adını ya da yazarını söyleyerek yükseltiriz.

Yukarıda sıfat-fiil yan tümcesinin cansız olan, kendi istenciyle davranamayan ve artık bizim bilinç kurgumuza sinmiş, insanlığın yaşam tecrübesinden

geçmiş ve genel bilgi kalıbına girmiş olan, başka bir deyişle, kavramsallaşmış olan bilgiyi içerdiğinde öznenin belirlenim değerini tamlamalı kullanımla yükseltmeyiz demiştik. Ancak konunun ilginç yanı nitelenen ögenin genel yer ve zaman bildiren kelimelerden oluştuğu zaman cansız, kendi istenciyle davranamayan öznelerin bile belirlenim değerlerinin yüksek tutulabilmesindedir:

80. *[Akça-nın tölö-n-gön] kün-ü*

“Paranın ödendiği gün ...”

81. *[Süröt-tün il-in-gen] cer-i*

“Resmin asılı olduğu yer ...”

Örneklere görüldüğü gibi önce tamlamalı kullanımla belirlenim değerini yükseltmediğimiz özneleri bu sefer rahat yüksek tutabildik. Sıfat-fiil yan tümcesinin nitelediği öge *cer* (yer), *kün* (gün), *ay* (ay), *cıl* (yıl), *ubakit* (vakit) gibi kelimeler olduğu zaman yan tümce öznesiyle her durumda tamlama kurulabilir. Bu durumda dilin neden böyle davrandığı mantığını çözmek zordur. Bir olayın, bir şeyin gerçekleştiği vakit, gün, yer artık ona ait olarak algılanıyor olabilir.

Canlı kendi iradesiyle davranan sıfat-fiil yan tümce öznelerinin belirlenim değerini yüksek tutabiliriz demiştik. Öyleyse aşağıdaki örneklere yer verelim:

82. *Uuru kir-gen üy*

“Hırsız giren ev”

83. *Uuru-nun kir-gen üy-ü*

“Hırsızın girdiği ev”

84. *Çayan çak-kan kişi*

“Akrep sokan adam”

85. *Çayan-dın çak-kan kişi-si*

“Akrebin soktuğu adam”

(82), (84) numaralı örnekleri düz cümleye çevirecek olursak cümleler *üygö uuru kirdi* (eve hırsız girdi), *kişini çayan çaktı* (adamı akrep soktu) şeklinde olacaktır. Gördüğümüz gibi özne fiilin yanındaki yerinden ayrılmamıştır. Söz konusu bilgi de bizim için yeni bilgi değildir. Artık bu bilgiler *çayan çagat* (akrep sokar), *uuru kiret* (hırsız girer) şeklinde kavramsallaşmışlardır ve bilinçaltımızda genel bir bilgi olarak kodlanmıştır. Zaten biz akrep kavramını duyduğumuzda aklımıza ilk gelen onun sokmasıdır. *Uuru* deyince de onu çalmak fiiliyle algılarız. Çalmak için de eve girer, dolayısıyla Kırgızcada *uuru kir-* olarak kalıplaşmıştır. Kalıplaşmış bir kavram olduğundan belirlenim değeri düşük olacaktır. Biz eve girmiş olan hırsız hakkında henüz hiçbir şey bilmiyoruz. Sadece bir hırsızın eve girdiğinden haberdarız. Ancak eğer söz konusu hırsızın belirlenim değerini yüksek tutma gereksinimi duyarsak o zaman (83) numaralı örnekte olduğu gibi tamlamalı kullanıma başvururuz. Bu sefer hırsız hakkında bizim bilgimiz vardır. Önceden duyduğumuz ya da sözünü ettiğimiz bir hırsızdır söz konusu hırsız. Bu iddiamızı pekiştirmek için sıfat-fiil yan tümcemize bir zaman belirteci ekleyeyim:

86. * *[Uuru kechee kirgen] üy örttönüp ketti.*

“Hırsızın dün girdiği ev yandı”

87. *[Keçee uuru kirgen] üy örttönüp ketti.*

“Dün hırsız giren ev yandı”

88. *[Uurunun kechee kirgen] üyü örttönüp ketti*

“Hırsızın dün girdiği ev yandı”

89. *Keçee [uurunun kirgen] üyü örttönüp ketti.*

“Dün hırsızın girdiği ev yandı”

Yukarıda verdiğimiz örneklerde sıfat-fiil yan tümcelerinin belirginlik değerini ispat etmek için *keçee* “dün” zaman belirtecini ekledik ve onun yardımıyla özneyi sıfat-fiilden uzaklaştırmaya çalıştık. Eğer bir özne fiilin yanındaki yerinden rahat uzaklaşabilirse o zaman öznenin belirlenim değeri yüksek demektir. (86) numaralı örnekte görüldüğü gibi yan tümce öznesini sıfat-fiilden uzaklaştıramadık. Böyle bir kullanım yanlış olacaktır. Öznenin sıfat-fiilin öncesindeki yerinden uzaklaşmaması onun belirlenim değerinin düşük olduğunun ispatıdır. Bu ifadeyi biz ancak (87) numaralı örnekte olduğu gibi dile getirebiliriz. Tamlamalı olan sıfat-fiil yapısındaki özneyi ise rahatlıkla sıfat-fiilin öncesindeki yerinden kaldırabiliriz (88). Bu da onun belirlenim değerinin yüksek olduğunu göstergesidir. Ancak (89) numaralı örnekte olduğu gibi zaman belirtecini yan tümce öznesinin önüne alırsak belirteç artık yan tümce ögesi olamaz, o artık temel tümcenin ögesidir. Başka bir deyişle (89) numaralı örnekte hırsızın dün girdiği ev değil dün yanmış olan evden bahsediliyor. (87) numaralı örnekte ise zaman belirtecinin hangi tümceye ait olduğu duruma göre, yani söylemek istediğimiz ifadeye göre değişir. Ancak belirtecin temel tümce ögesi olduğu zaman konuşma dilinde biraz duraklama söz konusudur. Aynı şeyleri (84) ve (85) numaralı örnekler için de söyleyebiliriz. Yukarıda *çayan çak*- “akrep sok-“ olarak kalıplaşmış demiştik. Ancak bu durumda da sıfat-fiil yan tümcesini tamlamalı kullanarak öznenin belirlenim değerini yüksek tutabiliriz (85). O zaman adamı arı değil, sinek değil akrebin soktuğunu vurgulamak istemiş oluruz.

Eğer yan tümce öznesinin belirlenim değeri yüksekse söz konusu özne yan tümce dışına, yani üst tümceye, çıkabilme özelliğine sahip olmalıdır (Kornfilt 2008:163). Kornfilt tamlamalı olan sıfat-fiil yan tümcelerinin öznesinin belirlenim değerinin yüksek olduğuna itiraz etmiştir. Verdiği Kırgızca, Kazakça ve Yeni Uygurca örneklerde sıfat-fiil yan tümcesindeki tamlamalı özneyi yan tümce dışına çıkarmaya çalışırken verdiği örneklerdeki kuralsızlıktan dolayı belirlenim değerinin yüksek olmadığı sonuca varır (ayrıntılar için bk. Kornfilt 2015:165-166). Aslında söz konusu yan tümce ögesini üst tümceye çıkarmak mümkündür. Ancak bu durumda öznedeki ilgi eki düşer. İlgi ekinin düşmesinin de sebebi vardır. Hatırlarsak tamlamalı sıfat-

fiil yan tümceciğindeki özne nitelenen ögenin sahibi değildir, çünkü tamlama dilbilgiselleşmiş, asıl fonksiyonunu kaybetmiş farklı fonksiyon içermeye başlamış demiştik. İşte üst tümceye çıkarken öznedeki ilgi ekinin düşmesinin sebebi de budur. Çünkü düşmeden yükselirse nitelenen ögenin sahibiymiş gibi okunacak ve bizim başta bahsettiğimiz sıfat-fiilin çerçevesinde parçalanabilen öğeler gibi algılanacak ve öyle okunacaktır. Başka bir deyişle tamlamanın asıl, sahiplik, fonksiyonu geri gelecektir. Kornfilt'in (2008:166) verdiği örneklerde görünen kuralsızlık bundan dolayı oluşmuştur, ayrıca yan tümcede bir boş özne (adıl) olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse, anlaşılır olması için Kornfilt'in verdiği örneği buraya aktaralım:

90. *cf. Men-in sözsüz² zell bara tur-gan cer-im uzak.*

91. *Meni-in [zell * ___ bara tur-gan] cer-im uzak.*

(91) numaralı örnekte görüldüğü gibi bu sefer *men* “ben” zamiri *cer* “yer”in sahibidir. Yan tümcedeki boş adılın yerinde başka bir aktant (edici) vardır, yani herhangi birisi. Anlaşılır olması için boş adılın yerine *sen* zamirini getirebiliriz:

=91. *Meni-in [zell sen bara tur-gan] cer-im uzak.*

“Benim [yarın senin gidecek olduğun] yerim uzaktır”

Tamlamalı sıfat-fiil yan tümce öznesini üst tümceye gönderebiliriz, ancak bu durumda öznedeki ilgi eki düşer demiştik. Aşağıdaki örneklerden³ bu durumun nasıl gerçekleştiği görebiliriz:

² Kırgızcada sözsüz mutlaka, kesinlikle belirteci yüklem yanındaki yerinden hiç bir zaman ayrılmaz. Kornfilt söz konusu belirteci üst tümce yüklemine göndermek için ortacın yanındaki yerinden kaldırıp öne göndermiştir. Aslında önde olması kuralsızdır. Temel tümce yüklemine nitelemesini istersek öne değil nitelenen ögenin gerisine sürülmesi lazımdı. Geriye sürüldüğünde de sözsüz uzak 'kesin uzaktır' gibi ifade kuralsız olur onun yerine uzak ekeni anık 'uzak olduğu kesindir' gibi bir yapıyla ifade edilir. Dolayısıyla yorumlamamızda 28 numaralı örnekte söz konusu belirteci kaldırdık.

92. *Uuru [__ kir-gen] üy-ü-n örttöp ciberdi.*

“Hırsız [__ girdiği] eve ateşe verdi”

93. *Uuru [özü kir-gen] üy-dü örttöp ciberdi.*

“Hırsız [kendisinin girdiği] eve ateşe verdi”

Yukarıdaki örneklerde tamlamalı (92) ve tamlamasız (93) kurulan sıfat-fiil yan tümce öznelerinin belirlenim değerlerini analiz etmek için özneyi üst tümceye gönderdik. Özne üst tümceye çıkınca belirlenim değeri daha yüksek olan tamlamalı sıfat-fiil yan tümce öznesinin hem yan tümce hem üst tümcede özne potansiyelini koruyabilmesi için ilgi eki düştü. Yan tümcede ise öznenin yeri boş kaldı, bu durum Türk dillerinde sık rastlanan bir görünüştür. Yan tümcedeki öznenin yeri boş kalsa bile o anlaşılabilir öznedir. Tamlamalı sıfat-fiil öznesinin belirlenim değeri yüksek olduğundan nitelenen ögedeki iyelik eki sayesinde rahatlıkla yerine herhangi bir özne ya da artık adıl gerektirmeden üst tümceye geçebilir. Biz söz konusu öznenin hem yan tümce hem üst tümce öznesi olduğunu rahatlıkla anlarız. Ancak tamlamasız kurulan sıfat-fiil yan tümcesini öznesi üst tümceye yönelirken yan tümce yerine mutlaka artık adıl gerektirir. (93) numaralı örnekte *özü* “kendi” artık adılı kullanılmıştır. Bu da tamlamasız sıfat-fiil yan tümcesinin öznesinin belirlenim değerinin tamlamalı olana göre düşük olduğunun ispatıdır. Burada yan tümcedeki yerinden kalkan özne hem üst tümce hem yan tümce öznesinin rolünü üstlenememiş *özü* artık adılı yardımına muhtaç kalmıştır.

Burada Kırgızcada aynı işlevi üstlenen ve çoğunlukla birbirinin yerine kullanılabilen tamlamasız ve tamlamalı sıfat-fiil yan tümcelerinin farkı çeşitli örneklerle incelenmeye çalışılmıştır. Örneklerden görüldüğü gibi yan tümce

³ Kornfilt'in verdiği örnekte özne zamir olduğu için olayı daha net açıklamak amacıyla kendi örneğimizle devam etmeyi doğru gördük. Eğer o örnekle devam edersek " __ [bara tur-gan] cer-im uzak" şeklinde olacaktır.

öznesiyle nitelenen öge arasında kurulan tamlamanın fonksiyonunun değiştiğini, bağladığı iki ögenin sahiplik-aitlik durumunu değil, öznenin belirginlik değerinin yükselmesini sağladığını gördük. Böyle bir tamlamalı kullanım sadece tümlecini niteleyen sıfat-fiil yan tümcelerinde gerçekleşir. Aslında herhangi bir ögeyi sıfat-fiil yan tümcesi ile nitelediğimizde söz konusu ögenin belirlenim değerini belli bir dereceye kadar yükseltiriz. Yan tümcenin öznesini nitelediğimizde öznenin belirlenim değeri yüksek tutulacağı anlaşılır. Demek tümlecini niteleyen sıfat-fiil yan tümcelerde yan tümce öznesinin belirlenim değerini yüksek tutmak gereksinimi duyarsak tamlamalı kullanıma başvururuz. Ancak her öznenin belirlenim değerini yüksek tutma gibi bir imkanımız olmadığı, yani cansız, kendi istenciyle davranamayan öznelerin belirlenim değerini tamlamalı kullanımla yüksek tutamayacağımız sonucuna – vardık. Canlı, kendi istenciyle davranabilen öznelerde ise böyle bir problemle karşılaşmadık. Ancak sıfat-fiil yan tümcesinin nitelediği öge *cer*, *kün*, *ay*, *ubakıt* gibi kelimeler olduğu zaman kendi istenciyle davranamayan öznelerle tamlama kurabildiklerini gördük.

IV. SIFAT-FİİL CÜMLELERİNDE ZAMAN, GÖRÜNÜŞ ve KILINIŞ

Zaman görünüş ve kılınış işlevleri Kırgız dilinde hiç ele alınmamış konulardır. Bu üç kavramın arasından Kırgızca gramer kitaplarında en tanınan olanı zamandır. Ancak Kırgızca dilbilim kitaplarını açtığımızda zaman kategorisinin bile üzerinde çok az durulduğunun farkına varılır. Görünüş alanında yapılmış en kapsamlı çalışma Johanson'a aittir. Bu eser 1971'de Türkçede görünüş kategorisi üzerine yazılmış bir çalışmadır. Ondan sonraki dönemlerde Türkçedeki zaman ve görünüş sistemini ele alan çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Ancak bu Kategoriler Kırgızca üzerinde ele alınmamıştır. Kırgızca da Türk dillerinin biri olduğu için Türkçe üzerine yapılan çalışmaları yararlanarak Kırgızcadaki sıfat-fiilleri kısaca değerlendirmeye çalıştık.

Zaman, görünüş ve kip kategorileri genel olarak Türk dillerinde yüklem sonuna gelen eklerle yansıtılır. Kırgızcada da diğer Türk dillerinde olduğu gibi fiil çekim eklerinin sayısı çoktur ve çok işlevlidirler. Söz konusu çekimli fiilleri birbiriyle bütünleştirerek çeşitli işlevler elde edilebilir. Hem yardımcı fiillerin rolü de burada çok önemlidir. Kırgızcada yardımcı fiil aracılığıyla farklı işlevler ortaya çıkarılabilir.

Rentzsch görünüşsel anlatımı ele alan çalışmalarda genelde bitimli fiiller üzerinde durulduğunu, ancak Türkçede bitimsiz fiillerinden yapılan sıfat-fiil, isim-fiil, zarf-fiil yan cümlelerinde ve ikincil yüklemelerdeki görünüşsel özelliklerin araştırılması ve birbirinden farkının ayırt edilmesi gerektiğini söyler (Rentzsch, 2005:45). Aydemir, Türkçede zaman ve görünüş sistemini ele aldığı çalışmasında temel cümle yüklemelerinden bağımsız olarak yan cümle yüklemelerinin de belli zamansal ve görünüşsel işlevleri üstlendiklerini belirtir (2010:11). Bu iddialara dayanarak bu bölümde sıfat-işlevli yan tümcelerin zaman, görünüş ve kip işlevleri ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Zaman

Evrende zaman akıcı, başı ya da sonu olmayan bir kavramdır. Zamanın içinde yaşamını sürdüren insanoğlu bu kavramını geçmiş, şimdi, gelecek şeklinde üçe bölerek değerlendirmiştir. Buna bir de olayın şimdi ve gelecekte de devam eden zaman kavramı olarak geniş zamanı ekleyebiliriz. Bu yönden bakılacak olursa olayın gerçekleştiği zaman geçmişte bitmiş, şimdiki zamanda devam etmekte olan, henüz gerçekleşmemiş durum ve geçmişten geleceğe doğru hem süregelen ne başlangıcı ve sonu belirli olmayan bir olay ya da durum olarak zamanlara dilimlenmiştir. Ancak bu, insanın zihninde zaman kavramı için oluşturduğu çok genel bir şablondur, yani bir kalıptır. İnsanın zihnindeki kavramların konuşmasına yansıdığını dikkate alırsak kurduğu cümlelerde zaman anlayışının sadece yukarıda bahsedilen üç zaman dilimden oluşmadığını, söz konusu zaman dilimlerinin sadece bir kalıp şeklinde olduğu anlaşılıyor. Bu sistem tıpkı bir periyodik tablo gibi çalışmaktadır. Yukarıda bahsedilen üç zaman dilimi birer elementtir. Ancak olayı gerçeğe yansıtmak için bazen bir element yetersiz kalmaktadır, dolayısıyla bir elemente başvurulur. Yani geçmişte olup bitmiş bir olay için –*DI* elementi kullanılır, geniş zaman için de –*Ir*, ancak geçmişte sürekli devam eden bir durumu yansıtmak için bu iki elemen tek başlarına ele alındıklarında yetersiz kalır, bu sefer ikisi birleştirilir ve olayın zamanı tam olarak yansıtılır.

Zaman kavramı fiziksel anlamda akıp giden süreçtir, dilbilgisel anlamda ise gösterimsel bir kategori olarak durumları, oluşları, hareketleri zaman çizgisinde belirlemeyi, yani onları zaman çizgisinde lokalize etmeyi ifade eden bir kavramdır (Aydemir, 2010'dan naklen Comrie 1976:5). Her olayın bir gerçekleşme zamanı vardır. Konuşur bilgiyi konuştuğu ana göre aktarır. Dolayısıyla a) konuşurun bilgiyi aktardığı zaman ve bir de o bilginin gerçekleştiği zaman söz konusudur. Johanson bu iki parametreyi konuşulan an ve anlatılan an olarak ayırır (Aydemir 2010'dan naklen Johanson 1944:251). Burada konuşulan an olayı anlatanın bilgiyi aktardığı andır, anlatılan an ise aktarılmakta olan olayı, bilginin gerçekleştiği ya da gerçekleşeceği zamandır. Anlaşılır olması için bir bilgiyi aktaranın zamanına

göre betimlemeye çalışalım. Burada anlatılan olan aynıdır, ancak bilgiyi aktaran şu an noktasından yola çıkarak geçmişe ve geleceğe yönelerek anlatacaktır. Olayımızın zaman sürekli devam eden geçmiş zaman olsun:

1. *Erteli keç uşintip koburar taenem kudu uuluna üyrülgönsüp, ötü krovattın aylanasında imerçiktey da, uulu kirçü üydün, uulu catçu töşönçüsün kayra kayra karay beret.*

“Bütün gün böyle mırıldanan ninem, oğlunun etrafında pervane gibi dönüyormuşçasına yatağının etrafında dolanıp durur, oğlunun girdiği odadan, örtündüğü yorgandan gözünü almaz.”

34. Olayı aktaran şu an noktasından geçmişteki bir an noktasından yola çıkarak anlatıyor:

Tirüü kezinde, erteli keç koburay berçü taenem kudu uuluna üyrülgönsüp, ötü krovattın aylanasında imerçiktey da, uulu kire berçü üydü, uulu cata berçü töşönçüsün kayra kayra karay beret ele.
(S.Ömüraliev)

“Hayattayken, bütün gün mırıldanan ninem, oğlunun etrafında pervane gibi dönüyormuşçasına yatağının etrafında dolanıp dururdu, oğlunun girdiği odadan, örtündüğü yorgandan gözünü almazdı.”

34. Olayı aktaran şu an noktasından gelecekteki bir anı anlatıyor:

Kariganda koburay bere turgan taenem kudu uuluna üyrülgönsüp, ötü krovattın aylanasında imerçiktey da, uulu kire bere turgan üydün, uulu cata bere turgan töşönçüsün kayra kayra karay berer.

“Yaşlandığında bütün gün mırıldanacak olan ninem, oğlunun etrafında pervane gibi zelliğidir ne yatağının etrafında dolanıp

duracak, oğlunun girdiği odadan, örtündüğü yorgandan gözünü almayacak.”

Yukarıda görüldüğü gibi zamanı dilimlenmemiş olan, yani odaklı olmayan şimdiki zamanda gerçekleşen bir olayımız vardır. Bu olayı aktaran şu anda, yani bulunduğu andan yola çıkarak olayı geçmişteki ve gelecekteki bir noktanın çerçevesinde anlatmıştır. Örnek (1)'te odaklı olmayan şimdiki zamanda olan bir olay geçmiş zaman çerçevesinde değerlendirilmiştir. Anlatan bulunduğu andan ninesinin hayattayken ne yaptığını anlatıyor. Ancak konuşurun bulunduğu anda ninesinin hayatta olmadığı anlaşılıyor. Örnek (2)'de de konuşur bulunduğu andan yola çıkarak ninesinin yaşlandığında ne yapacağıyla ilgili bilgiyi aktarıyor. Burada odaklı olmayan şimdiki zaman gelecek zamanın çerçevesinde değerlendiriliyor.

Burada herhangi bir olayın gerçekleşen zamanı ve anlatılan zamanını olduğu üzerinde durduk. Herhangi olayı biz o olayı aktaranın belirlediği zaman anlamı açısından anlarız, aktarılan bilgiyi o şekilde kabul ederiz. Ancak o bilginin gerçek bir zaman anlamı vardır, o gerçek zaman bilgiyi aktaranın zihninde bellidir, ancak bilgiyi alıcıya belli değildir. Konuşucu söz konusu bilgiyi kendi zihninde bir nevi işlemde geçerek dışa yansıtılır.

Örnek (1) ve (2)'de sıfat-fiil yan cümlelerini de temel tümce yüklemleştiricilerinin zamanına göre değiştirdik. Ancak yan cümle yüklemleştiricisi ile temel tümce yüklemleştiricisinin zamanı aynı olmak zorunda değildir. Aşağıda sıfat-fiil yan cümlelerinin zaman anlatımı üzerinde durulacaktır.

1.1. Sıfat-fiil Yan Cümlelerinde Zaman

Kırgızcada sıfat-fiiller – *Gan*, *-Ar* –*Bas*, *UuçU*, *-çU* ekleriyle ve *-A(y)* zarf-fiil ekine *elek* yardımcı fiilinin getirilmesiyle yapılır demiştik. Aralarından –*Gan* eki en çok işlevi olanıdır. Bu ek Kırgızcada bitimli fiillere gelerek geçmiş zaman anlamı verebilir. –*Gan* eki alan sıfat-fiiller genelde odaklı olmayan

şimdiki zaman işlevi taşıyan olarak bilinir. Ancak örneklerden görüldüğü gibi –*Gan* ekli bir sıfat-fiil geçmiş, gelecek ve şimdiki da gönderme yapabilecek potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu ekin ortaçlarda bu kadar genel şimdiki zaman işlevi temel tümcenin fiiline bağlıdır, yani ortaçlar genelde zaman anlamı temel tümce ile birlikte alınca daha belli olur. Daha anlaşılır olması açısından –*Gan* ekli ortacının geçmiş, odaklı olmayan şimdiki zaman, şimdiki ve gelecek zamanları belirttiğini örneklerle gösterelim:

34. [*Suuk aymaktarda caşagan*] *adamdar ısıkka çıdamduu boluşpayt*

“Soğuk bölgelerde yaşayan insanlar sıcak kaldıramazlar.”

Bu cümledeki *suuk aymaktarda caşagan* “soğuk bölgelerde yaşayan” eylemi odaklı olmayan şimdiki anlamı taşımaktadır. Örnekte görüldüğü gibi insanlar soğuk bölgelerde yaşaması devam etmektedir. Yaşamak fiili kılınış açısından sürekli bir fiildir. Burada temel tümcenin fiili de genel şimdiki zaman eki almış olması yan cümle sıfat-fiilinin de odaklı olmayan şimdiki zamanı bildirmesine neden olmuştur.

-*Gan* ekli sıfat-fiillerin diğer bir özelliği de onların nitelediği öğelerinin sürekli özelliklerini ve durumlarını zamansal olarak yansıtmalarındadır:

34) *Buluttardın artınan carkırgan kün köründü.*

“Bulutların ardından parlayan güneş görüldü.”

34) *Kögörgön asmanda uçak col ağartıp col salıp barattı.*

“Mavileşmiş gökyüzünde uçak beyaz yol kuruyordu.”

(2), (3) numaralı örneklerde güneş ve gökyüzünün sürekli özellikleri gösterilmiştir. –*Gan* eki eklenmiş sıfat-fiiller niteledikleri öğelerin sürekli,

durağan özelliklerini gösterdikleri için odaklı olmayan şimdiki zaman anlamıyla atasözlerinde çok rastlanırlar:

4) *Köpkö ıraazı bolbogon kişi azga toybot*

“Çoğa razı olmayan aza doymaz.”

(4)'te sıfat-fiil yan cümlesi nitelediği ögesi olan insanın karakterini yansıtmıştır, var olan şeye razı olmama doyumsuzluk huyudur ve bu karakter özelliği insanın değişmeyen bir zelliğidir.

Aşağıdaki örnekte –*Gan* ekiyle yapılmış olan sıfat-fiil yan cümlesi geçmiş zamana gönderim yapıyor:

34. *Keçee bazarda maga salam bergen adam menin eski koñşum ele.*

“Dün çarşıda benimle selamlaşan adam benim eski komşum idi.”

Aşağıdaki örnekte ise –*Gan* ekli sıfat-fiil yapılarında geçmiş anlamı özellikle vurgulanmıştır:

34. *Taptakır murda ayılbağan, oygo kelbegen sözdör ayıldı.*

“Önceleri hiç söylenmemiş olan, düşünmediğimiz sözler söylendi.”

(6) örnekte görüldüğü gibi pekiştirme zarfıyla ve zaman zarfı içeren –*Gan* ekli sıfat-fiil yan cümlesinde geçmiş anlamı özellikle vurgulanmıştır. Erkman-Akerson ve Özil, Türkçede sıfat-fiil yan cümlelerde geçmiş zamanı daha özenli olarak göstermek gerektiğinde –*mış* ya da –*mış olan* yapıları kullanıldığını belirtir. Andubaliev, Kırgızcanın morfolojisini ele aldığı çalışmasında –*mış* ekini sıfat-fiil anlamı taşıyan ek olarak göstermiştir. Ancak

Kırgızcada –miş eki sıfat-fiil yapma özelliğini yitirmiştir. Onların ancak bazı kelimelerde *cazmış* “kader”, *ötmüş* “geçmiş” gibi isim olarak kalıplaşmış şekilleri mevcuttur. Dolayısıyla Kırgızcada –*Gan* eki zaman açısından geniş bir işlev üstlenmektedir. Ancak (6) örnekte olduğu gibi zaman anlamına vurgulanması gerektiğinde bazen belirteçlere ihtiyaç duyduğu görülmektedir.

-*Gan* ekli sıfat-fiil yapılarının diğer bir özelliği bir kezlik ve daha dinamik bir geçmiş zamana gönderim yapmasıdır:

7) *Katında sırrının baarın cazıp bolgon Daniyar bugün töğüp algansıp cenildep oturup kaldı.*

“Mektupta bütün sırrın yazmış olan Daniyar içini döküp hafiflemişçesine rahatladı.”

(7) örnekte sıfat yan cümlesinin geçmişteki bir kez tamamlanmış olan eylemi bildirmekte, ancak o olay yakın zamanda gerçekleşmiştir ve bir defa olmuştur. Böyle bir zamanı yansıtan ortaç yapıları Kırgızcada, örnekte görüldüğü gibi yan cümlenin fiiline –*Xp* zarf-fiil eki ve *bol-* yardımcı fiiline –*Gan* eki eklenerek yapılır.

Yan cümle fiiline –*Xp* zarf-fiil eki ve *kal-* yardımcı fiiline –*Gan* eki getirilerek oluşturulan sıfat-fiil yapıları geçmişte tamamlanmış ve tamamlanmasından bu yana epey zaman geçmiş eylemlere gönderim yapar:

8) *Karakol şaarında kuurap kalgan baktar kıyılıuda.*

“Karakol şehrinde kurumuş ağaçlar kesilmektedir.”

(8)’de görüldüğü gibi ağaçlar çoktan kurumuştur. Ağaçların kuruma eylemi geçmişte tamamlanmıştır. Aşağıdaki örnekte ise ağaçların kurumuş olma eylemini daha özenli olarak, özellikle vurgulanarak belirtilmiştir:

9). *Karakol şaarında kuurap bütökön baktar kıyılıuda.*

“Karakol şehrinde kurumuyup bitmiş olan ağaçlar kesilmektedir.”

(9)'da, (8)'den farklı olarak –*Gan* eki *bit-* fiiline eklenmiştir. Bitmek fiili bitiş sınırlı bir fiil olduğundan olayı geçmiş zaman anlam vurgusunu yükseltmiştir.

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere sıfat-fiil yan cümlelerine zarf-fiil eki yardımcı fiile de –*Gan* eki eklenerek çeşitli zaman anlamları ve o anlamların nüansları yansıtılır. Kırgızcadaki Sıfat-fiil yan cümlelerinde şimdiki zaman, fiile zarf-fiil eki ve *cat-*, *tur-*, *cür-*, *otur-* yardımcı fiillerine –*Gan* eki eklenerek yapılır.

10. *Altınay oynop cürgön balasın çakırdı.*

“Altınay oynamakta olan çocuğunu çağırdı.”

Yukarıda –*Gan* eki tek başına sıfat-fiile geldiği zaman şimdiki zamanı da ifade edebiliyor demiştik:

34. *Otruğan kız menin karındaşım.*

“Oturmakta olan kız benim kardeşim.”

(11)'de kız oturma eylemine devam etmektedir. Otur- fiili süreçli bir fiil olduğu için –*Gan* eki gelerek odaklı şimdiki zaman anlamı yansıtılmıştır. Konuşulan zamanla olayın gerçekleşme zamanı aynı zamana denk gelmektedir.

–*Gan* ekinin gelecek zamanı yansıtılabildiğinden de bahsetmiştik. (12) cümlede –*Gan* ekli sıfat-fiil gelecek zaman anlamını taşımaktadır. Bu anlamı taşıdığı temel tümcenin fiilinden yola çıkarak fark edilir:

12). *Sen kelgen konoktordu eşikten tosup alıp, kolun cuudurup törgö ötkörösün.*

“Sen gelecek olan misafirleri kapıdan karşılayıp elini yıkattırıp eve geçireceksin.”

(12)'de konuşur daha gerçekleşmemiş olan olayı gelecek şimdiki zaman açısından aktarıyor. Anlaşılan misafirler henüz gelmemiş ve ne zaman geleceği de bize belli değildir. Ancak olayı konuşan ve bilgiyi alan tarafından misafirlerin geleceği zaman bellidir, yani kesin gelecek olan misafirler söz konusudur ve konuşucu birine gelecekte yapılacak şeylerle ilgili talimat veridiği anlaşılıyor.

Kırgızcada sıfat-fiil yan cümlelerinde gelecek zaman iki şekilde yapılır. Onlar fiile –A zarf fiil eki ve tur-yardımcı fiiline –Gan eki eklenerek ve fiile –A zarf fiil eki eklenerek ve tur- yardımcı fiiline –Gan eki eklenerek sonra da yine bir *bol-* yardımcı fiiline –Gan eki eklenerek yapılan biçimlerdir. Ancak ikisinin arasında farklar vardır. Bu farkı ayırt etmek için aynı cümleyi söz konusu iki biçime sokarak ayırt etmeye çalışalım:

13). *Çoguluşka katışa turgan okuuçular tüzmege atın cazdırışsın.*

“Toplantıya katılacak olan öğrenciler listeye isimlerini yazdırsınlar”.

14). *Çoguluşka katışa turgan bolgon okuuçular tüzmege atın cazdırışsın.*

“Toplantıya katılacak olan öğrenciler listeye isimlerini yazdırsınlar.”

Gelecek zamanın (13)'teki biçimi kullanılmış olan sıfat-fiil yan cümlelerinde eylemin sonucu açık bırakılmaktadır, yani bir eylem gerçekleşecektir, ancak olayın gerçekleşmesinin sonu değil, süreci önemlidir. (14)'teki iki yardımcı fiil kullanılmış biçimi ise eylem gerçekleşecektir ve gelecekte bir noktada

tamamlanacaktır. Bu biçim daha kesindir. Yan cümle üznesi tarafından alınmış bir kesin karar anlamını da taşımaktadır.

Kırgızcada sıfat-fiil yan cümleleride –UuçU ve çU, -Ar biçimler de gelecek zaman anlamı taşımaktadır.

15). *Kaçırsa talkan kılıuçu kankor Manas kanı bar*

Kıyratıp kırıp ketüüçü kırk çorosu dagı bar.

“Kaçıracaklarsa toza çevirecek zalim Manas kanı var

Yerle bir edecek kırk tane müttefiği de var.”

(15)’te –*UuçU* biçimiyle yapılmış olan sıfat-fiil yan cümlesi gelecekte gerçekleşecek olan bir olayı yansıtmaktadır. Ancak o olayın gerçekleşme sonucu açıktır. Yani kesin bir zamanı yoktur ve hatta olay gerçekleşmeyebilir. Burada eylem Manas’ın ve onun müttefiklerinin kendilerine saldırılacaksa kendilerini koruyabilme hatta düşmanı toza çevirecek, yerle bir edecek güç potansiyelini yansıtıyor.

16) *Kitepti okup çığıp, köçürüp alçu cerlerin belgilep aldı.*

“Kitabı okuyup, gerekli yerlerini işaretledi.”

(16)’da sıfat-fiil gelecek zamanı yansıtmaktadır. Ancak o gelecek zaman önceden hazırlığı yapılmış bir gelecek zaman anlamı taşır. Söz konusu olay eyleyicinin zihninde, planında önceden vardır, ancak henüz gerçekleşmemiştir. Bu biçim kullanılan ortaçlı yapılarda eylemin gerçekleşme süreci değil sonu önemlidir, yani bu biçim –*UuçU* olanına göre daha kesindir. –*UuçU* olan biçiminde ise eylemin gerçekleşme süreci daha önemlidir. Bu nüansı aşağıdaki örneklerden fark etmek mümkündür:

17) *Ertedir-keçtir üylönüücü koluktun ushul.*

“Eninde sonunda evleneceğin karın şudur.”

18) *Ertedir-keçtir üylönçü koluktun ushul.*

“Eninde sonunda evlenecek olduğun karın şudur.”

(17) numaralı örnekte gelecekte evlenme olayı, yani evlenme eylemi zamansal ön plana çıkarılmıştır. Burada evlenme ve evli statüsüne geçmek önemli değil, evlenme süreci önemlidir. (18)’de ise evlenme olayının gerçekleşmesi, evli olma eylemi gelecekte kesin olacağı anlam yansıtılmıştır.

Sıfat-fiil yan yapılarında gelecek anlamı yansıtan diğer bir biçim de –Ar eki ile yapılan biçimdir:

19) *Adamdın aylanıp-uçup kaytıp keler ceri anın öz mekeni .*

“İnsanın dönüp dolaşıp geri gelecek yeri onun vatanıdır.”

-Ar eki ile oluşan sıfat-fiil yapılarının özelliği dilimsiz bir anlam içeren geleceğe yönelmeleridir.

Gelecek zaman anlam taşıyan son biçim de sıfat-fiil yapılarının fiiline –A(y) zarf-fiil eki ve elek ek fiilinden oluşan biçimdir:

20) *Menin bara elek cerlerim, körö elekterim köp.*

“Benim henüz gütmediğim yerler, görmediklerim çoktur.”

(20)’de görüldüğü söz konusu biçim henüz gerçekleşmemiş olan bir eylemi ifade etmektedir. Aslında bu tür biçimler belirsiz bir zamanı yansıtmaktadırlar. Burada ne kesin bir gelecek ne de geçmiş vardır. Olay ancak konuşurun

anlattığı zaman noktasında dile getirilen ancak gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli olmayan bir anlam taşır. Bu yönden söz konusu biçimler çok ilginçtirler. Zaman çizelgesinde şimdiye kadar gerçekleşmesi beklenen ancak gerçekleşeceği zamanı da belli olmayan bir anlam taşır. Zaman çizelgesinde anlatılan dünya açısından herhangi bir zamanı olmayan ancak konuşulan olayın merkezi zamanına göre değerlendirilebilen bir kavramdır.

Bundan önce sıfat-fiil yan cümlelerinin geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman anlamlarından bahsettik. Şimdi ise sıfat-fiil yapılarının odaklı olmayan şimdiki zaman işlevi üzerine duralım. Genel şimdiki zaman işlevli sıfat-fiiller – *Xr*, *-UuçU* ve *-çU* ekleriyle yapılır. Ancak aralarında işlevsel açıdan farklar mevcuttur. Bu farkları örnekler üzerinde göstermeye çalışalım:

21) *Bul, enesi kündö keçinde aytuuçu comoktordun biri.*

“Bu, ninesinin her gün gece anlattığı masalların biridir.”

22) *Bul, enesi kündö keçinde aytçu comoktordun biri.*

“Bu, ninesinin her gece hep anlattığı masalların biridir.”

23) *Bul, enesi keçinde aytar comoktordun biri.*

“Bu, ninesinin gece anlattığı masalların biridir.”

Bu örneklerin hepsi sıklık ve süreklilik içermektedir. Bu yorumların sözlükbirim ya da eylem öbeğinin özelliklerinden kaynaklanan, diğer taraftan da geniş zamanın işlevinde yaygın olduğu ve tekrarlı yorumlar olarak sadece geniş zamanın belli işlevleriyle sınırlı olduğu belirtilmiştir (Demir, 2016:149). Bizce sıklık ve süreklilik de farklı zamansal kavramlardır. (21) ve (22) numaralı örneklerdeki cümleler süreklilik anlamını taşımaktadırlar, (23) örnekte ise sıklık anlamı mevcuttur. (21) ve (22) her gün sürekli tekrarlanan olayı yansıtmaktadır. Ninesi her gün gece aynı masalı anlatır. (21)’de sürekli tekrarlanan eyleme odaklıdır, burada süreç önemlidir. (22)’de ise aynı eylem

tekrarlanır, ama sonuç odaklıdır, burada daha çok alışkanlık haline gelmiş eylemler söz konusudur. (23)'te ise durum biraz farklıdır. Burada sürekli, her gün tekrarlanan olay, sıklık söz konusudur, olayın gerçekleşme aralarında probel vardır. Diğer ikisi gibi sürekli tekrarlanmaz. Burada sadece ninenin geceleri masal anlattığı anlaşılıyor, ama bu durumun sürekli, alışkanlık halinde olması söz konusu değildir.

Bu bölümde sıfat-fiil yan cümlelerinde zaman anlatımını ele aldık. Aynı eklerin birbirinden farklı zaman işlevini örneklerle açıklayarak göstermeye çalıştık. Aynı işlevi üstlenen farklı eklerin aralarındaki nüansları belirttik. Ancak zaman kavramı çok geniş ve spesifik bir kategori olduğu için mevcut farkları birbirinden tam olarak ayırt etmek, aralarında bir sınır çizmek pek mümkün değildir. Aynı ek eş işlevli değere sahip olabiliyor. Bu özelliklerin, aralarındaki nüansları fark etmek için sadece zaman açısından değil, görünüş ve kip açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Belirtilmesi gereken diğer bir şey de sıfat-fiil yan cümlelerinin zaman gösterme açısından temel tümce fiiline bağlı olmalarıdır. Sıfat-fiil temel tümcedeki eylemi merkez alır, ona göre ileriye ve geriye yerleşir.

Bu bölümde verdiğimiz örneklerdeki işlevler –*Gan* ekinin çok geniş bir işleve sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Sonraki bölümde sıfat-fiill yan cümlelerindeki görünüş ve kılınış kategorisini ele alacağız.

2. Kılınış

Kılınış fiillerin içeriklerini belli açılardan belirleyen sözlüksel-anlamsal bir kategoridir ve görünüş kategorisinin aksine gramerleşmemiştir (Aydemir, 2010:22). Kılınış değeri her fiilin anlamında olan bir kategoridir. Kılınış kategorisi zaman ve görünüşte olduğu gibi eklerle yansıtılmayan, fiilin anlamından olan bir kategoridir. Fiillerin kılınış değerleri zaman ve görünüş kategorisinde çok önemli bir yere sahiptir. Yani eylemin zamanı ve daha çok görünüş anlamı değerlendirilirken o eylemin fiilinin kılınış özelliğinin dikkate alınması gerekir. Bu konuda yapılan araştırmalarda fiiller kılış değeri açısından başlangıç sınırlı, bitiş sınırlı ve süreçli fiiller olarak üçe

bölünmüştür. Örneğin *ver-* fiili bitiş sınırlı, *başla-* fiili de başlangıç sınırlı, *uyu-*, *ağla-* gibi fiiller de süreçli fiillerdir. Ancak bazı fiillerin sınırları karıştırılabilir. Örneğin *otur-* fiili yönelme durumu istediğinde *bir yere otur-* olarak bitiş sınırlı, bulunma durumu aldığıda ise *bir yerde otur-* şeklinde süreçli bir fiil olarak değerlendirilir. Burada fiillerin kılınış özelliğinden bahsettik, sıfat-fiil yan cümlelerinin görünüş anlamını ele alacağımız aşağıdaki bölümde yer yer fiillerin kılınış özelliğinden de bahsedilecektir.

3. Görünüş

Bir önceki bölümde sıfat-fiil yapılarının zaman anlamını göstermeye çalıştık. Ancak örneklerden görüldüğü gibi sadece zamansal açıklama açısından yaklaşmak söz konusu yapıların işlevini yansıtmada çok yetersiz kalmaktadır. Bu ayrıntıya dikkat çeken Johanson temel cümle yüklemleştircilerinin sadece zaman değil, aynı zamanda görünüş de belirttiklerini ifade etmiş ve hatta Türkçedeki yüklemleştircilerin zamansal sanılan birçok işlevinin aslında görünüşsel olduğunu ortaya koymuştur (Aydemir, 2010:21'den naklen 1971:49-50). Zamanla sıkı bir ilişki içerisinde olmasına rağmen görünüş yine de farklı bir parametredir. Görünüş, bir olayın zamana nasıl yayıldığını gösteriyor, ancak bunu yaparken, konuşma ya da anlatı dediğimiz bir noktayı temel almıyor, genel olarak bir olayın zaman boyutuyla olan ilişkisini gösteriyor (Erkman-Akerson ve Özil 1998:298). Zaman içinde akan olaylar sınırsız, geniş, bitmemiş bir dilime ya da olup bitmiş, bir kezlik olaylar şeklinde gerçekleşir. Görünüş işlevi bu iki temel çerçevesinde yorumlanıyor. Johanson'un Türkçedeki görünüş kategorisini sınırlararasılık (intraterminallik), sınırsonrasılık (postterminallik) ve odaklılık (terminallik) şeklinde üç perspektivde ele alır (Aydemir 2010, Demir 2016). Belirtilen çalışmaların hepsi Türkçedeki görünüş sistemini ele almıştır. Burada bu çalışmaları temel alarak Kırgızcadaki ortaçlı yapılardaki görünüş anlamı gösterilmeye çalışılacaktır. Açıklanamaya çalışılacaktır.

3.1. Sıfat-Fiil Yan Cümlelerinde Görünüş

Bağımlı cümle tiplerinden biri olan sıfat-fiil yan cümleleri bağlı oldukları üst cümleden bağımsız olarak bazı zaman ve görünüş değerleri içermektedir (Aydemir 2010:87'den naklen Johanson1992a:190, 1998a:60-61). Kırgızcadaki sıfat-fiil yapılarının zaman anlamından bahsettiğimiz bölümde söz konusu biçimlerin zaman anlamından daha çok görünüş anlamını taşıdığı görüldü. Kırgızcadaki sıfat-fiillerin özelliği onların yapılışının birleşik biçimlerle zengin olmasıdır. Aydemir, görünüş kategorisini ele almada fiillerin kılınış değerinin dikkate alınması gerektiği belirtmiştir (Aydemir, 2010:87). Bu bölümde de sıfat-fiil yapılarının görünüş kategorisi yorumlanırken fiillerin kılınış değerleri üzerinde de durulacaktır. Aslında zaman, görünüş ve kılınış kategorisi aktarılan bilginin alıcıya tam donanımlı bir şekilde iletilmesini sağlayan bir araçtır, ve her zaman birlikte değerlendirilmesi gereken kategorilerdir.

Kırgızcada –*Gan* sıfat-fiil eki görünüşsel açıdan genelde postterminal perspektifi yansıtır. Ancak Kırgızcada bu ekin işlevi çok geniştir. Yukarıda ortaçlı yapıları zaman anlamı açısından incelediğimizde bu eki alan sıfat-fiil yapılarının çeşitli gramatikal birleşmeler sonucu ya da yan cümle fiilinin kılınış değeri dikkate alındığında çeşitli görünüşsel anlamlar kazanabilir. Aşağıda –*Gan* eki almış sıfat-fiil yan cümlesinin görünüş anlamını çeşitli cümlelerde ele alalım:

24.Ar tarabına karool koyulgan kıştak kızuu uykuda.

“Her tarafına bekçi konulmuş köy derin uykuda”.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi –*Gan* ekli sıfat-fiil yapısı görünüşsel olarak sınırsonrası bir anlam taşımaktadır. Burada *koyulgan* fiilinin kılınış değeri bitiş sınırlıdır. Köye bekçi konulmuş, olay bitiş sınırını aşmıştır. Konuşucu

olayı aktarırken olay bitmiştir. Köye konulan bekçiler hala nöbette olabilir ancak (24) konuşur köye nöbet konulma eylemini aktarmaktadır ve o eylem bitiş sınırını aşmıştır.

25. Saymaluu cüzaarçısın alıp, manasçı mañdayınan çıbırçıktagan terdi arçıp, orduna barıp oturdu.

“Nakışlı mendilin alıp, manasçı alnından süzülen teri silip, yerine oturdu.”

Bu örnekte –*Gan* ekiyle yapılmış olan sıfat-fiil yapısı sınırlararasılık anlamı taşıdığı ve odaklı olduğu görülmekte. Burada konuşurun olayı aktardığı zamanda eylem de gerçekleşiyor.

26. Ala-Toom askasınan uçurgan bürküttöy boluunu estep samadım.

“Tenri dağları kayalarından uçuran kartal gibi olmayı arzu ettim.”

(26)’da –*Gan* ekiyle yapılmış sıfat-fiilli yapı zaman açısından odaklı olmayan şimdiki zaman anlamı, görünüş açısından intraterminal bir anlam taşımaktadır. Ancak burada –*Gan* ekiyle yapılmış sıfat-fiilin eylemsel belirlemesi düşüktür, zayıf bir odaklılığa sahiptir. Dikkat edilirse örneğin Türkçe çevirisinde sıfat-fiilin nesneyi nitelemesine rağmen –*An* eki kullanılmıştır. Çünkü burada nitelenen ögenin belirginlik değeri düşük olmasından dolayı eylemsel belirginlik de düşüktür. Burada *uçmak* eylemi kılınış açısından süreçli fiildir.

27. Bulardın baarı keçee ele ayılğan sözdör.

“Bunların hepsi daha dün söylenmiş olan sözler.”

(27) –*Gan* ekiyle yapılmış olan sıfat-fiil yan cümlesi sonlu görünüş anlamı taşımaktadır ve odaklılık anlamı çok yüksektir. Odaklılık anlamının yüksek olmasının sebebi *ayt*-fiilinin bitiş sınırlı bir fiil olmasından kaynaklanıyor. Yan cümledeki zaman zarfı da sıfat-fiil yan cümlesinin yüksek odaklı olmasını sağlıyor.

Kırgızcada –*Gan* ekli sıfat-fiil yan cümlelerinin birleşik biçimleri mevcuttur. Bu tür sıfat-fiil yan cümleleri ortaca –*A(y)* ya da –*lp* zarf-fiil eki ve *bar-ber*, *tur-*, *cat*, *otur-* yardımcı fiillerine –*Gan* eki eklenerek yapılır Bu tür sıfat-fiil yapıları zaman ve görünüş açısından çeşitli anlamlar içermektedirler:

28. *Ünün biyik çıgarıp okuy baştagan kız kim?*

“Yüksek sesle okumaya başlayan kız kim?”

(28) Örnekte sıfat-fiil yan cümlesi görünüşsel açıdan postterminaldir. –*Gan* eki eklenmiş olan *başla-* fiili de başlangıç sınırlı bir fiildir. Burada konuşur olayı aktardığı an okumaya başlamış ve *oku-* eyleminin kritik sınırı aşılmıştır.

34. *Baarın küldürüp süylöp oturgan kişi Bakıt eşikten kirgende ketkenge şaşıp kaldı.*

“Herkesi güldürerek konuşmakta olan adam Bakıt odaya girince gitmeye acele etti.”

Burada sıfat-fiil yan cümlesi görünüş açısından intraterminaldir, yüksek odaklıdır. Burada konuşurun anlattığı zaman ile olayın zamanı örtüşmektedir. Sıfat-fiil yan cümlesinin fiili olan *otur-* burada süreç bildiren bir fiildir.

30. *Kempirdin kann basımın ölçüp bergen doktor keldi.*

“ Yaşlı kadının tansiyonunu ölçmüş olan doktor geldi“.

Burada sıfat-fiil yan cümlesi görünüş açısından sınır sonrası bir anlam taşımaktadır. Konuşur olayı anlatırken olay kritik sınırını aşmıştır. *Ber-* fiili bitiş sınırlı bir fiildir.

Sıfat-fiil yan cümlesinin fiiline –*A* zarf fiili; *ber-* yardımcı fiiline ise –*Gan* eki eklenerek yapılan sıfat-fiil yan cümleleri yardımcı fiilin kılınış olarak bitiş sınırlı bir fiil olmasına rağmen görünüşsel olarak intraterminal bir anlam taşımaktadır:

31. *Zeerikpey neberelerinin baarina baypak tokuy bergen enem munu ermek kılata tura.*

“Oysa bu üşenmeden torunlarının hepsine patik ören ninemin kendisini oyalamasıymış.“

32. *Apasının ayağında uktap catkan balanın üstün çaptı.*

“ Annesinin dizinde uyumakta olan çocuğun üzerini örttü.“

33. *Apasının ayağında uktap kalgan balanın üstün çaptı.*

“ Annesinin dizinde uyuyakalan çocuğun üzerin örttü“.

(32) ve (33) örneklerde sıfat-fiil yan cümleleri yapı olarak birbirine benzemelerine rağmen farklı görünüşsel anlam taşımaktadırlar. (32)'de sıfat-fiil yan cümlesi intraterminal bir anlam taşımaktadır. Burada konuşur çocuğun uyumakta olduğu eyleminden bahsediyor ve o eylemin başlangıç ve bitiş sınırı belli değildir, zaman açısından odaklı şimdiki zaman işlevi mevcuttur, konuşulan olay ile anlatılan olayın gerçekleşme anı aynıdır. (33) numaralı örnekte ise sıfat-fiil yan cümlesi postterminal bir görünüş açısını yansıtmaktadır. Burada çocuğun uyuyakalma olayı konuşurun olayı

aktarmasından önce kritik sınırından aşmıştır. Uyumak fiili sürekli bir fiil olduğu için (33)te uyuma olayının başlangıç sınırı aşılmıştır.

Kırgızcada –Ar sıfat-fiil eki genel olarak intraterminal bir bakış açısına sahiptir. Yani başlangıç ve bitiş sınırı olmayan bir dilimde gerçekleşir:

34. *Berbestin aşı bışpas.*

“Vermek istemeyenin yemeği pişmez.”

Burada olay başlangıç sınırından sonra, bitiş sınırından öncedir. Ancak düşük bir odaklılığa sahiptir. Burada eylemden ziyade öznenin dinamik olmayan bir özelliğini yansıtmaktadır. Kırgızcada –Ar ekiyle yapılmış sıfat-fiil yan cümleleri düşük bir odaklılığa sahiptir. Dolayısıyla sıfat-fiillere özgü dinamikliklerini kaybeder ve daha çok *it atar, beş yaşar, orun basar* (itleri vuran, beş yaşta olan, mirasçı)’da olduğu gibi bir sıfat gibi davranırlar, hatta artık tamamen isimleşme seviyelerine ulaşmışlardır ve çoğu zaman bir isim gibi davranırlar.

Kırgızcada intraterminal bir görünüş perspektifine sahip olan sıfat-fiil yapıları –Ar, çU, -UUçU ekleriyle yapılmış ortaç yapılardır. Bunlar kendi aralarında süreklilik, alışkanlık gibi anlam nüanslarıyla ayırt edilmektedir:

35.

(=21) *Bul, enesi kündö keçinde aytuuçu comoktordun biri.*

“Bu, ninesinin her gün gece anlattığı masalların biridir”.

(=22) *Bul, enesi kündö keçinde aytçu comoktordun biri.*

“Bu, ninesinin her gece hep anlattığı masalların biridir.”

(=23) *Bul, enesi keçinde aytar comoktordun biri.*

“Bu, ninesinin gece anlattığı masalların biridir.”

Yukarıdaki özneler zaman anlamı açısından baktığımızda üçünün de süreklilik bildiren odaklı olmayan şimdiki zaman anlamı taşıdığını söylemiştik. Bu örneklere görünüşsel açıdan bakacak olursak üçü de intraterminal bir bakış açısını yansıtmaktadır. Ancak odaklılık değerleri farklıdır. Sınırlararası birleşikler, sınırlararasılığını kaybetmeden, eylemsel belirlemeyi yüksek ve düşük seviyede ifade edebilir ve tecrübeye göre güçlü odaklılıktan zayıf odaklılığa doğru gelişirler (Demir, 2016:121). Dolayısıyla yukarıda verilen örnekler sınırlararası bir bakış açısını yansıtır, ancak (21)'de olduğu gibi -UUÇU ekiyle yapılmış bir sıfat-fiil yapısının odaklılık değeri diğer ikisine nazaran en yüksektir. Burada konuşur eylemsel belirlemeyi yüksek tutmuştur. (22)'de olduğu gibi -ÇU ekiyle yapılmış bir sıfat-fiil yan cümlesinde odak fiilin alışkanlık anlamındadır. -UUÇU ekiyle oluşmuş sıfat-fiil yapılarda eylemin başlangıç sınırından sonraki ve bitiş sınırından önceki yerindeki devamlılık anlamı yüksek, burada konuşur geçmişte sürekli devam etmekte olan bir eylem söz konusudur, ancak konuşurun zaman merkezi şimdidir, eylemin anlatılan dünyası ise geçmiştir, yani Türkçedeki *nine anlatırdı* gibi, -ÇU ekiyle oluşmuş sıfat-fiilli yapılarda ise eylem başlangıç sınırından sonra başlamış ve konuşulan zamanda henüz bitiş sınırını aşmamıştır, yani Türkçedeki *Nine her gece masal anlatır* cümlesinde olduğu gibi. (23)'te ise eylem sınırlararasılığını kaybetmemiş ancak eylemin belirlenim değeri düşüktür, burada zayıf bir odaklılık söz konusudur.

Kırgızcada sıfat-fiil yan cümlesinin fiili ikileme şeklinde -Ar ve -Bas ekleri ile sıfat-fiil yan cümlesinin ortacına -A zarf-fiil eki ve *elek* "imek" fiili yardımıyla yapılan sıfat-fiil yan cümlelerinde görünüş anlamından ziyade kipsel biçimi ağır basar:

36. *Bolor bolboş iş için uşunça kapalanasınbı?*

"Olup olmayacak şey için bu kadar üzülecek misin?"

37. *Çoguluşka kele elek ata eneler bar.*

"Toplantıya henüz gelmemiş olan ebeveynler var."

Yukarıdaki örneklerde eylem değil daha çok durum söz konusudur. Bu tür olaylar ne sınırlararasılık ne de sınırsonrasılık bir anlam içerir. Çünkü konuşurun olayı aktardığı zaman söz konusu eylem henüz gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla ne başlangıç ne de bitmiş sınırı arasında değerlendirilir.

Kırgızcada sıfat-fiil yan cümlesinin fiiline *-lp* zarf-fiil eki ve *kal-* yardımcı fiili ile oluşan sıfat-fiiller postterminal bir bakış açısı sağlamaktadırlar:

38. *Kolhozduñ cıynalıp kalğan çöbü küyüp ketti.*

“Kolhozun toplanmış olan otu yandı.”

Yukarıdaki örnekte sıfat-fiil yan cümlesi postterminal bir bakış açısı yansıtmaktadır. Otun toplanma eylemi gerçekleşme sınırını aşmıştır.

Bu bölümde Kırgızcadaki sıfat-fiil yan cümlelerindeki görünüş anlamı değerlendirilmeye çalışıldı. Sıfat-fiil yan cümleleri temel tümceden ayrı olarak ele alındı. Sıfat-fiilli yapıların görünüş anlamını değerlendirmede fiilin kılınış anlamı da dikkate alındı. Örneklerden görüldüğü gibi Kırgızcada sıfat-fiil yan cümlelerin görünüş anlamı daha çok birleşik ortaçlı yapılarda öne çıkmaktadır. Söz konusu birleşik sıfat-fiil yapıları görünüş anlamı yansımasında yardımcı fiillerin kılınış değerinin etkisinin önemli olduğu tespit edildi.

SONUÇ

Bu çalışmada Kırgızcadaki sıfat-fiiller morfosentaktik ve anlamsal açıdan ele alınmıştır. Kırgızcadaki sıfat-fiilleri genel olarak ele aldığımız bu çalışmada sıfat fiili yan cümlelerin biçimbilimsel, sözdizimsel ve zamansal, görünüşsel, kılınışsal özellikleri üzerine durulmuştur. Ancak bu başlıkların her biri birer araştırma konusu olduğu için söz konusu maddeler ancak yüzeysel bir şekilde ele alınabilmıştır.

Çalışmamızda, Kırgızcadaki sıfat-fiil yan cümlelerinin işlevinin ancak sıfat-fiilin yönettiği ve nitelediği öğelerle bir bütün olarak ele alınınca tam olarak ortaya çıkacağını gördük. Sıfat-fiil yan cümlelerinin sadece temel tümcenin bir niteleyicisi olarak, temel tümceye bağlı bir kategori değil kendi iç cümle yapısı olan dinamik bir yapı olduğunu farkına varıldı. Bağlandığı temel tümceye bir ögesini veren, hem verdiği ögesini niteleyen hem kendi öğelerini yönetebilen, hatta temel tümceden bağımsız olarak görünüş anlamı yansıtabilen yapılar oldukları anlaşıldı. Sıfat-fiil yan cümleleri temel tümceye bağlanarak onlara daha dinamik bir yapı ve anlam kazandıran yapılar olduğunu ve Kırgızcada herhangi bir olayı aktarırken olayın bütünü yansıtabilmek için yaygın bir şekilde iki basit cümlelerin birbirine bağlanarak ilgi cümlesine dönüştükleri görüldü.

Kırgızcadaki sıfat-fiilli yapıların çok geniş bir işleve sahip oldukları ve bazen hem isim-fiilin hatta zaman zarfının yerini tutabildiklerini gördük.

Sıfat-fiillerinin niteledikleri ögenin kümesini genişletme ya da daraltma gibi işlevleri olduğu belirlendi.

Bazı çalışmalarda üçüncü bir tip olarak ele alınan Kırgızcadaki nesnesini niteleyen sıfat-fiil yapılarının özne ile nesne arasında tamlama kurduğu ve bu yapının nitelenen ögenin belirlenim değerini yükseltmek amacıyla oluşturulduğu ortaya çıktı. Böyle yapılarda yan cümle öznesinin rahatlıkla üst tümceye çıkarılabileceği, ancak tamlamasız olan yapılarda üst tümceye çıkarılan öznenin yerine bir anafora ihtiyaç duyulduğu görüldü. Oysa Türk

dillerinde anafor kullanımı pek yaygın değildir, ancak çok düşük, solgun bir nitelendirme gerçekte olduğu zaman anafora ihtiyaç duyulur (ayrıntılı olarak bkz. Karabulut 2003: 92). Bu da Kırgızcadaki tamlamalı sıfat-fiil yan cümlelerinde nitelenen ögenin belirlenim değerinin yüksek olmasının ispatıdır.

Sonuç olarak Kırgızcadaki sıfat-fiiller çok ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gereken bir konudur. Böylece Kırgızcanın cümle yapısı, cümle oluşturmadaki mantık daha ayrıntılı ortaya konulmalıdır. Bölümlerde ele alınan her konunun ayrıntılı olarak incelenmesini gerekiyor.

KAYNAKLAR

- Abramzon, S.M. (1971) Kirgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazi. Leningrad.
- Aydemir, İ.A (2010) Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi. Ankara: Grafiker Yayınları
- Aydın, Ö. (2006) "Some Comparative Notes On Relative Clauses İn Kirghiz And Turkish". Cusup Balasagın Atındaki Kirgız Uluttuk Universitetinin Carçısı Vestnik, 4:1.
- Barker, Ch. ; Hankhamer, J. ; Moore, J. (1990) We and Ga in Turkish. V. *Biennial Conference on Grammatical Relations*. San Diego. University Of California.
- Baskakov, N.A. (1960) Tyurkskie yazıki. Moskva: İzdatelstvo vostoçnoi literaturı.
- Baskakov,N.A. (1959) Yazık yeniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoi pismennosti, Frunze: Kirgız bilimler akademisinin basımevi.
- Batmanov, İ.A. (1940) Grammatika kirgızskogo yazıka. 3.baskı, Frunze: Kirgizgosizdat.
- Csató, É. Á. (1990a) A Typological Review of Relative Clause Constructions in Turkic Languages. V. *International Conference on Turkish Linguistics*. Londra.
- Csató, É. Á. (1990b) Non-Finite Verbal Constructions in Turkish. *Brendemoen*. s. 75-88.
- Csató, É. Á. - Uchturpani, M.A. (2010) "On Uyghur relative clauses". *Turkic Languages* 14, 69-93.
- Dede, M (1978) Why Should Turkish Relativization Distinguish Between Subject and Non- Subject Head Nouns? *Preceeding of the Annual Meating of the Berkeley Linguistics Society* 4. 67-78.

- Erdal (1981) Turkish Participles and the Absence of Reference. D. Young (ed.) *Studies Presented to H.J. Polotsky*. East Gloucester, Mass. Pirtle & Polson. s. 21-49.
- Erkman-Akerson, F; Özil, Ş. (1998) Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Tümceler. İstanbul: Simurg.
- Gadjieva & Serebrennikov,(1986) Sravnitelno-istoricheskaya grammatika tyurkskih yazikov: Sintaksis. (Otvetstvennyj redaktor: Ê. P. Tenişev), Moskva: Akademija Nauka SSSR İstitut Jazykoznanija.
- Golden, Peter B. (2013) Türk Halkları Tarihine Giriş (çev: Osman Karatay). İstanbul: Ötüken
- Göksel, A. (2005) Morphology and Syntax Inside the Word: Pronominal Participles of Headless Relative Clauses in Turkish. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Haig, Geoffrey (1998) Relative Construction in Turkish. Harrassowitz Verlag Wiesbaden.
- Haspelmath,M. & Sims, A.D. (2010) Understanding Morphology 2. Baskı London
- Hidirova, Ç.H. (2006) Kırgız tilindeki atooçtuhtar. Bişkek.
- Johanson (2016) Türkçede Görünüş çeviren: N.Demir, Ankara: Grafikler.
- Johanson (1998) "The Structure of Turkic" Türkic Languages, ed. Lars Johanson ve Eva Csato, Routledge: London ve New York. 30-67.
- Karabulut, Ferhat ve Ulutaş, İsmail (2011) Türk Dili Sıfat-Fiilli Yapı Tipolojisinin Japon, Kore ve Macar Tipolojileri İle Karşılaştırılması. Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. S. 6/1 Winter s. 1312-1339.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2012)) "Kırgız Türkçesi". Türk Lehçeleri Grameri ed. Ahmet Bican Ercilasun. Ankara: Akçağ.

- Keenan & Comrie (1977) "Noun Phrase Accessibility and Universal Grammar".
Linguistic Inquiry, 8
- Keneşbekova, N.A. (1988) *Sopostavitelno-tipologičeskiy analiz priçastiya kirgizskogo i ruskogo yazıka*. Alma-Ata.
- Kirchner, Mark (1998), "Kirghiz". *Turkic Languages*, ed. Lars Johanson ve Eva Csato, Routledge: London ve New York.
- Kızlasov, L.R.(1969) *İstoriya Tuvı v srednie veka*. Moskva
- Knetch (1979) "The of the Genitive Suffix in Relative Clauses in Turkish: a reply to Dede". *Berkeley Linguistic Society*, 5 180-197
- Kornfilt, J. (2008) "Subject case and Agr in two types of Turkic RCs". *Proceedings of WAFL 4*; S. Ulutaş & C. Boeckx (eds.); Cambridge, MA: MITWPL 56; 145-168.
- Kornfilt, J. , (2009) "Subject-Agreement correlations and their syntactic effects in some Turkic relative clauses". *Turkic Languages* 13, 70-96.
- Kornfilt, J. , (2015) "Turkish relative clauses: How Exceptional are they from a Central Asian Turkic Perspective?". *Proceedings of the 1st Conference on Central Asian Languages and Linguistics (ConCALL) Volume 1*.
- Kudaybergenov, Davletov (1980) *Azırkı kırıgız tili. Morfologiya*. Frunze
- Lehmann, (1986) "On the Typology of Relative Clauses" *Linguistics*, V. 663-680.
- Menges, Karl Heinrich (1995) *The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies*. Otto Harrassowitz Verlag.
- Musaev, S.C. (1987) *Paradigmatičeskie tipı priçastnih konstruksiy v kirgizskom yazıke*. Frunze
- Rentsch, (2005) "Aspect in Turkish Constituent Clauses". *Türkic Languages* 9, 45-64.

Tekin, Talat (2005) Makaleler 3: Çağdaş Türk Dilleri. (Haz. Emine Yılmaz - Nurettin Demir). Ankara: Grafiker Yayınları.

Underhill, R. (1972) Turkish Participles. Linguistic Inquiry. Vol. 3. No. 1. s. 87-99

Yunusaliev B.M. Kırgız diyalektologiyası, Frunze:Mektep.

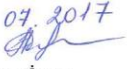

Zimmer (1987) Turkish relativization revisited. ed: Boeschoten and Verhoeven 57-61

(1990) "Overlapping strategies in Turkish relativization" Current Issues in Turkic Linguistics. Hitit.

EKLER

Ek 1.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: 04/07/2017	
Tez Başlığı / Konusu: KIRGIZCADA SIFAT-FİİL YAN CÜMLELERİ	
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. 	
<p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulları ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p>	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
04.07.2017 Tarih ve İmza	
Adı Soyadı: KANYSHAİ ERGASHEVA Öğrenci No: N14122044 Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI Statusü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.	
DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI	
 PROF. DR. NURETTİN DEMİR	
Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr	
	HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 04/07/2017

Tez Başlığı / Konusu: KIRGIZCADA SIFAT-FİİL YAN CÜMLELERİ

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 96 sayfalık kısmına ilişkin, 03/07/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3. 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

04. 07. 2017

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: KANYSHAI ERGASHEVA

Öğrenci No: N14122044

Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI

Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

PROF. DR. NURETTİN DEMİR